

caiete critice

7 (357) / 2017

Revistă editată de **Fundația Națională pentru Știință și Artă**

Director: Eugen SIMION

*Augustin Buzura
sau rezistența
prin cultură
de Eugen Simion*

*Science et
conscience
européene,
un débat
toujours actuel
de Alexandru Zub*

*Titu Maiorescu
și decalo(a)gele
criticii literare
de Lucian Chișu*

*Cărările pierdute
ale poeziei unei
generații pierdute.
Antologia poezilor
de azi (1934)
de Paul Cernat*

caiete critice

Revistă editată de
*Fundația Națională
pentru Știință și Artă,
Grupul interdisciplinar
de reflecție*

și
Editura Expert,
sub egida
Academiei Române

Nr. 7 (357) / 2017

Revistă indexată CNCS în categoria B

Redacția:

Eugen SIMION
director

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Mihaela BURUGĂ
secretariat de redacție

Aida SARCHIZIAN

Călin CĂLIMAN

Maria MOLDOVEANU

Oana SOARE

Nicolae LOGIN

Luminița LOGIN

EDITURA
Expert

Tel.: 318.24.38; 318.81.06
E-mail: edituraexpert@gmail.com
office@fnsa.ro

ISSN: 1220-6350

ISSN (on-line): 2285-5041

Colegiul editorial:

Mihai CIMPOI

Jacques De DECKER (Belgia)

Serge FAUCHEREAU (Franța)

Valeriu IOAN-FRANC

Jaime GIL ALUJA (Spania)

Klaus HEITMANN (Germania)

Radivoje KONSTANTINOVIC (Serbia)

Evangelos MOUTSOPOULOS (Grecia)

Mihail METZELTIN (Austria)

Thierry de MONTBRIAL (Franța)

Basarab NICOLESCU

Dumitru ȚEPENEAG

CUPRINS

7/2017

IN MEMORIAM

- Eugen SIMION: Augustin Buzura sau despre „rezistența prin cultură”
Augustin Buzura or on „Culture as Resistance” 3

FRAGMENTE CRITICE

- Eugen SIMION: Ion Ghica - opera literară (IV)
Ion Ghica – Literary Work (IV) 6

A GÂNDI EUROPA

- Alexandru ZUB: Science et conscience européennes, un débat toujours actuel
Știința și conștiința europeană, o dezbatere constantă 14

INTERVIU

- Doris MIRONESCU: „Mă declar nepregătit pentru orice soluții iscusite care
să ocolească democrația și libertatea cuvântului”
*„I declare myself unprepared for any sophisticated solutions applied in order
to circumvent democracy and freedom of speech”* 19

DOCUMENT

- Livia (MAIORESCU) DYMSZA: Livia DYMSZA în corespondență
cu Mihail Antoniadă (II)
Livia (Mairescu) Dymsha: Correspondence with Mihail Antoniadă (II) 25

TITU MAIORESCU

- Lucian CHIȘU: Titu Maiorescu și decalo(a)gele criticii literare (II)
Titu Maiorescu and the Decalogue(s) of Literary Criticism (II) 35

SCRISOARE DE LA KÖLN

- Nicolae CORBEANU: Luther 500
Luther 500 42

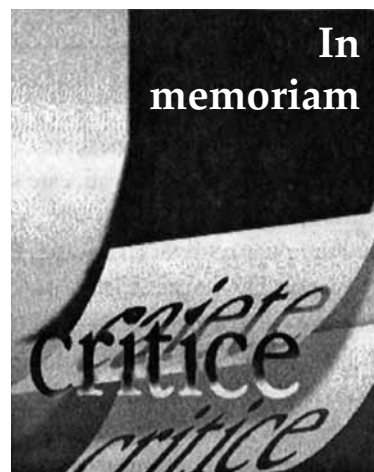
COMENTARII

Caius Traian DRAGOMIR: Între uman și divin (situații politice)	
<i>Between Human and Divine (Political Conditions)</i>	45
Grațiela POPESCU: Bucurie de a evada în Utopia: Nichita Stănescu, o călătorie în Italia artei clasice	
<i>The Joy to Escape in Utopia: Nichita Stănescu, a Journey in the Italy of Classical Art</i>	48
Paul CERNAT: Cărările pierdute ale poeziei unei generații pierdute.	
<i>Antologia poezilor de azi (1934)</i>	
<i>The Lost Paths of a Lost Generation. An Anthology of Today's Poets (1934)</i>	52
Iulia-Cristina STAN: Diversitate exegetică și invarianți latenți în receptarea operei blecheriene	
<i>Exegetical Diversity and Latent Invariants in the Critical Reception of Max Blecher's Works</i>	56
Lia Brad CHISACOF: Poezia fanariotă pe înțelesul celor din veacul al XIX-lea (I)	
<i>The Phanariot Poetry Translated for the Understanding of the 19th Century's Reader (I)</i>	69

*Ilustrăm acest număr cu lucrări ale artistei plastice
Liana Axinte*

Eugen SIMION

Augustin Buzura sau despre „rezistența prin cultură”

Abstract

Acest text este un ultim omagiu pe care autoul i-l aduce lui Augustin Buzura (1938-2017), roman-
cier de sorginte transilvană, pe linia de evoluție narativă Slavici-Rebreanu, care ne-a părăsit în
această lună. Romanele semnate de Augustin Buzura, Absenții, Fețele tăcerii, Orgolii, Vocile
noptii, Refugii, Drumul cenușii, Recviem pentru nebuni și bestii, Raport asupra singură-
tății, pot fi considerate o cronică a lumii românești, scrisă din unghi moral, soical și estetic de către
un bun cunoscător al psihologilor individuale și a celei sociale, grație pregătirii sale de medic psihia-
tru. În toată creația sa, Augustin Buzura a fost apărătorul valorilor umaniste, calea urmată de
acest om bun și înțelept fiind aceea a rezistenței prin cultură.

Cuvinte-cheie: Literatură, romna, conștiință, umanism, Augustin buzura, necrolog.

This text is a last homage to Augustin Buzura (1938-2017), a novelist of Transylvanian origin, on
the narrative evolution line Slavici-Rebreanu, who left us this month. The novels written by
Augustin Buzura, The Absentees [Absenții], The Faces of Silence [Fețele tăcerii], Pride
[Orgolii], The Voices of the Night [Vocile nopții], Refuges [Refugii], The Road of the Ashes
[Drumul cenușii], Requiem for Fools and Beasts [Recviem pentru nebuni și bestii], Report
on the State of Loneliness [Raport asupra singurătății], can be considered a chronicle of the
Romanian world, written from a moral, social and aesthetic angle by someone who knows well the
individual and social psychology, due to his training as a psychiatrist. In all his creation, Augustin
Buzura was the defender of the humanistic values, the way followed by this kind and wise man
being the one of resistance by culture.

Keywords: Literature, novel, consciousness, humanism, Augustin Buzura, obituary.

Ne-am despărțit de curând de Augustin Buzura, Gusti – cum îi spuneau prietenii – un om bun, drept, decis să ducă totdeauna lucrurile la capăt, un maramureșean care și-a petrecut ultimele decenii de viață, aici, printre noi, valahii. A trecut munții nu singur, ci însoțit, desigur, de reputația lui de scriitor. Buzura a fost, este și va rămâne, cred, în conștiința românilor, ca un mare scriitor în linia moral-estetică a lui Slavici-

Rebreanu. El are în spate o operă masivă, puternică estetic, și cine vrea să judece contribuția generației sale (generația 60) și, în genere, literatura română postbelică, nu poate face abstracție în niciun chip, de epica lui înceată și profundă, atentă la mișcările obscure ale individului și, totodată, atentă la destinul și psihologia noilor categorii sociale apărute sub regimul totalitar. Romanele lui, începând cu *Absenții* (un splen-

did roman de tip existențialist modern) și continuând cu *Fețele tăcerii*, *Orgolii*, *Vocile nopții*, *Refugii*, *Drumul cenușii*, *Recviem pentru nebuni și bestii*, *Raport asupra singurătății*, fac din unghi moral, social și estetic, cronica lumii românești în evoluția ei tulbure și dramatică, timp de aproape o jumătate de secol. Luptându-se cu cenzura și cu dogmele ideologice ale regimului totalitar, Buzura a voit și – trebuie să spunem – a reușit să spună adevărul despre această lume scoasă din tradițiile, valorile ei, destrămată, risipită și împinsă spre un utopic viitor promițător, care, bineînțeles, n-a fost niciodată atins. Prozatorul a scris în toate cărțile lui, despre aceste fenomene sociale și umane dramatice, voind, repet, să spună adevărul și să sugereze un alt model uman decât acela oficial.

Prozatorul acesta cu trupul mare și figura calmă, tăcut și prudent, cu privirea mefientă și cu un aer absent, a continuat să scrie și să publice în ritmuri încete, dar sigure. Trenul lung de marfă, încărcat cu materiale grele, continuă să urce spre o țință pe care numai mecanicul din locomotivă o cunoaște. Buzura are în spate o operă masivă, puternică estetic, și cine vrea să judece contribuția generației 60 și, în genere, literatura română postbelică nu poate face abstracție de epica lui. Este, nu am îndoială, un mare scriitor. Un scriitor pe linia realiștilor ardeleni (Slavici, Rebreanu, Pavel Dan), atent la mișcările obscure ale individului și, totodată, atent, foarte atent la destinul și psihologia noilor categorii sociale. Proză de analiză? Realism psihologic? Eseu românesc combinat cu epica de observație socia-

lă? Toate, am sentimentul, intră și se armonizează în narațiunea acestui autor coborât din Berința Maramureșului, trecut printr-o facultate de medicină (Buzura este, la origine, medic psihiatru) și instalat pe la sfârșitul anilor '60 în literatura română. Bine instalat și ușor de identificat, nu numai prin talentul său excepțional, dar și prin atitudinea lui morală dreaptă și responsabilă, azi ca și ieri.

A avut mulți cititori care l-am urmărit, cu fidelitate, de la o carte la alta. Scriitori ca el – și, desigur, ca și alții din generația lui și din generațiile dinainte sau după ea – au făcut ca România să rămână, timp de o jumătate de secol, o națiune culturală, nu „o Siberie a spiritului”, cum a profetit, îmi amintesc, un intelectual român care trăia în străinătate. „Rezistența prin cultură” n-a fost o vorbă în vânt, ea a existat, s-a manifestat prin contribuția unor scriitori de talent și de caracter, ca Augustin Buzura, care au înțeles că într-o istorie rea, vocea creatorului nu trebuie să tacă. Scriitorul, îmi amintesc că spune un alt mare creator epic, Marin Preda, – dispărut și el prea de vreme dintre cititorii săi, – a scris, odată, că atunci când se apucă să scrie, prozatorul trebuie să fie conștient că dincolo de gradul scriiturii sale se află un om însetat de adevăr care-l așteaptă...

Se spune că, atunci când dispare un om de valoare, rămâne un loc gol, care cu greu poate fi ocupat de altcineva. Dar ce se întâmplă când cel care dispare dintre noi este un mare scriitor? Se întâmplă, cred, că locul gol lăsat de el va rămâne veșnic neocupat, pentru că talentul este unic în substanța și stilul lui, unic și irepetabil. Și, în fapt, locul gol nu rămâne niciodată gol, cu adevărat, dacă opera lăsată de cel dispărut este puternică, originală. Cu acest sentiment ne despărțim de Augustin Buzura: cu sentimentul că opera lui substanțială, irepetabilă, va acoperi absența lui în posteritate. Rămâne, neocupată, de bună seamă, suferința celor ce au trăit în preajma lui și a prietenilor săi, care, până mai ieri, erau bucuroși să-l întâlnească și să-i citească articolele sale, curajoase și drepte, din „Cultura”. În stilul său elaborat, încet, ardelenesc, solid și credibil, Buzura a reușit să spună adevărul

despre fantasmagoriile, speranțele și deșertăciunile zgomotoase ale lumii postcomuniste. Nu s-a sfiit să le noteze, uneori în poziții necruțătoare, apărând valorile neamului său.

Citindu-le săptămână de săptămână, mi-am dat seama că tăcutul, *greoiul*, încetul Augustin Buzura, coborât din Berința Maramureșului, avea în *firea* lui profundă, spiritul încăpățânat, justițiar al *memoriandiștilor*, aceia care s-au luptat, mai mult de o sută de ani, ca românii să-și câștige drepturile lor naționale și să trăiască împreună între frotierele aceluiași stat. Spirit profund, moralistic, Buzura renunțase la cariera de medic pentru a se consacra literaturii, și pentru a fi, astfel, mai aproape de adevăr, se gândea, desigur, și la moarte. N-o gândea cu disperare și panică. Am putea zice că reflecta la iminența ei în spirit biblic: *omul trebuie să facă în așa fel, în viața de toate zilele, ca și când ar trăi o veșnicie și să se roage ca și când ar muri mâine*. Iată ce scrie, într-un articol, Augustin Buzura despre această temă (*blestemata, imposibila temă*, cum i-a spus un alt scriitor, cu aproape 200 de ani în urmă): „Din perspectivă umană, viața, atât cât ți-e dată, nu este deșertăciune, ci o incredibilă minune ce trebuie trăită cu intensitate, clipă de clipă. Cert este că moartea este inevitabilă, că suntem cu toții singuri și că viața nu are un scop evident, dar depinde doar de noi să fim sau să încercăm să fim ceea ce dorim în puținul timp ce ne este dat. Poate că suntem doar o etapă în drumul spre altceva, dar important este să trăim fiecare clipă de parcă ar fi ultima. Viața, munca disperată și efortul de a cunoaște sunt elementele esențiale ale drumului nostru spre nu știu ce sau nu știu unde”.

Este mesajul pe care îl lasă cititorilor săi prietenul nostru, Augustin Buzura, care, ne-a părăsit, neașteptat, lăsându-ne amintirea lui de om înțelept, drept și talentat și, evident, ne lasă și impunătoarea sa operă epică. Drumul lui pe pământ se încheie aici, fie ca drumul operei sale să nu se încheie niciodată în posteritatea ce tocmai începe.

Eugen SIMION

Ion Ghica – opera literară (IV)

Abstract

Cea de a patra parte a studiului prezintă activitatea publicistică din Convorbiri economice. Ion Ghica face teoria ordinii și a armoniei sociale, dar fresca epică nedesăvârșită sugerează, în format sociologic, că tipologia prozei lui Ghica este aceea din schițele lui Caragiale. Un posibil roman urban este Trei ani în România sau corespondența onorabilului Bob Dowley, o corespondență fictivă din 1876, în care naratorul creează tabloul de epocă în maniera cultivată de mai toți prozatorii timpului. Abia ieșit de sub zodia fanariotismului, oraș cosmopolit, în faza de tranziție spre o modernitate incertă, Bucureștiul este prezentat în stil balzacian, cu detalieri de case boierești, descrieri de bucate alese, locuri de petrecere și fizionomii ale unor personaje pitorești prefigurând proza lui Mateiu Caragiale. În acest posibil roman urban, al cărui centru epic și geografic este Bucureștiul, observațiile lui Ion Ghica tind să fixeze un model social bazat pe echilibru și moderațiune, semn că autorul este un moralist cu vocație și un observator fin al societății românești. În concluzie, amintirile sale sunt niște eseuri morale din care nu lipsește spiritul critic, dar nici voința de a construi, de a atrage atenția asupra modelelor, de a fixa legi și reguli.

Cuvinte-cheie: literatură, memorialistică, ficțiune, mediu, personaj, București.

The fourth part of the study presents the journalistic activity (Economic Talks). Ion Ghica makes the theory of the social order and harmony, but the unaccomplished fresco suggests, in sociologic format, that the typology of Ghica's prose is that of Caragiale's sketches. A possible urban novel is Three Years in Romania or the Correspondence of Honourable Bob Dowley, a fictitious correspondence of 1876, in which the narrator creates the epoch picture in the manner cultivated by almost all prose writers of that time. Just come out of the sign of the Phanariote Age, the cosmopolitan city, in the stage of transition to an uncertain modernity, Bucharest is presented in Balzacian style, with details of noble houses, description of delicious food, party venues and physiognomies of some picturesque characters prefiguring Mateiu Caragiale's prose. In this possible urban novel, whose epic and geographical centre is Bucharest, Ion Ghica's remarks tend to fix a social model based on balance and moderation, a sign that the author is a moralist with vocation and a fine observer of the Romanian society. To conclude, his memoirs are a kind of moral essays that are not lacking the critical spirit, the desire to construct, to trigger attention on models, to fix laws and rules in society.

Keywords: literature, memoirs, fiction, environment, character, Bucharest.

IV. În această manieră sunt prezentate în *Convorbiri economice* și alte subiecte și alte medii sociale. Se vorbește, în continuare, despre cinul negustorilor, despre *legile schimbului*, despre *târgurile românești* și, din nou, despre necesitatea industriei (fantasma lui Ghica). "Puneți-vă pe industrie, deveniți

producători, dacă vreți să aveți o patrie română", zice într-un rând naratorul lui sau un participant la acest dialog social neîntre-rup. Ghica face și o istorie a Cișmigiului, cu ideologii, politologii (*ruginiții* și *spoiții*) lui, care discută zilnic politica guvernului. Unii laudă *boierismul* de altă dată și critică pe

pantalonari, alții înnoirea cu orice preț și sporirea lefurilor. Este, în schiță, lumea din *Momentele* lui Caragiale. Naratorul, înțelept și echilibrat, face teoria ordinei și a armoniei sociale. Apar, în tablou, și tinerii *gheșeftari*, anarhiști, carbonari, care, se zvonește, vor să proclame “Republica de la Fefelei”, aluzie – nu încapă vorbă – la Republica de la Ploiești. Materia epică este comună cu aceea, repet, din *Momente*. Diferența este că Ion Ghica vede numai sociologic, nu și epic, și ceea ce vede notează în limba unei satire fără ironie. Un Duliță Dolofan, strănepot al principelui Zamfir din neamul Porfirogeneților (descendență, evident, imaginară!), aplică, în conversație, “metoda analitică a spiritului” și descoperă o conspirație monstruoasă ce urmează să pună mâna pe grădina de la Șapte Nuci. Recomandă, ca mijloc de represiune, băta. Tot el denunță un complot al anarhiștilor antidinastici și reclamă urgent suspendarea constituțiunilor. Sunt, încă odată, sub forme elementare, *in nuce*, personajele și situațiile din schițele lui Caragiale, văzute de un liberal conservator care are privirea ageră și pătrunzătoare, observă ușor *categoriile* și depistează *mentalitățile*. În finalul capitolului *Finanțele* (1871), din care am citat mai înainte, prozatorul își justifică metoda folosită în *Convorbiri* și scopul investigațiilor sale:

“Intențiunea mea – scrie el – când am apucat condeiul, a fost să vă împrăpățez memoria asupra unor convorbiri politico-economice la care ați asistat adesea, sunt sigur, prin adunări și grădini, și să dau un oarecare relief absurdităților ce ajunge a zice acela care uită acasă multă-putină rațiune ce are; interesul personal și mai ales interesul momentului îl încalică, îi dă dezghinuri și-l duce unde cu gândul n-a gândit.”

Și, mai departe, într-un stil constructiv, iluminist, aproape mesianic:

“Oare nu este de cel mai mare interes politic și moral a studia amestecul cel mai extraordinar ce se poate vedea de independință și de servilitate ce există în societatea română, de libertăți proclamate, dar părăsite și de tiranii abolite și cu toate acestea domnind în toată splendoarea și vigoarea

lor? Nu este un fenomen de cel mai mare interes a studia cum, într-o societate înzestrată cu o constituțiune din cele mai liberale, îngrădită de toate garanțiile, să vedem abuzul, nedreptatea, violența și apăsarea dând piept voinicește cu dreptatea și cu legea și ingenunchindu-le la pământ? Ignorența poporului, prejudețele și puterea căzută în mânele oamenilor trecutului ne esplică ele îndestul starea lucrurilor? Nu este oare timpul să ne întrebăm ce viitor își pregătește națiunea română? Economistul, moralistul, omul de stat, profesorul, preotul pregătesc ei generațiunile cele noi la viața la care Europa a conviat România? Ce fac ei pentru a inspira poporului iubirea legalității și a dreptății, pentru a-i inspira ură și dezgust în contra hatărului, abuzului și ciocoismului? Fac ei pentru întărirea religiei, a familiei, pentru respectarea proprietății și siguranța individului ceea ce a făcut Șincai, Petru Maior, Lazăr, Vladimirescu, Câmpinenii, Bălcescu și boierii cei vechi pentru deșteptarea simțului național? Unde este propagarea prin grai, prin scris și prin faptă? Unde este sancțiunea morală, când vedem pe cei care practică imoralitatea și calcă legile în picioare, temuți, stimați și onorați pretutindeni?! Dacă într-aceste câteva pagine am izbutit a vă face să urâți măcar un moment nedreptatea, dacă am izbutit să vă fac să cugetați măcar un minut la greutatea contribuabilului, la starea lui nenorocită și la ușurința cu care se aruncă banul muncit în cheltuieli zadarnice și vătămătoare; dacă am rădicat în sufletul vostru dorința de a aduce un remediu acestor rele, sunt cu prisos satisfăcut. Vie cei vrednici a străbate această cale, a o lumina și a ne arăta limanul.”

*

Într-o corespondență fictivă din 1876 (*Trei ani în România sau corespondența onorabilului Bob Dowley*) reia ceea ce, văzând frecvența temei și numărul mare de tablouri, am putea numi *romanul Bucureștilor*. Se interesează nu atât de misterele și Don Juan-ii lui, cât de arhitectura haotică și clasele sociale amestecate și pestrice de la sfârșitul epocii fanariote. Am citat până acum un număr mare de fragmente despre ulițele, curțile, casele, saloane-

le, caretele, vizitii, cârciumile și grădinile în care forfotesc ideologi improvizați din mai multe categorii sociale care fac politica țării. Este prefigurată, într-o frescă epică nedesăvârșită, lumea lui Caragiale. În corespondența fictivă citată, se vaită de verile moleșitoare și de iernile ce te amorțesc. Casele sunt despărțite de maidanuri, colibe și gropi. Palatul princiar este învecinat de un imens loc pustiu și o casă în ruină, în Cotroceni este o mănăstire cârpită transformată în reședință de vară a principelui de Hohenzollern, bărbații români sunt "slabi și smoliți", umbletul lor e "legănat și indolent", nici femeile nu arată bine: sunt "anemice și bolnăvicioase", urmate de copii "sorbiți și buhăiți"... Descrierea este de un realism crud. Prin intermediul naratorului fictiv, Ghica prezintă acum un București comparabil, prin mizeria lui, cu indienescul Calcutta. Un om care ajunge la șaizeci de ani, scrie el, este considerat aici "ca indiscret" (sau, în limbajul de azi, "expirat") și moștenitorii prezumtivi capătă "dreptul de legitimă impaciență". Colosală formulă. Bănuim că se poate traduce prin dreptul de a institui, prin lege, tutelă asupra individului ce a atins șaizeci de ani, după ce, bineînțeles, individului în cauză i s-a retras, tot prin lege, dreptul de a judeca și de a decide ceva, în afară de acela de a muri. Ghica nu pierde ocazia, ajungând la acest punct al geografiei sale literare, să înfățișeze în tonuri satirice un cortegiu funebru în această urbe plină de orgolii și gunoaie:

"Pornirea pe lumea cealaltă se face aici cu jale și alai. Pe încetatul din viață îl îmbracă cu haine de gală, îl așează într-un cosciug roșu, cu capul pe perină cu vapeluri, îl încarcă într-un car negru, sub un catafalc dasupra căruia stă în picioare moartea poleită cu coasa și cu clepsidra în mână. De câțva timp este la modă carul cu o panoplie de cavaler cruciat. El pare a fi destinat cu preferință gradelor superioare ale armatei și înaltei nobilimi. Echipagiul, împodobit cu fel de fel de șireturi și de ciucuri și cu fel de fel de figuri aurite, este tras de patru cai înveliți de sus până jos cu postav negru, mânați de pe capră de un vizitiu cu un bici lung și ținuti de șase scutieri cu torțe aprin-

se în mână. Mortul dezvelit la chip, cu fața în sus, cu o foaie de trandafir în gură, scuturat de pietrele pavelii, clatină mereu din cap, parc-ar protesta, sârmanul, în contra profanațiunei ce i se face. Astfel, plimbat în sunetul clopotelor, prin târg și prin stradele principale, precedat de o droaie de popi îmbrăcați în odăjdii, urmat de muzica militară, care-l jălește în cadință din toba mare și din timbane, ajunge la grădina Belului. În urma muzicei vin rudele și amicele repauzatului, câte patru într-o birjă, îmbrobodite cu zăbranic negru și cu ochii roșii. Patru jandarmi călări, în mare ținut, curat îmbrăcați, deschid marșa cortegiului împreună cu coliva, cu panerul cu lumânările și cu capacul cosciugului. Livrele roase și pătate, pălăriile scofâlcite și soioase, botfortele pline de noroi și scâlciate dă ciocilor un aer mai mult de comedanți, rădicându-le toată gravitatea."

Pentru a fi mai elocvent, prozatorul reproduce apoi datele dintr-o cercetare statistică privind suprafața Principatelor, în raport cu țările învecinate. Citează din Ovidiu și, într-o stare de spirit mai bună, corespondentul englez care observase până acum numai maidane și oameni mizeri și

indolenți, îi vede acum *blânzi și supuși*, e drept încă *apatici, inerți*, dar, zice el, “porniți din loc, cu greu îi mai poți opri”. Observație dreaptă. Ghica este mulțumit cu această rupere din inerție și, ochi expert de proprietar de moșie, laudă vrednicia românului: “te minunezi de lucrarea ce poate face un român într-o zi [...] un român sapă într-o zi opt prăjini pogonești de porumb (33 are) și seceră cinci până la șase clăi de grâu”. Își schimbă părerea și în privința femeilor române. Le găsește plăcute, grațioase, cu priviri scânteietoare, elegante, mândre, greu de sedus, ca toate meridionalele. Englezul lui Ghica (narratorul acestor false scrisori) le înfățișează în culori fastuoase, înnobilând imaginea dezolantă de până acum a orașului:

“Românele sunt grațioase și plăcute. Au ochi negri cari scapără scânteii de foc, o căutătură care încălzește ca razele soarelui și pătrunde ca o săgeată. Dar, ca toate meridionalele, iau foc anevoie. Nu este rar să vezi oameni îmbătrâniți în oftări de speranțe înșelate, care se consolă de multe ori, nenorociții, dându-și aere de fericire. Cu toate acestea, dacă am crede câte se zic, cazurile de cădere dinaintea unei toalete de bal, unei loje la operă sau unei călătorii la băi de mare nu sunt rare. Bărbații cei buni și blajini nu prea cercetează despre provenința bogatelor stoffe în care se înfășoară frumoasele și elegantele lor soții. Află dar, amice, că damele de aici poartă rochii de atlas, de fai și de catifea *epinglee*, lipite de pulpe, ca pantalonii husarilor, grămadite mototol dindărăt, și cu coadă de doi coți, botine cu toc înalt de o schioapă, potcovite cu alamă; pălării numai cât podul palmei, legate pe creștetul cocului, și cadogane de o oca aruncate pe spate; toate acestea aduse de porunceală *assortis* de la cele mai renumite modiste din Paris. Nu crede dar când ți se spune că ele sunt îmbrăcate cu foi de viță și cu pene de cocoș. Caleasca de Viena, cu cai ungurești, cu vizitiu cu cocardă, cu șireturi de fir la pălărie și la cusături, este supremul fericirii elegantelor. Este nobil și de bun ton ca o damă să se învârtească pe șosea, cel puțin de două ori, de la havuz până la rondul cel mare, răsturnată pe un fund de

mătase albastră, vânătă sau galbenă; apoi să se coboare, ca să-și târască nițel coada rochii prin praf, încungiurată de trei-patru eleganți, urmată pas cu pas de mândrul lacheu care-i duce manteluța de cinci dramuri pe brațe. Și apoi, acasă... Dumnezeu știe cum trăiește. Vezi dar că departe de a fi sălbătice, damele d- aici sunt civilizate, și încă prea civilizate.”

Nu lipsește din această vastă frescă fumurie, cu pete de culori solare, sudice pe care le-am remarcat mai înainte, *masa* (figura bucătăriei, adică discursul gurmand). Este cazul să ne oprim o clipă asupra lui. Din cele relatate până acum s-a reținut faptul că memorialistului, om cu dare de mână, îi place să mănânce bine și, pe unde trece (prin Samos sau prin Paris și Londra), nu uită să noteze meniul cinei sau al dejunului. Raportează, apoi, soției – va face același lucru și Odobescu – lista bucatelor și calitatea lor. În corespondența închipuită pe care o comentăm, eroul său – onorabilul Bob Dowley, observă că poporul român este “cel mai frugal ce am văzut”. El s-ar hrăni într-o zi “cu legume fierte în apă, cu două fire de ceapă și cu o bucată de mămăligă uscată”. În plus, biserica le impune românilor 200 de zile de post pe an, interzicându-le *carnea, oulele, laptele și chiar peștele*. Nu-i deloc o imagine a opulenței și, dacă ne luăm după ea, putem crede că românii sunt, toți, niște pustnici și că ei trăiesc într-un deșert. Ghica revine în alt capitol al *Convorbirilor...* (*Producțiunea, consumațiunea și schimbul*) asupra temei și dă alte informații despre cultura gastronomică românească. Costache primește o moștenire și deschide un birt la Brăila și, om de gust și cu mari ambiții, vrea ca bucătăria lui să fie “bucătăria bucătăriei”. Cheamă, în consecință, pe jupâneasa Stanca Moldoveanca, care fusese chelăreasă la un hatman din Dorohoi, să organizeze cuhnea, ceea ce Stanca și face, cu mare meșteșug și imensă autoritate. Ce urmează este un regal culinar:

“Jupâneasa Stanca, după ce îngrașă bine nevinovatele dobitoace cu fel de fel de boabe și de nuci, intră cu cuțitul în mijlocul lor, și-apoi să mai auzi vaiete și țipete! Trei zile și trei nopți urla târgul de protestările și

de guițăturile victimelor. I-a fost destul Stanchei câteva zile ca să facă cămara domnului Dobrotinescu un adevărat muzeu de gastronomie. Dispozițiunea era ceva artistic: În întâiul rând, cum intrai pe ușă, figurau un șir de farfurii cu piftii de picioare de porc, de vițel și de labe de pasări, cu usturoi și fără usturoi; fiecare dintr-aceste răcături avea la spatele sale câte un râț de porc sau de purcel, cu urechile ciulite și cu nările umflate, curățite și făcute dobă. În mijlocul cămării se rădica o piramidă mare de piepți de găscă, destinați a fi puși la fum, ca să se facă pastramă; apoi, în toate părțile, festoane de cârnați mari și mititei, înșirați unui de alții și atârnați de tavan și de pereți, că păreau frânghiile unei corăbii gata de plecare; în fund, o baterie de șunci sfidau mândru Yorku și Westfalia. Mezelicuri, mâncări și băuturi de tot felul avea domnul Dobrotinescu, numai un lucru îi lipsea: mușterii. Se plimba de dimineața până seara, d-a lungul și d-a latul, printre toate aste frumuseți de lucruri gustoase, și jalea îi era mare, căci le vedea veștejindu-se. În toate zilele arunca la câni câte cinci-șase bucăți, pe cari nu le mai putea suferi vecinătatea.”

Numai că în paradisul culinar nu intră aproape nimeni și, după cum s-a constatat din fragmentul de mai sus, birtașul Costache este pe punctul de a da faliment. Gazetarul local transcrie lista de bucate în stil figurat, fantezist și atunci clienții se îmbulzesc în birtul “Gura raiului”. Situație, din nou, caragialiană. Iată cum sună acum reclama compusă de Epaminondas Iscuzaroglu:

“Aici e «Gura raiului», îți pui patrihir de gât, îți armezi pălăria studentina cu lingură și furculiță; te așezi la desfătătoare și te povățuiești după alăturata spovedanie:

Mila lui Dumnezeu de făină sau de mălai.

Basma de nas de tocitoare.

Raci albi umpluți.

Raci roșii fierți.

Calif de Bagdad.

Înghețată de labe.

Sămânță de vorbă de Drăgășani.

Gâlceava de la Marghiloman.

Palavră de Moca etc., fiecare cu prețurile lor.

- Și acum, nene Costache, lipește-o la geam, să se vadă de la uliță.

Din ziua aceea, birtul s-a umplut de mușterii, de nu mai găseai loc; boieri, negustori și meseriași alergau din toate părțile la «Gura raiului» să ia o transparentă, să mănânce roși fierți și albi umpluți, să bea sămânță de vorbă, și să soarbă palavră.”

În acest cadru, un gazetar provincial, colaborator la ziarul “Înțelepciunea popoarelor”, “patriot liber [...] om fără prejudețe cum s-ar zice”, *ideolog pozitivist* susține că toate relele vin de la lipsa industriei și, între rachiu și fleică, propune un sistem care să revoluționeze economia. Retorica lui este formidabilă, pare o pastişă a limbajului folosit de eroul din piesa lui Caragiale:

“Înțelegeți bine, domnilor – nu e așa? – că urmând sistemul meu, pe de o parte ar intra în țară pe grâu, secară, orz și rapiță ce trimitem în străinătate ca la două-trei sute de milioane de franci pe an, pe când pe de altă parte n-ar mai ieși acele două sute cincizeci de milioane cari se duc pe tot felul de secături ce ne trâmite Europa. Vă puteți închipui ce ar deveni România în zece sau cinsprezece ani, când s-ar grămădi câte trei sute de milioane pe tot anul; ar ajunge să aibă în pungă șase-șapte miliarde; ș-atunci să poștească puterile să vie să stea la vorbă cu noi dacă le-ar da mâna. Cum gândiți că s-a îmbogățit Englitera și Franța, dar apoi America, de nu mai au unde-și pune banii? După considerațiunile ce avui onoarea a vă espune în câteva cuvinte, industrie va să zică fabrici, manufactură, mașini ca la Chitila, ca la Sascut, ca la Neamțu.”

Este limpede, nici lui Ghica nu-i plac limbuții, cum nu-i plac nici amicului Alecsandri. Fizionomia lor trece de la o *convorbire* la alta și de la o *scrisoare* la alta, care, sub latură formală, nu prezintă mari deosebiri. *Convorbirea* are doar o mai mare cantitate de informație. În rest, autorul își ia, în amândouă, libertatea de a introduce masiv speculația morală și comentariul socioideologic sub formă de eseu.

De multe ori, eseul pornește sau ajunge la o scenă de viață sau, cum i-au spus criticii literari, la un *tablou de epocă* sau la un portret de epocă, sinonim cu *fizionomia* cultivată de

mai toți prozatorii timpului. Însurate, repetate, nuanțate, diversificate, ele constituie tipologia prozei lui Ghica. Privite în varietatea lor, personajele din memorii sugerează, mai spun o dată, un posibil roman urban al cărui centru epic și geografic este Bucureștiul abia ieșit din zodia fanariotismului, oraș cosmopolit, în faza de tranziție spre o modernitate incertă. O tranziție, deocamdată, a *formelor*, dominată de o imitație brutală și haotică și de restructurare a claselor sociale. Ghica este, prin excelență, prozatorul virtual al acestei etape. Uneori *fizionomiile* lui au mai pregnantă substanță epică ca, de pildă, Rădovanca din *Bucureștiul industrial și politic*, remarcată și de G. Călinescu și de alți critici, pe drept. Nu numai personajul este prezentat aici cu mijloace superioare epic, dar narațiunea sau, mă rog, eseul istoric și sociologic este mai cuprinzător tematic și are mai multă substanță decât altele. Este, în fond, o istorie pe scurt (pe 60 de pagini) a Bucureștilor. O istorie scrisă de un moralist învățat și care are darul formulărilor pregnante, într-un stil – acest fapt trebuie mereu subliniat în cazul Ghica – ce evită, de regulă, retorismul și barochismul stilistic din epocă. Ghica are un stil intelectual și, la drept vorbind, este primul nostru prozator intelectual, în ramură moralistică și memorialistică. *Bucureștiul industrial și politic* (1876) concentrează aceste însușiri și reușește să le dea, repet, o mai mare expresivitate. Este vorba, la început, de Bucureștii de pe vremea lui Mavrogheni, personaj căruia îi face un portret ce a intrat în imaginarul românesc, în afară de lăcomia și cruzimea lui, prin gustul straniu de a se plimba într-o calească poleită trasă de patru cerbi cu coarnele de aur:

“După prânz, răsturnat într-o calească poleită, trasă de patru cerbi cu coarnele de aur, ieșea la preumblare înconjurat de ciohodari cu fuste albe și cu ișlice rotunde de samur în cap, de arnăuți și de soitarii cu căciuli lungi de postav pestriț, împodobite cu coade de vulpi și cu clopoței, care jucau chiocecurile pe lângă trăsura domnească, se strâmbau la trecători și insultau femeile cu vorbe și cu gesturi nerușinate. Cu astfel de alai mergea de-și bea cafeaua și ciubucul

lângă havuzul din frumosul chiosc de la Izvorul Tămăduirei, în sunetul surlilor și tobelor, al meterhanelei și tumbelichiurilor.” scenă exotică, reluată apoi de alți prozatori (mai aproape de noi este Eugen Barbu în romanele lui cu teme istorice), urmată de o nouă descripție (a câtă în memorialistica lui Ghica?), o descriere panoramică a urbei privită de pe Dealul Mitropoliei, însoțită de comentarii, speculații ce ajung de la vechii filosofi greci, până la teologii creștini și, de la ei, la Dante și Byron. Este modul inteligent al lui Ghica de a evita seaca și plicticoasa descripție pozitivistă. Orașul lui este văzut ca un personaj profilat pe o istorie vastă și dramatică, într-o geografie fabuloasă. Iată cum arată, acum, orașul lui Bucur privit de sus, de un ochi care știe să vadă ce trebuie și de o minte în încăperile căreia s-au așezat bine faptele unei istorii bălțate:

“Priviți din Dealul Mitropoliei, Bucureștii semăna mai mult o dumbravă decât un oraș: copaci înalți și pletoși, printre care străluceau crucile poleite a o sută de biserici mari și mici. Privind pe dasupra grămada verde, se ghiceau pe alocurea câteva ochiuri; acele spațiiuri desemnau în proiecțiune locurile ocupate de hanurile cele mari și de curțile boierești. Cătfind din deal spre Crucea Slobozia din Calea Șerban-Vodă, monument rădăcat în memoria bătăliei dintre Leon-Vodă și boierii pribegi care hotărâseră să nu mai sufere pe greci, și uitându-se la stânga, răzând cu ochiul clopotnița de la Radu-Vodă, se zărea, ascunsă printre copaci, biserica Sfântul Atanasie, zisă Bucur, *nemurire* și *bucurie*, două nume bine alese pentru a caracteriza un oraș renăscând de o sută de ori din foc, din apă și din sânge, și pe nepăsătorii săi locuitori, totdeauna veseli și voioși, parc-ar înota tot în fericiri; acea bisericuță, cu turla ei rotundă ca o ciupercă, cu streășina ieșită, afundată între arbori seculari, semăna ca un copil sub o umbrelă, rezemat la tulpina unui stejar stufos; mai la dreapta, printre crângile copacilor, în vârful unei turla de șindrila neagră cu mușchi pe dânsa, se arăta crucea bisericii Oltenilor, templu foarte modest, dar care ne aduce aminte lupta eroică a celor douăzeci și patru

de tovarăși ai lui Himariotu, căzând unul după altul, până la cei doi din urmă, care, făcându-și drum cu iataganul printre două mii de turci, tătari și zaporojani ai lui Tahir-aga, s-au dus să moară pentru liberarea patriei lor la Mesolonghi, lângă Byron. Urmând cu ochiul tot la stânga peste jicniță, trecând de Sfânta Vineri spre Scaune, se vedea Foișorul de Foc, un cap d-operă de dulgherie, un fel de scara pisicii, formată de o mulțime de bârnii rezemate unele pe altele, printre care se vedea ca printr-un grătar Biserica cu Sfinții, așa numită pentru că pe dinafară, de jur împrejur, sunt zugrăviți învățații antichității și sibilele; și astăzi tot se mai citește numele unora dintr-înșii: *Filozoful Tales, Hermes Trismegistul, Aristot, Platon, Stoicul Zenon, Sibila Persica, Sibila Cumea și Sibila Delphea*; celelalte inscripțiuni nu se mai descifrează, nici chipurile nu se mai cunosc; dar sunt fără îndoială ale lui Socrate, Anasagora, Ampedoclu și Heraclit.”

După ce fixează această imagine panoramică, romancierul (să-i zicem așa) se apropie metodic, balzacian, de casele boierești, apoi, când ajunge în centrul urbei, se oprește în “târgul cel mare” – între Curtea-veche și Colțea –, acolo unde se află dughenile negustorilor și meseriașilor și, după ce dă o raită printre ele, înfățișându-le în pitoreasca lor harababură, peregrinul o ia spre periferiile orașului dominate de maidane și grădini. În Câmpia Filaretului, lucrătoarele limpezesc testemurile în apa scoasă din fântână, după ce mai întâi le înmoaie în piatră acră, iar nevestele meșteșugarilor expun, la umbra streășinelor, cusături, gherghefuri, tulpăne – vestite pentru finețea lor, cunoscute de damele din haremurile din Constantinopol. Pe cel mai talentat Ghica îl aflăm în aceste pagini în care, printre mărfuri și case de epocă, mișună o populație amestecată în căutarea unei ocazii favorabile. Indivizii “își mănâncă orele”, zice moralistul Ghica, inventând comploturi și conspirațiuni, voind astfel să atragă atenția ministrului asupra lor în vederea obținerii unor slujbe. Ghica este, și aici, un bun pictor al gloatei urbane.

Din Câmpia Filaretului se întoarce la “Casa Dudescului”, casă boierească, des-

igur, o veritabilă cetate, pe care prozatorul o prezintă amănunțit, cu mare talent, cu toate compartimentele, ca pe un muzeu bogat în piese de patrimoniu. O istorie, și aici, a măririi și decăderii unei case emblematice pentru aristocrația românească. Lângă ruinele ei, a apărut, mai târziu, Rădovanca, personaj memorabil în aceste complexe, fermecătoare proze memorialistice. Rădovanca este vrăjitoare și pare scoasă din proza lui Mateiu Caragiale, plasată cu un secol în urmă într-o lume desfrânată ce crede în magie. Portretul ei, desenat de un condei fin, inspirat, bătând spre fantastic, este de neuitat, în culori mateine: “femeie groasă și chipeșă, care descânta de șerpi și de deochi, omora săricica în lapte de cuc și argintul-viu în untură de țăntar; plămădea sulimanurile și dresurile cele mai sublimite, risticurile cele mai încondeiate, puneă cuțitul, da cu cărțile, arunca cu bobii, căta la stele și aducea luna pe coș; știa tot felul de scăldături de dragoste, puneă oala și aducea pe tânărul cel mai frumos călare pe trestie, cale de zece poștii, la baba cea mai zbârcită. Era vrăjitoare, fermecătoare și îndatoritoare. Să fi turnat din cer cu găleata, să fi fost nemeți de zăpadă cât casa, seara, cum bătea meterhaneaua la vodă, la Rădovanca era bâlci: căruțe, butci și cocoane îmbrobodite și boieri tiptil; îndată ce înnopta, picior de ghindă întâlnea pe dama de tobă aidoma cum li se arătase în cărți, cu dragoste și cu drum de noapte; când ieșea cloșca pe cer, aducea zmeul printre crăpăturile zidului. Puterea ei înceta îndată ce cânta cocoșul. Cine a putut crede vreodată că Rădovanca să fi murit?! Nimeni n-a auzit jălindu-o sau trăgându-i clopotele, nici un medic nu-și aduce aminte s-o fi citit, nici un pantelimonesc din vremea aceea să-i fi săpat groapa; atât numai se știe, de la o vecină din mahala, că pe o noapte întunecoasă ca fundul de căldare ar fi văzut o pară de foc care a ieșit din singurul coș care rămăsese în picioare asupra dărâmăturilor, că acea văpaie, după ce s-a încercat să se suie spre stele, a apucat-o spre apus și a căzut în depărtare. Dintr-aceia noapte, nimeni n-a mai văzut, nici n-a mai auzit de știrea Rădovancei.”

Odată cu dispariția Rădovancei, nu se

încheie însă și istoria ei. Ghica o duce mai departe, ca un romancier realist din secolul său, interesat de evoluția unei familii de personaje. Vrăjitoarea are o fiică, Călina, însoțită cu Soare Potcovaru. De la acest punct începe un nou roman, picaresc. Călina fuge de lângă fierar cu Chir Stoian, zavergiu din ceata lui Pendedeca, trecut apoi în ceata lui Bimbașa Sava, spion, în continuare, al Cârjaliului... A servit toate regimurile și a fost decorat și căftănit. Istoria continuă și, în ea, se profilează evoluția claselor și mentalităților din societatea românească: fiul lui Stoian, nepotul Rădovancei, învață la "Sfântul Sava", face politică, este conservator, ajunge deputat și discută cu un amic de școală, fiu de cojocar, adept al lui Cuza, despre guvernarea modernă și despre regenerarea morală a țării. Discuțiune lungă, cu multe argumente liberale și conservatoare, puțin cam statică, repetitivă, fără relevanță epică. Din romanul istoric al Bucureștilor rămâne Rădovanca și stăruie în imaginația lectorului fizionomia unui București oriental, semi-rural, cu grădini, livezi și case boierești, dar și cu maidane și ulițe noroioase, un oraș în veșnică prefacere..., rămas astfel în tablourile pe care ni le-a lăsat Ghica în memoriile sale.

*

Memoriile și articolele lui Ghica au și o puternică dimensiune moralistică. Autorul este, în mod evident, un moralist cu vocație, un observator fin – cum am dovedit până acum – al societății românești. Observă îndeosebi *categoriile* sociale și caracterul individului, fixat, cum am zis, într-o *fizionomie*, gen răspândit în epoca în care scrie Ion Ghica. Din fragmentele reproduse s-a putut reține capacitatea lui de a face speculații în legătură cu aceste teme și de a-și rezuma ideile în propoziții elocvente. Amintirile sale sunt, în fapt, am remarcat de mai multe ori până acum, niște eseuri morale din care nu lipsește spiritul critic, dar nici voința de a construi, de a atrage atenția asupra modelelor, de a fixa legi și reguli. Observațiile lui tind să fixeze un model social bazat pe echilibru și moderațiune. "Moderațiunea și

modestia" constituie strigătul lui de acțiune. Nu-i suportă pe cei molipsiți de "suflarea ciумoasă a corupțiunii și a invidiei", idealul lui este *omul cumpănit*, cum am zis, cel care înțelege că "nici libertatea nu este anarhie, nici legalitatea nu este despotism". În fine, Ghica avertizează (avertizează mereu, este un profet care atrage atenția tot timpul asupra lucrurilor necuvenite și necuviincioase, că "nici politica să nu fie sacrificată comerțului și industriei, nici literatura și artele să nu fie sacrificate ambițiunii politice și vitejiei". Revine des în cugetările lui ideea urii și a patimilor neînfrânate, mai ales când e vorba de politică. Cum a fost, în timpul său, un om politic important și a văzut multe, înțelegem ce vrea să spună. Morala lui, și în acest domeniu, cultivă chibzuința și înțelegerea. Ghica este, în fond, ca și Kogălniceanu (alt cap luminat din epocă), un reformator format la ideile iluminiștilor și adaptat în chip inteligent la realitățile și mentalitățile răsăritene: un spirit liberal, organicist, moderat – cum am precizat –, interesat de progresul social, dar vigilent să nu pierdem ce am câștigat, adică tradițiile spirituale. Ca scriitor, este un moralist și un memorialist de clasă. Ghica este, în fond, un prozator, pentru noi, fundamental. Două ramuri, dacă nu chiar trei, ale literaturii moderne române pornesc din *Scrisorile*, *Convorbirile* și, în parte, din corespondența și articolele sale preponderent ideologice: a) proza urbană (mai mult decât din *Ciocoii...* lui Nicolae Filimon, fiind mai bine scrisă, într-un stil intelectual ordonat și rafinat), b) literatura subiectivă (memorialistica), deschisă spre marile teme ale epocii, compusă fără retorică asurzitoare și fără lirism paralizant și c) dacă acceptăm a treia variantă, prin vocația lui de moralist. Un moralist interesat cu precădere de *morală socială* și de comportamentul categoriilor sociale, privite și judecate, toate, din unghiul unui om al măsurii și echilibrului, dușman al exceselor și rupturilor, traumelor. Ca om, lui Ghica îi place, se vede numaidecât, bunăstarea, este un spirit comod și, deși a călătorit mult, are mentalitatea unui spirit cazanier, cu o psihologie de boier de țară, preocupat să semene la timp și să vândă în profit recolta.

Alexandru ZUB

Science et conscience européene, un débat toujours actuel

Abstract

Răspunsul nostru la întrebarea dacă știința este o dimensiune a identității culturale europene se bazează pe formația noastră de istoric. Trebuie să remarcăm relația conceptuală din întrebare între știința și conștiința europeană, o relație tensionată, dar deschisă și creativă din punct de vedere istoric. Poate că nu este un proiect atât de utopic construirea unei Europe a Științei în viitor. Dar trebuie diminuată migrația inteligenței spre zonele mai bogate ale Europei, dispusă azi să recunoască impasul în care se află cercetarea științifică. Estul și Vestul, Nordul și Sudul sunt azi surse ale unor neliniștitoare dezechilibre, dar toată lumea recunoaște incompetența clasei politice, dominată de contabili și propagandiști.

Cuvinte-cheie: știința și conștiința europeană, migrația inteligenței, zone bogate, zone sărace, incompetența clasei politice.

Our answer to the question if the science is a dimension of European cultural identity is based on our historical formation. We must note the conceptual relationship in this question between European science and its consciousness, a tense but open and creative historical relationship. Perhaps it is not a such utopian project to build a Europe of Science in the future. But the intelligence migration to the richer areas of Europe must be diminished, nowadays ready to recognize the impasse of scientific research. East and West, North and South are today sources of unsettling imbalances, but everyone recognizes the incompetence of the political class, dominated by accountants and propagandists.

Keywords: European science and consciousness, intelligence migration, rich areas, poor areas, incompetence of the political class.

Le thème proposé pour le colloque *Penser l'Europe* de cette année, *La science est-elle une dimension de l'identité européenne ?*, me semble présenter un intérêt particulier, autant en soi, comme sujet de réflexion, que par rapport au contexte globalisant de notre temps. En tant qu'historien attentif aux mutations produites dans le mental collectif des diverses zones ethnoculturelles, je suis

d'autant plus sensible aux « provocations » induites par le phénomène en discussion.

Ces dernières années, j'ai eu l'occasion de me rapporter à certains aspects de ce thème si complexe, reposant surtout sur l'historiographie roumaine, mais faisant aussi appel à certaines analyses faites dans d'autres espaces culturels¹. J'ai eu l'impression qu'on peut conclure, à partir de ce fait, que

Alexandru ZUB - Institutul de Istorie "A.D. Xenopol" – Academia Română, Filiala Iași, e-mail: alzub@xenopol.is.edu.ro

1 Cf. Alexandru Zub, *Istorie și finalitate. În căutarea identității* (Histoire et finalité. À la recherche de l'identité), ed. II, Iași, Polirom, 2004; *Clio sub semnul interogației: idei, sugestii, figuri* (Clio sous le signe de l'interrogation: idées, suggestions, figures), Polirom, 2006; *Romanogermanica. Secvențe historiografice* (Romanogermanica. Séquences historiographiques), Iași, Editura Universității Al. I. Cuza, 2006.

la relation conceptuelle du titre, *science et conscience européenne*, est une relation tendue, aporétique, mais toujours ouverte et créative historiquement. C'est qu'elle a pu engendrer des inquiétudes déontologiques, comme dans le dicton rabelaisien (« Science sans conscience n'est que ruine de l'âme ») ainsi que des éléments stimulants, inscrits dans la lignée d'un discours identitaire plus harmonieux au niveau paneuropéen. On peut y ajouter dans le même sens l'adage de Nietzsche de l'ouvrage *Le gai savoir*, fut-ce formulé de façon interrogative : « *Que te dit la conscience ?* »². Le philosophe du *Übermensch* pensait à la conscience de son propre devenir, un peu à la façon préconisée par Goethe, comme réussite humaine sans pareil.

Dans une certaine occasion, on a analysé au *Collège de France*, l'apport de l'instruction, de l'éducation et de l'innovation à une telle réalisation, toujours nécessaire à n'importe quel moment de l'histoire. Le rapport de « la culture scientifique et l'identité européenne » a été défini de façon consensuelle, comme légitime et incontournable, imaginant à la fin (pourquoi pas ?) une « Europe des Sciences » (J. G. Conrard) comme projet pour le lendemain. On y a également dit que les problèmes de la recherche ne peuvent plus être entamés sans inclure tout à la fois « le long terme » et la démocratie (Pierre Rosanvallon), l'identité du groupe et la globalisation (Etienne-Emile Baulieu) ainsi que les tensions nourries par la transition sur le vieux continent. La diminution de la migration des intelligences vers les zones plus riches est devenue un impératif dans l'Occident européen aussi, davantage disposé aujourd'hui à reconnaître l'impasse où se trouve la recherche. Le slogan « Sauvons la Recherche » est devenu, du moins dans

l'espace de l'Hexagone, un syntagme courant et une impulsion pour d'autres zones ethnoculturelles³. Les pays de l'Europe Centrale et de l'Est, davantage affectés par la crise par rapport au monde occidental, ont assez de raisons de ne pas ignorer les expériences vécues dans le reste du monde.

Les crises survenues dans la période post-totalitaire ont, naturellement, rendu encore plus aigus les motifs de mécontentement et de tension. L'Est et l'Ouest d'abord, le Sud et le Nord plus récemment, sont devenus des sources inquiétantes de déséquilibres, sans avoir produit les « anticorps » nécessaires à un organisme communautaire tellement complexe. « L'idéal européen » court un vrai danger, étant miné par l'incompétence de la nouvelle classe politique, dominée, comme on l'a déjà dit, par des *comptables et des propagandistes*⁴.

Une équipe de recherche du phénomène identitaire a réussi à mettre en équation la désintégration et l'intégration dans l'Europe Centrale et de l'Est du XXe siècle par des analyses historico-culturelles dignes d'un réel intérêt. À la suite de certaines analyses de type régional, l'idée d'une intégration différenciée semble s'être imposée⁵.

Le programme de recherche et d'innovation *Horizon 2020*, dont les européens de l'Est bénéficient eux-aussi, peut être considéré un facteur stimulant, dans la ligne de l'équilibre socio-politique et culturel de l'Europe d'aujourd'hui⁶. Une diminution des décalages existants entre différentes zones du continent, pas à pas, avant et après ledit « horizon » temporel, est à attendre.

La solidarité européenne dans le domaine de la recherche a déjà stimulé de nombreux projets, dont l'aboutissement n'était pas possible au niveau national ou régional. Je pense à e.g., le projet du grand réacteur

2 Apud P. Dupré, *Encyclopédie des citations*, Paris, 1959, p. 332.

3 Cf. Alexandru Zub, *Știință și conștiință europeană* (Science et conscience européenne), in *Convorbiri literare*, CXXXVIII, 1 (105), ian. 2005, p. 21-22.

4 Cf. Valentin Protopopescu, *Quo vadis, Europa?*, in *Observator cultural*, nr. 52/2015, p. 5.

5 Wilfried Loth, Nicolae Păun (éd.), *Desintegration and integration in East-Central Europe, 1919 — post-1989*, Cluj-Napoca, Nomos, 2014.

6 Stefania Costache, *România și agenda europeană pentru cercetare și dezvoltare* (La Roumanie et l'agenda européen pour la recherche et le développement), in *Revista 22*, nr. 15 (15-20 apr.2015), p.12.

nucléaire de Măgurele, géré par l'Académie Roumaine, mais on pourrait en mentionner d'autres encore, proposés dans le même système de partenariat⁷.

Les réalités multi- et interculturelles nous oblige de plus en plus à repenser les identités socio- politiques, dans le sens déjà assumé par les ethnologues, les anthropologues, les culturologues, pour ne plus rappeler de nouveau les historiens obligés d'entamer, idéalement, tous les aspects du réel⁸.

Certains analystes se sont déjà demandés, ajuste titre, si les facteurs disjonctifs ne détiennent pas un poids trop grand dans la construction européenne. Selon un sceptique de nos jours, « La Grèce, Putin, l'Islam radical, le terrorisme et la correction politique ne sont que quelques-unes des menaces à l'adresse de l'Occident »⁹. Pour d'autres, assez nombreux, l'Union Européenne s'annonce comme une voie sûre pour ceux qui viennent de sortir de la domination soviétique¹⁰. Voie sûre, mais pas tellement, si l'on tient compte des convulsions démographiques et géopolitiques du dernier temps.

L'exode des cerveaux performants, phénomène mondial et point récent, générateur d'effets dramatiques dans certains pays, doit être estimé avec beaucoup plus de réa-

lisme pour prévenir, si c'est possible, des conséquences encore plus graves¹¹.

La crise des immigrants de cette année, apparemment insoluble, a été déjà inscrite sur l'ordre du jour de l'Assemblée Générale de l'ONU, mais les chances de trouver une solution sont quasi nulles¹². Ne réussissant pas à se réformer lui-même, on dirait que cet organisme mondial résume la situation critique du monde contemporain dans la plupart de ces segments, surtout après le déclenchement de la crise de 2008. Il semble que « le nœud gordien de la paix au Proche Orient » est bien là !

Des analystes avisés considèrent que ces migrations, venues du sud, ébranlent sérieusement le projet européen, en dépit des efforts conjugués de les endiguer et d'en limiter les effets¹³. À cette occasion, la solidarité de notre continent a fait la preuve de ses carences sous l'angle des idées politiques et des institutions¹⁴. « Le vieux monde » réévalue ses limites, en cherchant de nouvelles sources de survie et d'équilibre¹⁵. Le rôle de l'État et de la nation entre dans cette suite de problèmes¹⁶, ainsi que la place du facteur politique dans la société contemporaine¹⁷.

La série de crises que le monde affronte depuis un certain temps presque dans

7 Cristina Zamfirescu, *Fonduri europene pentru relansarea cercetării românești* (Fonds européens pour relancer la recherche roumaine), in *Lumina*, 10 sept. 2015, p. 8.

8 Cf. Victor Neumann, *Limbașul, timpul și imigrațiile sau despre limitele suveranității naționale* (Le langage, le temps et les migrations ou des limites de la souveraineté nationale), in *Revista 22*, nr. 37 (15-21 sept. 2015), p. 13.

9 Ștefan Racovitza, *O viziune realist-pesimistă despre viitorul Occidentului* (Une vision réaliste-pessimiste sur l'avenir de l'Occident), in *Revista 22*, nr. 15 (15-20 apr. 2015), p. 10.

10 Gelu Iuțș, *Uniunea Europeană este un drum sigur* (L'Union européenne est une voie sûre), în *Revista Română*, Iași, 2 (80), 2015, p. 59-60.

11 Horia Blidaru, *Europa «adevăraților» sau Europa cu adevărat?* (L'Europe des «vrais» ou la vraie Europe), in *Dilema veche*, XII, 600 (13-19 aug. 2015), p. 23.

12 George Apostoiu, *Imigrația între dramă, afacere și solidaritate limitată* (L'immigration entre drame, affaire et solidarité limitée), în *Cultura*, nr. 33 (10 sept. 2015), p. 3.

13 Cf. Alexandru Lăzescu, *Masiva imigrație din Sud zguduie din temelii proiectul european* (La massive immigration du Sud ébranle jusqu'à ses fondements le projet européen), în *Revista 22*, nr. 35 (1-7 sept. 2015), p. 10.

14 Cf. Andrei Pleșu, *Reflecții despre patologia solidarității* (Réflexions sur la pathologie de la solidarité), in *Dilema veche*, XII, 606 (24-30 sept. 2015), p. 3.

15 Cf. Dan Berindei, *Viitorul și problemele omenirii* (L'avenir et les problèmes de l'humanité), in *Cultura*, nr. 33 (10 sept. 2015), p. 27.

16 Idem, *Globalizare și națiune* (Globalisation et nation), in *Cultura*, nr. 18 (14 mai 2015), p. 4.

17 Andrei Marga, *Societatea postglobalizată* (La société post globalisée), in *Cultura*, nr. 47 (18 dec. 2014), p. 10.

toutes les sphères d'activité, se reflètent également, sous diverses formes, dans la zone de la recherche scientifique. Dans son ensemble, la culture a été toujours défavorisée dans les moments de crise, fait qui a été souvent saisi et déploré par ceux qui ont été contraints d'en supporter les conséquences.

Il y a des années, j'ai eu l'occasion d'assister à un débat sur le thème du statut de la science dans le monde occidental, thème d'autant plus préoccupant en ce moment après tant de nouvelles provocations. Sous le patronage du *Collège de France* (25-27 novembre 2004), cette réunion à laquelle

avaient participé des savants à hautes responsabilités a été mise dans la situation de conclure que l'Occident européen est inférieur en ressources et institutions aux États-Unis et au Japon, raison qui détermine bien des jeunes de la zone atlantique à prendre le chemin vers les pays plus favorisés¹⁸.

Confrontée à un exode massif de populations diverses, tout un exode « moderne », que les historiens comparent déjà aux grandes migrations qui ont détruit L'Empire Romain, l'Europe a l'air de n'y être préparée ni économiquement, ni moralement, ce qui impose, certainement, beaucoup de prudence dans la prise des décisions dans ce domaine¹⁹. L'Allemagne, la plus visée par le phénomène, développe déjà, conformément à une longue tradition locale, une « culture du bon accueil » (*Willkommenskultur*), dont d'autres pays qui connaissent un afflux massif d'étrangers pourraient s'inspirer²⁰.

« L'Europe se construit. Voici un grand espoir qui va se réaliser uniquement si l'on tiendra compte qu'une Europe sans histoire serait orpheline et malheureuse. »²¹ C'est l'opinion de Jacques Le Goff, éminent spécialiste dans ce domaine. Une telle entité ne peut se réaliser que par l'apport multiple et divers des facteurs qui se sont imposés au cours du temps comme créateurs et viables.

Mais certains esprits plus radicaux sont arrivés à la conclusion, finalement discutabile et difficile à soutenir, que l'Union Européenne ne serait qu'une copie de l'Union Soviétique, une clone, une variante *soft* du Léviathan²² défunt. Elle a été contre-

dite dès la préface signée par un lettré roumain, dont la conclusion est que la vérité est « un ensemble infini » qu'on a du mal à circonscrire. Dans la vision de V. Bukovski, le dissident soviétique devenu citoyen britannique, l'avenir serait dominé par la gauche intellectuelle, remodelée, en tant qu'héritière des anciens menchéviks, placée dans l'Occident relativiste et manipulable.

Le danger que le relativisme en extension compromette le projet européen, par excès critique et surtout autocritique, a été plus d'une fois signalé par des analystes, comme un besoin de « retour à nos fondements éthiques et religieux » (Hans Kung)²³.

Le plaidoyer pour les sciences humaines, *les humanités* (« *umanioare* » en roumain) de l'ancienne terminologie, est arrivé à constituer ces derniers temps un acte de défi, de courage apparemment immotivé. Certes, c'est l'humanisme comme type de pensée moderne qui est mis en cause, du moment que la connaissance est réduite dans l'« univers digital » au statut d'information dans le sens quantitatif. On a conclu, à juste titre, que « la science est une bénédiction, le scientisme une malédiction », pareillement à tout - *isme* enclin à l'excès. L'exhortation d'« employer les nouvelles technologies pour les vieux buts » s'avèrent de plus en plus utile²⁴. Et « les vieux buts » signifient un autre système axiologique, défini par des valeurs traditionnelles, mises, autant que possible, en accord avec les nouvelles réalités.

18 Cf. *La lettre du Collège de France*, juin 2004 : *Situation de la recherche en France et en Europe*.

19 Anneli Ute Gabanyi, *Europa nu este pregătită nici istoricește, nici ca mentalitate pentru un astfel de exod* (L'Europe n'est prête ni historiquement, ni comme mentalité pour un tel exode), interview consignée par Alexandru Lăzescu, in *Revista 22*, nr. 38 (23-28 sept. 2015), p.9.

20 *Ibidem*.

21 Jacques Le Goff, *Cuvânt înainte* (Avant-propos à Michel Mellat du Jaurdin), dans le volume *Europa si marea* (L'Europe et la mer), Polirom, 2003, p. 5.

22 Vladimir Bukovski, *Uniunea Europeană - o nouă URSS?* (L'Union européenne - une nouvelle URSS), trad., București, Editura Vremea, 2006, préface par Dan C. Mihăilescu. Voir aussi Alexandr Iakovlev, *Ce que nous voulons faire de l'Union Soviétique*, ed. Lilly Marcou, Paris, 1991.

23 Apud Franca Tiberto, *O Europă sau mai multe* (Une Europe ou plusieurs), în *Bucureștiul Cultural*, nr. 7-8/2006, p.11.

24 Mircea Mihăieș, *În apărarea umanioarelor* (À la défense des humanités), în *România literară*, nr. 3 (16 ian. 2015), p. 5.

Florian Saiu în dialog cu Doris Mironescu

„Mă declar nepregătit pentru orice soluții iscusite care să ocolească democrația și libertatea cuvântului”

Abstract

Interviul cu Doris Mironescu, profesor, tânăr critic literar și cercetător la Institutul „A. Philippide” din Iași, iscodește norocirile și nenorocirile societății noastre prezente. Pune sub lupă realitatea culturală, mărește, optimist, realizările și micșorează, discret, neîmplinirile.

Cuvinte-cheie: cultură, educație, politică, bani, Uniunea Europeană, Max Blecher, religie, critică literară, poezie.

Interview with Doris Mironescu, professor, young literary critic and researcher at the „A. Philippide” in Iasi, outlines the luck and misfortunes of our present society. She puts the cultural reality under a magnifying glass, optimistically increases the achievements and discreetly diminishes the noncompliances.

Keywords: culture, education, politics, money, European Union, Max Blecher, religion, literary criticism, poetry.

Ce înseamnă, stimate domn, să fii profesor în România de astăzi? Ce resorturi intime vă ajută să continuați această activitate remunerată cu sume scandalos de mici?

Doris Mironescu: Generația mea a por-
nit cu salarii într-adevăr mici, la începutul
anilor 2000, din fericire mărite între timp.
Nu s-ar fi ales nimic de această generație
dacă i-ar fi lipsit o încredere ieșită din
comun în propria vocație, dar mai ales dacă
ar fi fost mai realistă economic. Dar literatu-
ra predispune la idealism, așa că, probabil,
vocația filologică a însemnat un avantaj
pentru noi... Glumesc, desigur. Ce înseamnă
să fii universitar azi? Sigur, e o șansă să poți
să faci ceea ce te pasionează, dar dacă ar fi
doar atât ar fi ceva egoist. Mai importantă
este, cred, responsabilitatea de a participa la

disputele din cercetarea de top a domeniu-
lui tău, de a propune concepte și metodolo-
gii care să răspundă provocărilor discipli-
nei. Studiile literare traversează o epocă
dramatică, în care relevanța pentru public a
studierii literaturii de către o castă de spe-
cialiști este din nou chestionată. Miza pen-
tru noi, cred, este să arătăm că literatura
spune multe despre lume și despre socie-
tate, că istoria literară discută și explică evolu-
ția culturală a României și se poate dovedi
lămuritoare pentru dilemele prezentului.

*Care sunt, în opinia dumneavoastră, princi-
palele curențe ale sistemului educațional
românesc? De ce credeți că nu suntem în
stare să elaborăm un proiect - unul și bun -
pe care să-l respecte absolut toți decidenții
politici? Din patru în patru ani, se face câte*

Doris MIRONESCU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Academiei Române, Iași, e-mail: dorismironescu@yahoo.com
Florian SAIU, jurnalist, e-mail: florian.saiu@gmail.com

un plan pentru Educație pentru ca, până la urmă, să nu fie finalizat niciunul.

Subiectul e prea amplu ca să poată fi chiar și deschis aici. Aș spune doar că ruptura dintre învățământul universitar și cel liceal este o problemă majoră. Liceul produce narațiuni despre literatura română pe care facultatea se ambiționează să le deconstruiască. Iar foștii studenți, ajunși la catedră după absolvire, descoperă că sofisticatele analize învățate în facultate nu au nicio căutare în școală. Nu mai spun că orice motivație le dispare profesorilor de cum se văd sufocați de maldăre de hârtii, supuși unei munci interpersonale epuizante și umiliți de lefurile mici, care le arată cât de puțin preț pune statul pe munca lor.

Analfabetismul funcțional a atins procente îngrijorătoare (42%!) în rândul tinerilor din România. Cum credeți că s-a ajuns la această situație?

Totul pornește din haoticii ani '90, bănuiesc. Nu că perioada comunistă, cu discursurile ei mincinoase, ar fi încurajat stăpânirea și utilizarea competență a limbajului. Dar analfabetismul funcțional nu e acceptabil într-o societate care se dorește modernă. Deficitul de alfabetizare nu se înregistrează ca o banală subperformanță națională, cum mai sunt și altele, cum ar fi la producția de îngrășăminte. El semnalează o lipsă de corelare între cercetarea științifică și public, adică o ruptură gravă în societate, care produce erori în procesul democratic. De aceea trebuie să ne îngrijorăm de cifra analfabetismului funcțional și să căutăm să o reducem printr-o presă atentă, activă și profesionistă (așa cum nu este acum) și printr-o diseminare prietenoasă a rezultatelor cercetării în școli. Școala nu este o enclavă, locul unde cetățenii țării pierd vremea între 7 și 19 ani, ci o parte organică a societății care nu poate să eșueze fără ca întregul social să sufere.

Multiculturalism - cum ar trebui să înțelegem, să percepem acest concept pentru a reuși să trăim în armonie cu oamenii de lângă noi care provin din alte culturi, care au alte valori și credințe?

Cultura română modernă s-a născut, în secolul 19, cu un complex, acela al nevoii de specificitate, cu obsesia identificării specificului național românesc, pentru a-l putea apoi propune Europei drept contribuție notabilă în „concertul națiunilor”. Totuși, chiar pașoptiștii noștri erau conștienți de pluralitatea tradițiilor culturale din acest spațiu, iar „fiziologiile” moldovene de la 1840 indexează pitoresc toate națiunile conlocuitoare, făcând din Iași un fel de Babilon. Existența unei astfel de tradiții ar trebui să ne potolească aprehensiunile față de un viitor prea multicultural. Societatea românească a fost multiculturală și se pregătește să redevină astfel. Este sigur însă că rețetele secolului 19 nu mai funcționează în secolul 21. Toleranța persiflantă a pașoptiștilor, care insistă pe defectele vecinilor pentru a sublinia mărinimia autohtonilor, trebuie să cedeze astăzi în fața eticii compasiunii și a unor politici care să răspundă altor probleme, noi și presante.

Care este România pe care o iubește Doris Mironescu? Dar România care-l dezamăgește?

Deși am scris anul trecut o carte, *Un secol al memoriei*, despre felul în care se construiește retorica apartenenței în literatura secolului al 19-lea, asta nu înseamnă că împărtășesc această retorică. Pentru mine, România nu e o alegorie feminină care cere iubire, ca la Alecu Russo sau la tânărul Eminescu. Îi simpatizez în schimb pe constructorii ideii naționale pe calea dialogului cu folclorul, prin specularea disponibilităților limbii vorbite, precum Creangă sau Caragiale, până la un punct și Alecsandri. Ei dau imagini mai puțin solemne, mai laice ale patriei, pe care o identifică în savorele culinare și viticole ale tradiției, în plăcerea de a petrece cu șart, pe îndelete. Ceea ce e interesant e că elogiu autohtoniei este făcut de ei cu multă autoironie, conștienți că ceea ce e „numai al nostru” vine de fapt și de la alții și că trebuie să ne înțelegem, cumva, laolaltă.

Sunteți profesor, critic literar, scriitor, cercetător. Care dintre aceste preocupări vă este mai aproape de suflet? Cum ați ajuns să urmați drumul literelor?

Aș corecta mai întâi, spunând că nu mă consider scriitor. Nu cred că criticul literar este automat și un scriitor. Cu cât își înțelege mai limpede misiunea drept aceea de a studia, nu de a scrie sau, eventual, de a cita literatura, cu atât are criticul literar șansa să producă ceva viabil în propriul său domeniu. Pe de altă parte, e clar că mulți dintre studenții filologi vin spre Litere din dorința de a-și urma veleitățile scriitoricești. Și eu am fost unul dintre ei. A trebuit timp ca să observ că critica literară e, totuși, altceva. A fi profesor mi se pare, în continuare, o șansă extraordinară, pentru că permite un dialog continuu cu mereu alte generații de studenți. Munca la catedră ce mă obligă să-mi verific temele an după an și să-mi modific, dacă nu ideile, atunci accentele și punctele de vedere față de o epocă, un autor, un text. Din aceste confruntări și revizitări, gândirea iese, cred, îmbogățită.

Care sunt cărțile care v-au luminat copilăria? Dar cele care v-au schimbat modul de gândire? Care sunt cărțile vieții lui Doris Mironescu?

Cărțile copilăriei mele vor fi fost acelea ale tuturor copiilor din generația mea. Îmi amintesc cu nostalgie că în mica bibliotecă a părinților mei cele mai multe cărți aveau copertile rupte de cititori anteriori, adică de frații mei. O carte fără copertă degajă o fascinație specială, un mister legat de numele autorului, de primele și ultimele pagini, care lipsesc, și te îndeamnă la un fel de lectură bulimică, fără măsură, sărind pagini și reîncepând la întâmplare, pentru plăcerea de a regăsi scene cunoscute, povești cu finalul prevăzut, ca niște povești pe care ți le spui singur. Mai târziu, când am dat peste imaginea unei cărți de nisip la Borges, am avut impresia că știu exact la ce se referă. N-aș putea numi o singură carte care mi-a schimbat modul de gândire. Au fost însă trei cărți de critică literară care, în adolescență, m-au impresionat: *Eminescu* de Ioana Em. Petrescu, pentru cuprinderea herme-

neutică, *Arca lui Noe* de Nicolae Manolescu, pentru subtilitatea analizei, și *Moartea lui Mercuțio* de Eugen Simion, pentru reflecția morală și pentru tonul foarte personal.

*Ați scris despre M. Blecher, ați fost și premiat de Academia Română pentru cartea **Viața lui M. Blecher. Împotriva biografiei**. Vorbiți-ne despre acest scriitor suferind, cu un destin cutremurător. Care este locul lui în istoria literaturii române?*

M. Blecher (1909-1938) este, într-adevăr, un scriitor cu un destin aparte, dar nu destinul îl face un mare scriitor al literaturii române. Autorul *Întâmplărilor în irealitatea imediată* este un romancier vizionar, un explorator de stări paradoxale de conștiință, care completează în mod fericit paleta marilor romancieri interbelici, monografi de universuri sociale și analiști psihologici. Scriitorul rămâne un caz special al literaturii române, iar posteritatea, după o perioadă de uitare, se pregătește să îl proiecteze în mit, așa cum se întâmplă, de regulă, cu scriitorii canonici. În cazul lui Blecher, nu doar selectarea sa recentă în canon e responsabilă pentru profilul său aparte, ci și biografia patetică, viața sa scurtă pusă sub semnul suferinței. Bolnav de tuberculoză osoasă din adolescență, scriitorul și-a cultivat vocația în cursul scurtei lui vieți ca pe o revanșă în fața bolii. De aceea opoziția lui încrâncenată față de romanul-poveste, de aceea ritmul sincopat și tensiunea poetică a prozei sale. Îl văd pe Blecher ca pe un avangardist melancolic și un confesiv minat de susceptibilități existențiale profunde. I-am dedicat o biografie – cartea mea de debut –, iar după aceea m-am străduit să-i adun laolaltă toată opera și s-o editez științific. Pregătind o ediție critică, care a apărut vara aceasta, am învățat ce satisfacții poate ascunde munca filologică: căutarea de manuscrise, stabilirea textului, alegerea lecțiunilor probabile etc. Trebuie să fii însă dispus la sacrificii și să crezi că scriitorul căruia îi dedici ani din viață merită asta. Blecher a meritat.

La ce nivel este astăzi critica literară? Ce-o diferențiază de generația lui Eugen Simion, Matei Călinescu etc? Există și asemănări între aceste două generații?

Critica literară mai nouă este, cred, la un nivel bun. Se confruntă cu neajunsuri date de prestigiul social în scădere al criticii față de anii '60-'70; critica nu prea mai este, ca atunci, o instituție culturală autoritară. În schimb, ea tinde să se specializeze, căutându-și locul între disciplinele academice. Mă ar plăcea să cred că, și de această dată, critica va putea deveni o forță conducătoare a umanioarelor, deși contextul cultural este cu totul diferit. Depinde însă de dedicația actorilor câmpului, de hotărârea lor de a investi intelectual și de a nu face compromisuri metodologice. Am încredere în inteligența și ambiția colegilor mei de generație.

Ce opinie aveți despre poezia românească apărută după anul 2000?

Am fost de la început alături, ca să zic așa, de poezia douămiistă. Critica generației mele s-a simțit solidară cu poezii de aceeași vârstă, care la rândul lor au beneficiat de compania încrezătoare a unui contingent serios și dedicat de cronicari literari. Am avut noroc, cu toții. Poezii s-au ținut de treabă, și-au continuat aventura fără să sucombe în platitudine și au devenit niște activiști energici pentru cauza literaturii: Radu Vancu, Dan Coman, Ștefan Manasia sunt nu doar excelenți poeți, dar și foarte buni antrenori literari, organizatori de festivaluri și de cluburi de lectură. Criticii au putut, astfel, să se împăuneze cu perspicacitatea lor de descoperitori de talente.

Romanul la ce nivel este? Avem romancieri în adevăratul sens al cuvântului? Care ar fi, în opinia dumneavoastră, cei mai buni romancieri români ai tranziției post-decembriste?

Există, desigur, romancieri valoroși. Vreau să atrag atenția numai la acei câțiva mai discreți, trecuți cu vederea în topuri, dar care, în opinia mea, sunt esențiali pentru literatura post-'90. Un romancier cu totul aparte este poetul O. Nimigean, care în *Rădăcina de bucsau* a produs o metaforă excelentă a mizeriei tranziției în moartea unei bătrâne țărănci nășudene. Sau am mai remarcat romanul lui M. Duțescu, *Uranus Park*, în același timp o analiză a corupției corporatiste, devenită firească în glorioasa

noastră epocă, și a modului în care aceasta produce indivizi contorsionați moral. Și, sigur, destui alții, pe care nu-i mai pomenesc. În schimb, lipsesc la noi frescele sociale ample, cum scriu astăzi Jonathan Franzen sau Elena Ferrante, autori care, chiar și fără geniu, reușesc să pună lumea în ordine pentru încă o generație. Iar literatura noastră (în absența unei industrii competitive a filmului, de exemplu) are încă șansa să povestească lumea de azi unei audiențe destul de mari; e păcat că prea puțini autori își propun s-o facă.

***Corectitudine politică** - acest concept, ivit pe pământ american și importat în Europa, a bulversat în ultima perioadă mediile academice. Cum credeți că s-a ajuns aici? Până la urmă, un concept inițial salutar a ajuns să judece, să terorizeze, să înfieraze, să eticheteze, să blameze.*

Nu sunt un adversar al ideii de corectitudine politică, deși știu ce nume rău a căpătat ea în România și, acum, și în America lui Trump. Ne supraveghem limbajul mereu, respectăm regulile date de traiul în societate – de ce nu am accepta că regulile acestea trebuie să evite jignirea celor defavorizați, ale victimelor tradiționale, ale țărilor ispășitori? În fond, misoginismul este condamnat, indiferent dacă admiți corectitudinea politică sau nu.

Cum credeți că vor influența valurile migratoare profilul cultural al Europei? Va reuși Occidentul să asimileze și aceste noi mișcări de populații cu o cultură atât de diferită în comparație cu cea occidentală?

Profilul metisat al civilizației vestice nu datează de azi, de ieri, ci tocmai de alaltăieri, din epoca postbelică a Gasterbeiterilor veniți întâi din Turcia și Portugalia, apoi din Balcani și Magreb. Dacă acel prim val a reușit să fie asimilat, dând profilul multicultural al Europei de azi, bănuiesc că la fel vor sta lucrurile și cu refugiații de război din anii din urmă. Printre imigranți, puțini sunt cei cu gânduri teroriste, chiar dacă impactul atentatelor din ultimii ani a fost enorm, dând uneori o senzație apocaliptică. Dar mai degrabă decât să pară ceva nou, aceste

atentate ar fi trebuit să amintească de ceva cunoscut. În colecția de nuvele *Istoria lumii în 9 și ½ capitole*, din 1989, englezul Julian Barnes încheia recapitularea simbolică a zece episoade din trecutul umanității prin relatarea unui episod de luare de ostateci. Nu era vorba de o anticipare fatastică a ceea ce avea să se întâmple după 2004 în Europa, ci de filmul surprinzător de exact al episoadelor teroriste ale anilor '80, săvârșite de kurzi sau libieni, după modele împrumutate de la brigăzile teroriste marxiste din anii '70 din Germania și Italia.

*A obosit Occidentul, domnule Mironescu? A dat lumii **democrația, capitalismul, piața liberă** etc. Mai are ceva de oferit?*

Firește că are. În continuare cercetarea de vârf, marile descoperiri științifice, marile provocări intelectuale au loc în Occident, chiar dacă proteste cu privire la proeminența geopolitică se fac auzite și din Asia sau din alte părți. Deocamdată nu văd ce poate înlocui democrația, capitalismul și toate celelalte, decât o democrație mai socială și un capitalism mai bine supravegheat. Mă declar nepregătit pentru orice soluții iscusite care să ocolească democrația și libertatea cuvântului. Democrația iliberală, care se manifestă pe ici-colo, nu văd să fi produs decât succesul șubred, relativ al unor dictatori *wannabe* și dezastre economice evitabile.

Credeți că va rezista Uniunea Europeană, slăbită deja de Brexit, zgâlțâită de nemulțumirile și pretențiile Olandei?

Nu cunosc la ce pretenții olandeze vă referiți. Și nu știu dacă Uniunea Europeană va rezista, e cert că apar foarte mulți factori dizolvanți, chiar în interiorul ei. Proiectul acesta politic, extrem de generos, a fost esențial pentru România postrevoluționară, un factor de dezvoltare internă. Sper că, dacă se va întâmpla cândva desfacerea Uniunii, să avem politicieni capabili să conducă și care au și un proiect de țară, dincolo de ceea ce au produs până acum, adică lamentații meschine la adresa unor ingerințe inventate ale „birocratilor” de la Bruxelles.

Care sunt, în opinia dumneavoastră, avantajele aderării României la UE? Care ar fi

dezavantajele? Părem, pentru Occident, o mare și bănoasă piață de desfacere.

Avantajele se văd. O generație întreagă de cercetători a putut să-și dezvolte proiectele de lucru personale cu bani europeni, iar cercetarea a trebuit să se racordeze la o piață de idei mai amplă, ceea ce a fost, în cele din urmă, o mare șansă. Studiul literaturii a trebuit să se deschidă spre comparatism, cercetarea relațiilor de influență între literaturile naționale, studierea circulației temelor și a istoricității ideilor literare, ceea ce poate duce, în timp, la o internaționalizare, de mult dorită, a cercetării românești. Mai este de lucru, desigur, dar calea este aceasta. Altfel, nu totul în Uniune este roz, și o politică națională inteligentă ar trebui să poată izola și dejuca inițiativele uscăturilor din pădurea europeană.

Ce rol mai joacă astăzi religia în formarea mentalității unui popor, a poporului nostru?

Religia a jucat un rol fundamental la noi în formarea unui fel de a fi, alături de limbă, de istorie și de elementele culturii materiale. Astăzi, biserica însăși acceptă că rolul ei e unul în bună măsură social. Efectul indirect este că religia nu mai are o la fel de mare contribuție la definirea mentalului colectiv. Pur și simplu, alții sunt factorii care îl influențează cu precădere. Dar totul vine să se adauge la un fundament în definirea căruia religia a fost esențială.

Cum funcționează manipularea maselor în România de astăzi? Simțiți acest fenomen, vă afectează, vă irită?

Există o manipulare foarte nesofisticată, practică de partide prin intermediul presei, mai ales prin televiziuni. Mă enervează că există. Mă enervează tocmai pentru că este prea rudimentară, o manipulare cu toroipanul de fapt, pe față, dublată de șantajarea economică a electoratului de către guverne. Dincolo de asta, există și manipularea mai soft, la nivelul bunurilor de consum cu care suntem invitați să ne identificăm, pe care le privim în rafturile hipermarketurilor, vorba lui Baudrillard, ca pe niște răspunsuri la întrebarea „cine sunt eu?”. Dacă prima este o manipulare grosieră, care

poate fi discutată în termenii psihologiei secolului 19, cu Gustave Le Bon, cea de-a doua e mai subtilă, păcălind individul să se considere unic exact în momentul când își pierde identitatea. Prinși între aceste două tipuri de manipulare, ajungem să confundăm nevoia noastră de emancipare și de modernitate schimbând-o pe prima cu cea de a doua.

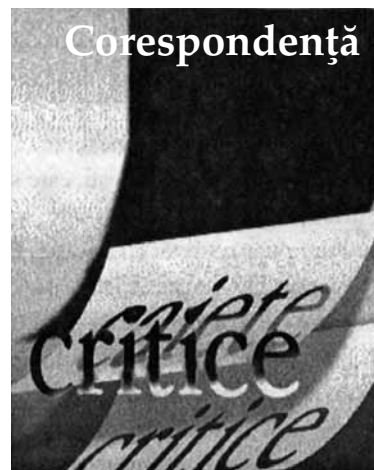
Ce opinie aveți despre clasa politică din România?

L-am citit recent cu interes pe C. Argetoianu, cu marele său jurnal politic interbelic de om resentimentar, care nu mai are nimic de pierdut și de aceea le aruncă tuturor în față „adevărul”, adică își varsă umorile necontrafăcute. Așa o desfășurare de nihilism autointerestat, mascat drept interes național, e un spectacol în sine, unul inclusiv estetic. Dar m-a interesat în el mai mult cum funcționează mintea unui politician. Argetoianu este de fapt un personaj cu reale probleme de relaționare cu ceilalți, capabil de un mare grad de suspiciune și duplicitate, văzând peste tot trădarea și trădându-i pe toți ceilalți, dar crezând că o face doar pentru binele public, mai exact pentru acel bine pe care-l poate face el atunci când ajunge ministru. Mi se pare că tipul acesta a supraviețuit în politica românească. Sper că nu doar el.

Care este profilul cultural al românului din vremurile noastre?

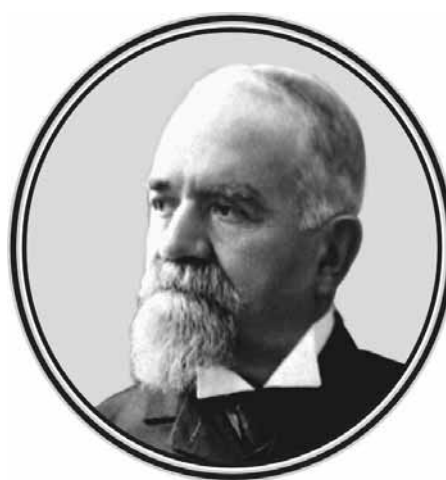
Nu cred că există un singur profil cultural pentru toți românii. Și mă bucur de asta. Lecturile sunt tot mai diverse, filmele tot mai multe, iar manifestările artistice, de tip spectacol sau performance, stimulează și chiar obligă publicul să se reinventeze. E o babilonie vitală, de care literatura cred că știe deja să profite. Poezia anilor 2000, cu alura ei violent-confesivă, tranzitivă, acroșantă a fost prima care a asimilat acest mod de a fi. Proza, adesea experimentală, satirică, a urmat și ea. Dacă publicul va ști să-i însoțească pe cei mai buni dintre scriitorii de azi în aventura lor, toți vom ieși în câștig.

Livia Dymcza în corespondență cu Mihail Antoniadă (II)

Abstract

Articolul de față prezintă un istoric al etapelor editării scrierilor lui Titu Maiorescu, de la oartea căruia s-au împlinit, în această lună, o sută de ani. Informațiile focalizează pe documentele și manuscrisele rămase de la Maiorescu și moștenite de fiica sa, Livia (Maiorescu) Dymcza. În perioada anilor '20 și '30, Livia (Maiorescu) Dymcza s-a străduit să promoveze documentele literare prin intermediul revistei „Convorbiri literare” și, mai ales, să reediteze scrierile ilustrul ei părinte. Aceste strădanii fac obiectul corespondenței prezentate începând cu numărul de față dintre Livia (Maiorescu) Dymcza și Mihail Antoniadă, fost student al lui Titu Maiorescu, cunoscut avocat și om de cultură. Sunt prezentate profilurile intelectuale ale celor doi corespondenți și rolul determinat jucat de aceștia în editarea și pregătirea pentru viitor a totalității operelor lăsate culturii române de Titu Maiorescu. Despre voluminoasa lor corespondență în legătură cu moștenirea spirituală maioreșciană nu s-a scris nimic până în prezent. Prin caracaterul lor inedit, scrisorile publicate acum în serial vor contribui la mai buna cunoaștere a personalității lui Titu Maiorescu și, sub aspect editologic și istorico-literar, la iluminarea contextului cultural, social și politic în care au fost pregătite pentru apariție.

Cuvinte-cheie: Titu Maiorescu, documente, corespondență, jurnal, istorie literară, opere complete.

The present article records the history of preparing an edition of Titu Maiorescu's writings to honour the anniversary of one hundred years since his death. The information focuses on the documents and manuscripts left by Maiorescu and inherited by his daughter, Livia (Maiorescu) Dymcza. During the 1920s and 30s, Livia (Maiorescu) Dymcza did her best to promote these literary documents in the pages of the literary magazine „Convorbiri literare” and also to re-publish the writings of her illustrious father. These efforts make up the substance of the correspondence that we now offer to our readers, starting with the present issue of our magazine, between Livia (Maiorescu) Dymcza and Mihail Antoniadă, Titu Maiorescu's former student, a well known attorney and a man of far-reaching culture. The article presents the intellectual profile of the two and the major role they played in publishing and preparing for the future the massive oeuvre bestowed by Titu Maiorescu to Romanian culture. Nothing has been written so far on their correspondence regarding Maiorescu's spiritual legacy. These unknown letters, that we are now publishing for the first time, in installments, will facilitate a better understanding of Titu Maiorescu's personality – and, from an editorial and historic-literary point of view, will shed new light on the cultural, social and political context of their publication.

Keywords: Titu Maiorescu, documents, correspondence, diary, literary history, complete works.

Către LIVIA DYMSZA

București, 17 noiembrie 1930

Mult stimată Doamnă Dymza,
Scrisorile D-voastră au sosit amândouă. Poșta nu poartă vină, ci altcineva. Ca să-l iertați, trebuie să vă spun că în tot lungul timp al verii și al toamnei nu s-a putut face nimic din cauza absenței d-lui Rudinescu, care a fost silit să stea îndelungă vreme în străinătate, unde a fost supus la două operații chirurgicale. Cei de la Socec îmi spun că îl așteaptă în curând și că până la sosirea lui nu pot încheia contractul de editură cu D-voastră, nici începe tipărirea.

Voi avea grijă ca în convenție să fie trecute și ultimele D-voastră observații cu privire la corectura finală și la fixarea unui termen pentru determinarea anuală a cheltuielilor editurii.

În ce privește editarea scrisorilor, sunt de aceeași părere cu D-voastră: după ce se vor aduna toate câte se vor putea, vor trebui examinate și alese cele care prezintă un interes general. S-au publicat în vremea din urmă în străinătate destule *Correspondances* sau *Mémoires* care vor servi de model pentru cei ce vor avea să îngrijească editarea aceluia ale Domnului Maiorescu.

Am întrebat pe Radu Rosetti dacă mai posedă și alte scrisori decât cea către Anghel Demetrescu, publicată în „Universul”, și mi-a răspuns că nu.

Locțiitorul D-lui Rădulescu la Socec mi-a spus că are gata cules volumul III din ediția cea veche a *Criticelor* și m-a întrebat dacă voiți să fie tipărit. M-am sfătuit cu d-l [Rădulescu-] Pogoneanu și i-am cerut să aștepte sosirea D-lui Rudinescu, pe care nădăjduim să-l convingem a renunța la această ediție.

Vă rog să fiți convinsă că toți cei de aici vom pune toată stăruința ca întreprinderea să fie dusă la bun sfârșit. Memoria Domnului Maiorescu ne este tuturor atât de scumpă, încât socotim, fiecare, ca o datorie personală să contribuie cu toate puterile

noastre la izbânda gândului D-voastră.

Nu știu dacă aveți vești recente din țară. Schimbările din anul acesta nu au adus nici o îmbunătățire, după cum era de așteptat. Trăim numai cu nădejdea în Norocul țării, care poate și de data aceasta ne va mântui.

Vă rog, mult Doamnă, să primiți încredințarea deplinului meu devotament.

[Mihail Antoniadă]

Către MIHAIL ANTONIADE

Lituania
Constassa Plater-Zyberk
Siauliai
Post. Dez. Nr. 60

Ilsenberg, 12. XII.1930

Stimate D-le Antoniadă,

Am primit scrisoarea D-voastră și vă mulțumesc. Bietul D-l Rudinescu, atât îi mai lipsea – 2 operații, după ce că era numai oase acoperite cu piele – și apoi îi mai cer oamenii să se ocupe de edițiuni de cărți! Tot avea fiică-mea dreptate, voind să amâne plecarea noastră pe o zi, ca să nu plecăm fără scrisoarea D-lui Rudinescu.

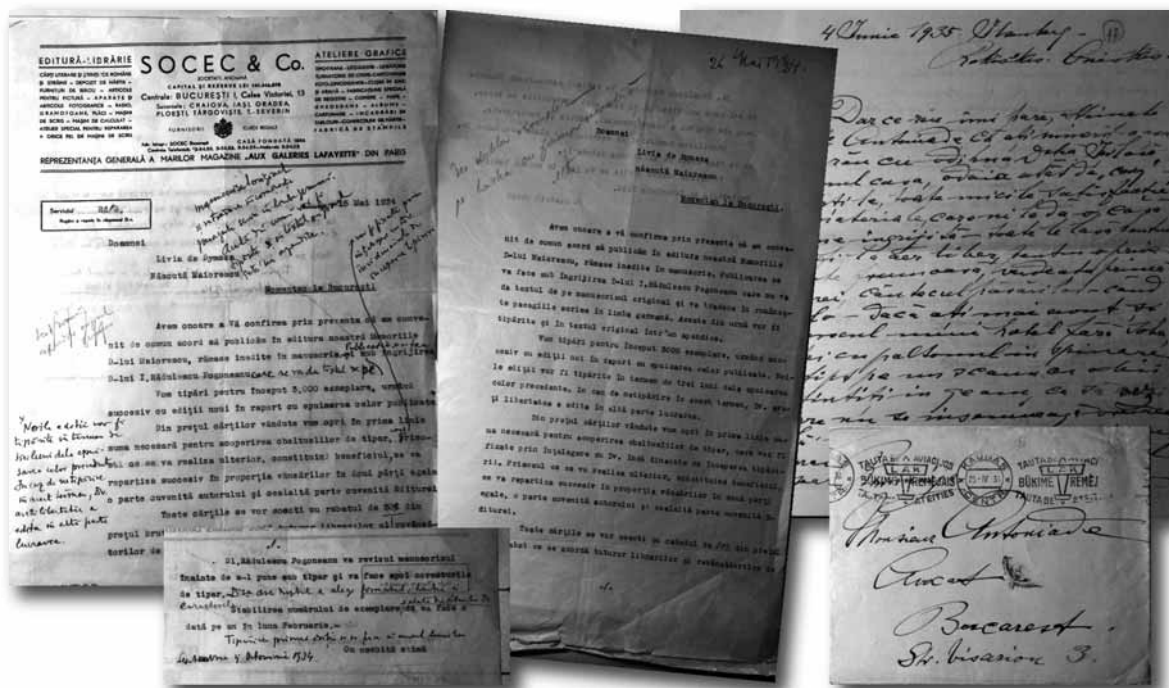
De câte ori intru în contact cu D-voastră, sunt pătrunsă de sinceritatea și de *votre droiture*¹ omenească, aceea care te face, vrând nevrând, să ai încredere în cele spuse de D-voastră, așa încât ne rămâne numai să vă mulțumim pentru vunăvoința D-voastră prietenească față cu noi și să continuăm din când în când să vă deranjăm cu feluritele incidente, ce se vor ivi în decursul evoluției fericite (să sperăm) a acelei faimoase ediții a scrierilor D-lui Maiorescu.

De sărbători, plecăm la fiica mea măritată – unde stăm vreo două luni; vă dau adresa.

Ce vreți să poată face un om în contra crizei mondiale? Deoarece banii erau atât de variabili, avem contractul nostru de grâu – minunată invenție; ce să vindea acum un an 25 *lit* (= 2½ dolari), acum nu se poate vinde nici uc șapte *lits*. Tot grâul zace în hambar. *Partout la même histoire*².

1 Corectitudinea / cinstea dumneavoastră Livia Dymaza (fr.)

2 Peste tot, aceeași poveste (fr.).

E o vorbă foarte cuminte a lui Goethe: *Wo sine Notwendigkeit ist, findet sich eine Möglichkeit*³.

Și cu criza aceasta se va găsi o dezlegare.

Cu prilejul sărbătorilor, aș vrea să vă doresc să aveți câteva zile plăcute și de răgaz, iar anul nou să nu ne aducă nici griji, nici necazuri – două negațiuni încă n-ar fi nici o afirmare –, dar pe vremurile actuale lipsa de nenorocire a ajuns să fie o fericire.

Așadar, „La mulți ani”! Și vă mulțumesc foarte, foarte mult.

Lituania
Rokiskis
Onuskis

Kustowiany, 18 aprilie 1931

Stimate D-le Antoniadă,

Nu știu dacă în învălmășala activității D-voastră de avocat ați avut vreme să cetiți ciudata polemică pentru restabilirea faptului că Titu Maiorescu n-a putut fi un conspirator în contra dinastiei României. E un lucru atât din cale-afară, încât pare chiar ridicol.

Am cetit rectificarea foarte liniștită și demnă în „Adevărul” (D-1 [Rădulescu-] Pogoneanu mi l-a trimis), după aceea în „Convorbiri...”. Ş-acum câteva zile, dau din nou în „Universul” de aceeași absurditate. Că într-o țară cu libertatea presei multe și mărunte se scriu e evident. Am văzut eu într-un jurnal comic (i-am uitat numele) pe regele Carol atârnat lângă Lascăr Catargiu și Maiorescu spânzurați *à une potence*⁴.

Dar nu înțeleg un lucru. Bine, Marghiloman și Maiorescu nu trăiesc, dar Știrbei ce face? Din nenorocire, sunt 40 de ani de când am plecat din țară, măritându-mă – pe George Știrbei nu-l cunosc, dar cum poate să înghită publicarea că în *Memoriile* arhiducelui Iosif s-ar găsi adnotat că sub concursul contelui Czernin au avut loc consfătuiri la care au luat parte numai trei persoane: Titu Maiorescu, George Știrbei și Marghiloman; că voiesc să-l facă rege al României pe acel arhiduce Iosif, Alex. Marghiloman, Titu Maiorescu și George Știrbei. La p. 56, în 10 iulie 1917. T. Maiorescu a murit cu multe zile înainte. Bine, el nu se poate adresa lui Czernin ca să dezmință o astfel de infamie.

3 Acolo unde e nevoie se găsește și o cale (germ.).

4 Într-un ștreang (fr.).

Aici, în Lituania, la țară, toate ziarele sunt att de păcătoase, încât omul rămâne cu totul laoparte de realitatea vieții – dar presupun că Czernin trăiește – dacă e om de onoare, nu s-ar putea cere lui – pot să-i scriu – o simplă constatare, că el n-a vorbit cu T[it]u M[ai]orescu niciodată despre propunerea unei schimbări a dinastiei noastre pentru aceea austriacă.

Să-nțelege, polemica ziaristică e întotdeauna cum zice, mi se pare, La Rochefoucauld: Calomniez, il en reste toujours quelque chose⁵. Încât, într-o vreme când „Universul” e plin de invective de hoț, trădător etc. la adresa guvernului, poate afirmarea asta (alunecă) adevărată a propunerii lui arhid[ucele] Iosif alunecă nebăgat în seamă. Dacă ar obține omul un *démenti*⁶ și l-ar insera tot în „Universul”, s-ar mări zgomotul, s-ar atrage atenția.

Nici eu nu știu cum trebuie privită treaba aceasta. Ce ciudată vreme acum – toate se prăbușesc. Cum l-au dat jos pe Alfons – parcă revezi toată revoluția din februarie 1917, când ardeau toate circumscripțiile de poliție și pe ulițele înghețate ardeau focurile aprinse cu poreclele țarului cu nevastă-sa și toate condicile cu actele noastre civile, când îți veneau în casă cu revolverul în mână, zi și noapte căutând pe vreun burjui – până în aceea faimoasă zi în noiembrie, când am fugit și am fost naționalizați, pierzându-ne toată averea, casa, cărți – într-un cuvânt: tot. Să zicea: „rușii sunt sălbateci – dar spaniolii?” . *Tout comme chez nous*⁷.

Trecând de la *Cărți străine despre războiul României* a D-lui Abrudeanu din 5 aprilie, din „Universul”, la alt lucru, am primit o înștiințare de la Socec, cu iscălitura D-lui Rudinescu, că a publicat o nouă ediție a *Criticelor* cu autorizarea D-lui [Rădulescu-] Pogoneanu și Antoniadă. Presupun că din această ediție mi se cuvine 20%, căci consider *Criticele* ca proprietatea mea, nu a D-lui

Rudinescu și eu aș fi dorit să nu le publice acum.

Tot mai prevăzătoare era fiică-mea, nevrând să plece fără scrisoarea D-lui Rudinescu în buzunar – acum, cu vremurile acestea de criză, te miri cum va mai fi cu aceea faimoasă ediție totală. Am dat câteva pagini din *Însemnări zilnice* pentru „Convorbiri...” – să-nțelege că nu pot să dau mai multe pagini din ele, căci îi stric treaba D-lui Rudinescu – dar dacă eu îl aștept, aș vrea să am siguranța *que je ne resteraî la bec dans l'eau*⁸.

Înțeleg prea bine că vremurile sunt foarte nefericite pentru noi ca întreprindere literară, nu comercială, dar știu, de asemenea, că am venit în țară în 1922, ne-am înțeles să se retipărească *Criticele* și *Prefetele* la *Discurs[ur]ile parlamentare* (pe-atuncea, Cartea Român[escă] oferea să le retipărească, dar eu n-am vrut să schimb editorul) în toamna 1922 – iar când am revenit în 1925, nu era nici un cuvânt tipărit. *Si on va de ce train*⁹, nouă ani sunt puțin lucru – și-apoi mai e și alt lucru la mijloc: eu nu pot să mai fiu în viață peste nouă ani; aș vrea să văd *Însemnările zilnice* tipărite, deoarece trebuie eliminată o mare parte din ele, referindu-se la medicamente, tratamente de cancer ale D-nei Maiorescu etc., etc., lucruri cu desăvârșire personale. De aceea nu le pot da nici Academiei, nici unui om tânăr – fiindcă nu vreau să le vază publicul *tels quels*¹⁰.

Către LIVIA DYMSZA

București, 9 mai 1931

Mult stimată Doamnă Dymysza,

Este multă vreme de când voiam să vă scriu, dar vestea pe care trebuia să v-o dau m-a făcut să preget. Domnul Rudinescu a sosit, în sfârșit, în țară, după o lipsă de aproape opt luni. În urma unei lungi convorbiri cu domniaa Socec nu mai voiește, în

5 Calomniat, întotdeauna ceva-ceva tot o să mai rămână din calomnia asta (fr.).

6 O dezmințire (fr.).

7 Exact ca la noi (fr.).

8 Că nu mă va duce cu vorba (fr.).

9 Dacă mergem în ritmul ăsta (fr.).

10 Așa cum sunt acum / în forma actuală (fr.).

timpurile de astăzi, să înceapă tipărirea *Operele complete* ale Domnului Maiorescu; mi-a ținut îndelungi discursuri, vorbindu-mi de greutățile actuale ale comerțului, de lipsa creditului, de a plăti hârtie pe bani gata, de criza economică generală și alte multe, al căror rezultat a fost hotărârea de a amâna pentru vremuri mai bune începerea unei editări atât de costisitoare. M-a asigurat însă că aceasta nu înseamnă renunțarea definitivă, ci numai amânare.

Este drept că sărăcia este astăzi înspăimântătoare în țară. Trăim aproape ca pe vremea ocupației germane. Toată lumea care avea datori, prin urmare, practic toți românii, au fost ruinați de dobânzile plătite, cari la un regim de 20–30% pe an nimeni nu poate rezista. Nu se mai fac contracte și nu se mai vinde decât pe bani gata. Toată țara este de vânzare și nu se găsește cumpărător. Vină a vremurilor, dar mai ales a oamenilor. Nu a pătruns încă ideea importării unor conducători, dar mi-e teamă că, după cum acum șaptezeci de ani ne-am luptat să aducem Domn strein, va trebui acum să aducem miniștri streini.

Ați văzut patriotismul oamenilor noștri politici care nu au izbutit să renunțe la dezbinările lor nici acum, când era *die höchste Zeit*¹¹. Regele a avut cele mai bune intenții și a câștigat mult în ochii țării. Dar cum credea el că va putea uni pe români, care s-au sfâșiat între ei fără întrerupere de la moartea lui Mircea cel Bătrân? Guvernul cel nou are cele mai bune gânduri, dar e greu să nădăduiești că cinci-șase oameni or putea schimba apucăturile unei țări întregi.

Abia acum începe lumea să vadă câtă dreptate avea Domnul Maiorescu când spunea că totul atârână de tăria morală și regele Carol, când neîncetat cerea dascălilor să formeze caractere, ceea ce era o formă politicoasă de a spune că românii nu au.

Am citit și eu extracțele din *Memoriile* arhiducelui Iosif și articolul Domnului [Rădulescu]-Pogoneanu. Mai mute ziare au arătat seriozitatea afirmațiile arhiduciale și cred că și în străinătate nu au fost luate în

serios. Habsburgii aceștia par să fi fost oameni al căror contact cu realitatea a fost pierdut odată cu moartea Mariei Theresia! Nu cred că Czernin va interveni cu vreo înfirmare a spuselor arhiducelui. Nu ne iubea pe noi românii și, pe cât pare, își roade amarul în singurătate.

Cât despre George Știrbey, el a murit încă din 1918. Nu cred că trebuie să aveți teama că în țara noastră va fi cineva să creadă că Domnu Maiorescu a putut trata cu reprezentanții dușmanilor în timpul ocupației. Toată lumea știe că nu a avut nici un contact cu ei și că spunea tuturor că aceasta trebuie să fie linia de conduită generală.

Nu știu dacă *Însemnările* pe care le aveți au fost ținute până în vremea războiului. Cel mai bun răspuns la clevetiri și la inexactitățile ce scialitate ar fi publicarea unor locuri din aceste *Însemnări*, din care vor vedea cu toții ce gândea Domnul Maiorescu. Câte au apărut până acum în „Convorbiri...” au fost citite cu nespuse de mult interes. Mie unuia mi se părea că aud pe părintele D-voastră și am simțit aceeași emoție pe care o aveam ori de câte ori îmi era dată fericirea să-l văd.

Cum ediția *Operele complete* întârzie, nu credeți că ar fi nimerită publicarea *Însemnărilor* ca volum de sine stătător?

Am vorbit cu D-l Rudinescu și despre noua ediție a volumului I din *Critice*, pe care a pus-o la tipar și ale cărei corecturi se află acum la D-l [Rădulescu]-Pogoneanu. A crezut necesară această reeditare, pentru a avea seria completă a celor trei volume. Vor fi tipărite 5000 de exemplare și vi se recunosc aceleași drepturi ca în trecut.

Nădăduiesc că acum a sosit primăvara în țara D-voastră. A fost târzie și la noi, dar de câteva zile frunzele și florile sunt o încântare. Păcat că viața noastră orășenească ne ține departe de toate frumusețile *della dolce stagion*¹², cum se spune în *Divina Commedia*.

Vă rog, stimată Doamnă, să primiți omagiile respectuoase și să transmiteți Domnișoarei Dymysza salutările mele distinse.

[Mihail Antoniadă]

11 Momentul cel mai oportun (germ.)

12 Dulcelui anotimp (ital.)

Către MIHAIL ANTONIADE

Lituania
Rokiskis – Onuskis

Ilseberg, 28 XI 1931

Stimate Domnule Antoniadă,

Presupun că v-ați întors în „Capitală”, că s-au isprăvit clipele de răgaz – poate ați adunat niște impresii îmbucurătoare, care vă luminează întunericul acestor zile scurte de toamnă. Cei drept, orașul și „la țară” e altceva – pe când vara, cu frunzele pe copaci, cu livezile verzi și câmpiile înflorite, țara poate avea un farmec oarecare, gerul care l-am avut la 22 octombrie cu zăpadă (gerul din urmă fusese la 15 iunie) ne-a dat, cum zic francezii, *7 mois d'hiver et 5 mois de mauvais temps*¹³.

Casele astea mari, 32 de odăi deșarte, coridoarele înghețate – farmacia, doctorul, drumul de fier – toate a o distanță de 35 de kilometri – o viață, în orice caz, alta decât aceea care am trăit-o până în momentul nașterii bolșevismului, 1917 – 14 ani.

Îmi pare rău că n-ați vrut să intrăm în niște relații de „afaceri” cu *D-voastră*; acum, de câte ori sunt silită să vă rog să-mi aranjați ceva – am un simțământ foarte neplăcut că vă exploatez – dar nenii puțin exacti.

Îmi scrie D-l [Rădulescu]-Pogoneanu în iulie că a dat noua ediție a *Criticelor* la tipar. V-aș ruga să treceți o dată pe la D-l Rudinescu, să-i spuneți să trimeată „situația” vânzării ediției anterioare – am scrisoarea lui în care spune că de Anul nou să se reguleze socoteala; a trecut Anul nou, a trecut și nul de când am vorbit împreună, dar nu pot obține de la ei o regulare a edițiunii anterioare *il n'entend pas de cette oreille*¹⁴ – dacă ar fi un editor mic, sărac – a devenit un bazar de mărunțișuri ovreiesc – de ce să mă tragă pe sfoară. Asta-i una foarte simplă pentru felul *D-voastră* – dar acum e alta – și cum stă chestiunea editurii întregi?

Dădusem o parte mică de tot, *Conflictul cu Bulgaria*, pentru „Convorbiri...”, căci se

văieta D-l Tzigara [-Samurcaș] că nu-i merg „Convorbirile...”, din *Însemnările zilnice* ale D-lui Maiorescu. Am copiat din însemnările acelea de la 1913 până la moartea D-lui Maiorescu. Sunt acolo niște foarte importante, chiar în chestiunea aceea relevantă în „Adevărul” – dar, după „capul meu” (n-am nici cea mai mică pretenție că am dreptate), odată publicate, pierd actualitatea unei cărți cu material nou netipărit.

E un lucru ciudat, n-ai pe cine să-l întrebi. Sunt și eu singură, în singurătatea asta de la țară – copiez. Și vreau cât mai curând să am toate *Însemnările...* copiate, cu omisiunea lucrurilor prea personale, care eu nu vreau, cu nici un preț, să fie publicate – și mă întreb: să poată oare să nu se găsească un editor pentru *Însemnările...* acestea?

Începutul, toate problemele sufletești ale băiatului de 15 ani sunt nespuse de interesante. O viață intelectuală care clocotește în creierele tânărului băiat. Publicate singure, izolate, nu ca parte integrantă a tuturor scrierilor D-lui Maiorescu, n-au făptura literară necesară – ele sunt un fel de anex, o explicare pentru partea literară. Să înțelege, dacă-l întreb pe D-l Tzigara [-Samurcaș], el vrea să-și umple „Convorbirile...”; D-l Mehedinți își vede de cărțile lui. N-ați putea să mai aveți odată bunătatea să vorbiți cu acești Domni, să se mai afirme încă o dată, că trebuie așteptat momentul când va fi gata toată adițiunea și făcând parte din toată – publicarea să fie și *Însemnările...* cu o Biografie.

Mi se pare că și culegerea scrisorilor a rămas baltă. Domnul Kirileanu s-a evaporat cu adresa lui, iar rugămintea publicată ca să i se adreseze lui spre publicare scrisori de ale D-lui Maiorescu a rămas, ca multe altele, „o vorbă”, „Words”, „words”¹⁵ (Hamlet).

Primesc „Universul”, adică nu-l primesc, dar cetesc „Universul”. Nu-i vorbă, toată lumea e de-a-ndoaselea, dar, oricum, parcă [atunci] când cetești „Temps” sau „Allgemeine Zeitung” mai înveți câte un

13 7 luni de iarnă și (încă) 5 de vreme rea (fr.)

14 El privește / vede altfel lucrurile, nu ca mine (fr.)

15 Vorbe, vorbe (engl.)

lucru. Cei drept, uneori foiletoanele literare de Dragomirescu sunt bune, dar încolo, ce tristă înșirare de calomnii, de învinovățire și de *Krach*¹⁶ și acel minister Iorga. *C'est le cas de dire avec Hamlet: „Words”, „words”*¹⁷.

Ba chiar aș zice că cuvintele sunt chiar bine zise, dar ce folos de vorbe fără fapte? Știți că, la urma urmelor, vine socoteala cea din urmă pentru judecata omului – să socotesc faptele bune din viața omului – de câte ori ați binevoit să fiți o *Providentia*¹⁸ pentru îndrumarea tuturor publicațiilor ieșite din Editura Socec – adică, D-lui Rudinescu. „Și iarăși și iarăși să ne rugăm” – totodată rugându-vă să nu vă supărați pe mine.

Primiți, vă rog, salutările noastre, cu toate mulțumirile noastre.

Livia Dymśza,
născută Maiorescu

Către LIVIA DYMSZA

București, 9 ianuarie 1932

Prea stimată Doamnă,

Pare că este un făcut ca toate scrisorile mele să trebuiască a începe prin acuzarea întârzierii răspunsului. De data aceasta, întârzierea este datorată imposibilității în care am fost de a-l găsi pe Domnul Rudinescu înainte de sărbători și apoi plecării mele la țară, pentru trei săptămâni.

Acum am putut însă vorbi cu Domnia-sa. Mi-a făgăduit solemn că nu va trece luna și veți avea socotelile vânzărilor până la sfârșitul anului. În ce privește publicarea ediției *Operele complete*, răspunsul este tot nesatisfăcător. Nu poate începe nimic cât vor ține greutățile financiare etc., etc.

De la ultima mea scrisoare, stările de aici s-au înrăutățit. Singura mângâiere, dacă aceasta poate fi o mângâiere, este că dea atunci încoace au început să se strice și treburile altor țări, mari, nu ca a noastră. La noi este o lipsă cumplită. Nu mai există români bogați. Visteria țării este tot atât de goală ca

și punga oricărui cetățean. De aceea Socec nu se poate gândi să facă cheltuiala considerabilă a acestei tipăriri. Nu avem altceva decât să așteptăm vremuri mai bune și să nădăjduim cu optimism că ele nu vor ține până la împlinirea Centenarului.

Zilele acestea s-a prăpădit Domnul Iacob Negruzzi, care a avut odată legături cu Domnul Maiorescu. Împlinise nouăzeci de ani și fusese sărbătorit de Academie într-o solemnitate prezidată de Rege.

Văd că despre treburile României sunteți la curent. Noi, de aici, le privim cu inima strânsă și ne putem asigura nădejde în norocul țării noastre. Mi-aduc aminte că această stea a norocului era și corectivul întrebunțat de Domnul Maiorescu pentru remedierea deznădejdi în care era de multe ori ispitit să cadă.

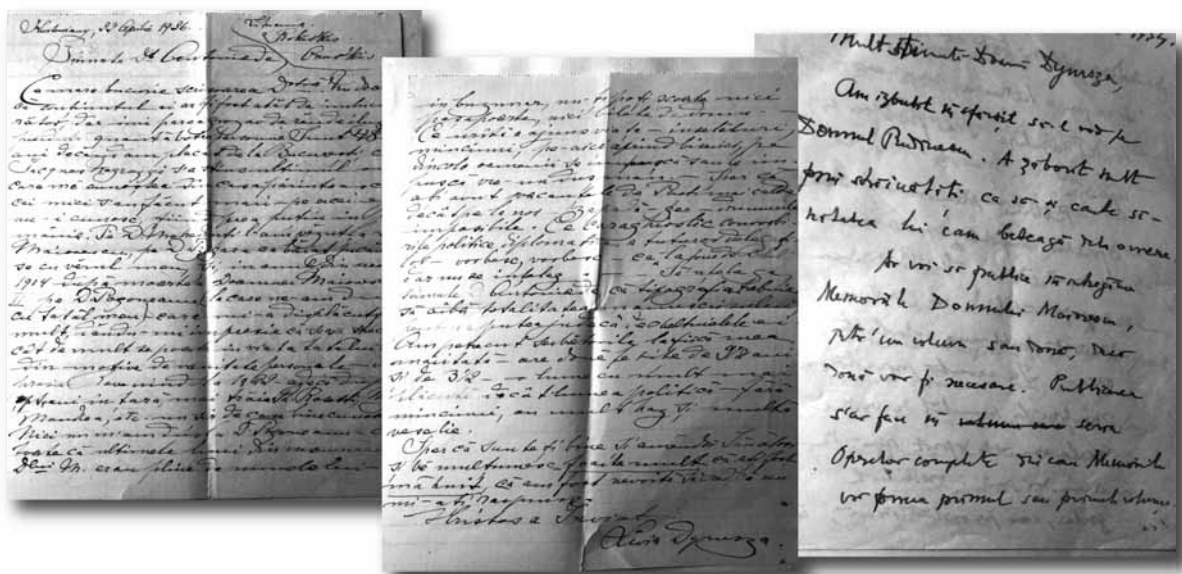
Guvernul actual, intitulat: de tehnicieni și specialiști, are ca specialitate neputința de a face ceva. Singura lui scuză este că dificultățile zilelor actuale depășesc puterile unui om de stat de proporțiune românească.

Pe Domnul Kirileanu îl văd din când în când. Îi voi spune să [...] în privința adunării corespondenței Domnului Maiorescu. Publicarea în „Convorbiri...” a *Însemnărilor...* este urmărită cu mult interes de public. Cum nu se poate ști când se va pune la tipar ediția *Operele complete*, eu cred că nu ar fi rău să publicați chiar de acum un volum sau două care să cuprindă *Însemnările...* Dacă ați înclina și D-voastră spre această părere, cred că aș putea convinge pe cei de la Socec să le tipărească în formatul în care va fi ediția definitivă a *Operele complete*. Judecând după textul publicat în „Convorbiri...”, înțeleg munca devotată pe care ați pus-o în copierea atât de credincioasă a textului. V-aș ruga să vă gândiți la ideea tipăririi *Însemnărilor...* și să-mi spuneți părerea D-voastră. Nu trebuie să vă spăimântați de iernile lituane. Avem și aici săptămâni întregi cu zece grade sub zero și troieni de zăpadă care vor ține până

16 Crah, faliment (germ.)

17 E cazul să spunem împreună cu Hamlet: vorbe, vorbe (fr.; engl.)

18 Providența / sprijinul / salvatorul (fr.)

la primăvară, prilej bun pentru întoarcerea gândurilor spre cele launtrice, de care oamenii au astăzi nevoie mai mult ca oricând, spre a-și îmbunătăți pornirile față de semenii lor.

Vă rog să primiți, prea stimată Doamnă, urările mele cordiale pentru anul de a venit.
[Mihail Antoniadă]

Către MIHAIL ANTONIADE

Lituanie
Siualiai P. D. 60

Kurtoving, 21 februarie 1932
Moșia fiicei mele măritate

Îmi pare foarte rău, Stimate D-le Antoniadă, că numele meu se leagă de neplăcuta senzație a unei întârzieri a răspunsului D-voastră. Vă pot însă asigura că sunt uneori de-o modestie absolută, care nu se înfăptuiește că oamenii ocupați așteaptă numai o scrisoare a mea, pentru a se precipita la masa lor de scris, luând condeiul ca să-mi răspundă imediat. „Vremea” e un lucru atât de prețios, încât chiar în viața noastră singuratecă și izolată se strecoară pe nesimțite printre degete – zilele trec, viața trece.

Ciudată e viața acum – fără mâine, fără temelie, toate par a se scufunda. Numai de n-ar fi ca la 1870. „Le Congrès du désarmant”¹⁹ a fost preludiul războiului franco-german. Dar, „să lăsăm toate acestea”, cum zice Caragiale. Aș vrea să vă rog ceva. N-ați putea să-mi spuneți românește curat impresia asupra acelor Însemnări zilnice?

Am rugat pe D-l Tzigara [-Samurcaș] să șteargă pentru publicarea în „Convorbiri...” tot ce ar putea fi prea lung. N-a făcut-o. Am întrebat pe D-l [Rădulescu-] Pogoneanu, vroiam să-i am părerea – am primit vorbe foarte frumoase. Ne mai vorbind de D-l Mehedinți, a cărui bogată frazeologie e cunoscută. Dacă aș fi în România, aș putea să-mi dau seama de impresia produsă.

Dacă sunteți de părere că publicarea în volum va avea, în momentul de față, un moment oportun²⁰ e evident că trebuie publicată – însă am de-abea 500 pagini copiate, afară de cele tipărite în „Convorbiri...”. Presupun că la toamnă, dacă toate nu se vor încurca – încurcătură mondială –, s-ar putea începe tipărirea. Vă rog însă să-mi spuneți: copiând, fidelitatea e după părerea mea, un lucru inevitabil – sau „Memoare” prefăcute, strecurate prin alt creier, literat de felul lui

19 Congresul pentru Dezarmare (fr.)

20 Favorabil / potrivit (fr.)

– sau *Însemnări zilnic exact*. Să înțelege, toate medicamentările și nimicuri le omit, dar numai atât.

Poate că într-o zi, trecând pe lângă Socec, ați putea vorbi cu Rudinescu despre această tipărire, ce ar gândi el. Numai [că], vorbele lui sunt vorbe, vorbe, cum zice Hamlet. Nici *n-a încheiat* încă socotelile lui pe anii '30-'31-'32. „Galerii Lafayette” – ce mai pot fi pentru tipărirea cărților – săraca literatură!

Dacă e iarnă pe la D-voastră, la noi zăpada nu lipsește, nici gerul: -16⁰ noaptea; ziua, -8⁰ și așa mai departe.

Dacă ați fi de părere că trebuie să omit mai multe, de exemplu, indicări meteorologice – poate ați fi destul de sincer să mi-o spuneți.

Mulțumindu-vă pentru toată bunăvoința D-voastră, vă rog să primiți *nos meilleurs sentiments*²¹.

Livia Dymśa

[P.S.] Vedeți cu ce se ocupă Stabilimentul grafic și Librăria Socec!!

[Anexă: decupaj dintr-un cotidian, cu reclamă pentru rețetele cosmetice ale Elisabetei Arden.]

[Însemnare marginală pe decupaj:]

Librărie și Stabiliment Grafic!!! *O tempora! O mores!*²²

Către MIHAIL ANTONIAIDE

Kurtouvian, 14 april 1932

Stimate D-le Antoniaide,

V-aș ruga foarte mult să binevoiți a intra odată, când vă duce drumul D-voastră pe acolo, la Casa Socec, să le spuneți acolo, sau casierului, sau D-lui Rudinescu, că, conform cu scrisoarea lui, aș dori să am socoteala vânzării Cărților D-lui Maiorescu.

Era vorba să se facă lucrul întotdeauna de Anul Nou. Nu s-a mai făcut de la mai 1930, încât presupun că cererea mea e conform cu condițiunile formulate chiar de Domnul Rudinescu.

Ce urâte lucruri sunt tipărite nu numai în „Universul”, dar și în gazetele de-aici despre studenții de-acolo, despre profesorii de Universitate, despre alegerea rectorului Universității. Bine că nu mai trăiesc nici Negruzzi, nici Maiorescu. Presupun că le-ar fi rușine de halul în care le-a adus ministerul Iorga. Nu pot crede că nu s-ar fi putut evita toată întâmplarea aceasta, atât de penibilă.

Presupun că pe la D-voastră a sosit primăvara. Aici am văzut azi două berze, care să uitau, din înălțimea cuibului lor, cu oarecare mirare la câmpul alb, care le promitea puține broaște. Și sermaneale păsări au un an de „criză”.

Primiți, vă rog, cu scuzele pentru deranjarea care din nou sunt silită a vă face, salutarile noastre și mulțumirile mele.

Livia Dymśa

Adresa:

Lituania – Rokiskis – Onuskis

Către MIHAIL ANTONIAIDE

Lituania

Rokiskis – Onuskis

Ilsenberg, 29 mai 1932

Dragă D-le Antoniaide,

Am primit ieri o înștiințare de la Bank Roumania, că a primit pentru contul meu de la Librăria Socec 37 100 lei. Mă grăbesc să vă informez de acest *geste*²³ al lui M. Rudinescu, după aproape doi ani de tăcere. Îmi pare rău că n-a trimis o dare de seamă cu ce s-a vândut. Dar n-ai ce să-i faci, când încep oamenii să-și mărească magazinele într-un mod prea mare, iar mai amestecă și comerțul „Galerie Lafayette” cu firma literară „Casa de Editură și Tipografie Socec”, atunci nu e de mirare că în momentul actual, în care presupun că „*il tire le diable par la queue*”²⁴, ca și toți de pe aici, literatura îi pare lucrul cel mai puțin lucrativ.

Judecând după articolele „Universului”, nu se poate fâli actualul Rege de o epocă strălucită de prosperitate și ordine. *Comme*

21 Sentimentele noastre cekle mai bune (fr.)

22 O timpuri! O moravuri! (lat.)

23 Gest (fr.)

24 Trage mîța de coadă (fr.)

*quoi*²⁵, una e să fii dascăl, alta e să stai la cârma unui stat într-un moment atât de complicat și de încurcat. Oricum, presupun că lipsa de caracter și de știință „*y est aussi puâour quelque chose*”²⁶, cu toate că, bineînțeles, criza e mondială, pe-aicea e grozavă.

În sfârșit, am scăpat de iarnă și liliacul începe a-și arăta florile, când te gândești că în primele zile din septembrie gerul reîncepe!

Cum v-a plăcut istoria cu Kreuger – unde, pe la suedezi, cei mai cinstiți oameni, cu cei din Finlandia –, parcă îți vine un fel de greață ce a ajuns omenirea.

Nu vreau să vă supăr cu scrisori lungi, numai țineam să vă spun ce s-a întâmplat în urma stăruințelor D-voastră, pentru care vă mulțumesc foarte mult.

Cu fiica mea, vă dorim să aveți o vară plăcută, ca să puteți relua activitatea D-voastră de toamnă – și vă mulțumesc.

Livia Dymcza

[P. S.] Primesc, în momentul acesta, scrisoarea D-voastră.

Nu credeți că în veci poșta face încurcături, nu e chiar destul de bună.

Vă mulțumesc pentru toate daraverile acelea!

Către MIHAIL ANTONIADE

Ilsenber, 12 noiembrie 1933

Dragă D-le Antoniadă,

După un răgaz de aproape un an, trebuie să vă mai turbur câte puțin liniștea. Am primit o scrisoare de la D-l Rudinescu, în care îmi spune că i-ar fi spus cineva că D-l Maiorescu dorea foarte mult să i se publice *Memoriile* lui și, dacă s-ar găsi la mine, el ar fi gata să le publice. Deoarece D-voastră ați vorbit cu el, n-aș vrea eu să încep o corespondență de-a dreptul cu D-l Rudinescu. Nu prea înțeleg, își închipuiește el că afară de cele vorbite de D-voastră ar mai fi altceva? Memoare anume scrise pentru publicare?

Vă rog, când veți fi odată la Capătul Podului (țineți minte, când era Podul

Mogoșoaiei?), să intrați la D-l Rudinescu *pour tirer l'affaire au clair*²⁷. Mi se pare că și D-voastră erați de părere ca acele *Însemnări zilnice* să fie publicate chiar și fără consimțământul lui Rudinescu la retipărirea tuturor celor tipărite și „epuizate”, pentru a întrebuința un cuvânt curat nu românesc.

După răspunsul D-voastră, voi stăruii pentru a găsi pe cineva care să traducă paginile nemțești în românește. Păcat că, dusă din țară de 42 ani, mi-am pierdut limba cea bună românească. De altminteră, aș face-o – dar nu poți trăi atâta vreme fără o vorbă, un cuvânt românesc, fără să uiți o limbă. Mă mir că mai știu nemțește și franțuzește, căci aici vorbesc numai limba copiilor – adică polonă – iar oamenii de rând nu mai știu, ca înainte de război, rusește și a trebuit, cu chiu, cu vai, să-mi mai vâș și puțină lituană în creierii mai de 60 de ani trecuți (acum 10 ani).

Cum credeți D-voastră să se tipărească această traducere? Eu aș crede, cam în felul cărților de rugăciune catolice, care au într-o parte cuvintele latine iar tot pe aceeași pagină, pe partea cealaltă, traducerea în limba curentă.

Rugându-vă să nu vă supărați că din nou vă deranjez, presupun că înțelegeți că n-aș vrea să continuez (!) ceea ce ați început D-voastră.

Sper că ați petrecut bine vacanța de vară, că n-aveți încă viscol de zăpadă ca la noi și vă e mai puțin frig decât nouă, cu lipsa asta cumplită de soare.

Fiică-mea, împreună cu mine vă transmit *l'expression de notre sincère reconnaissance*²⁸.

Livia Dymcza,
născută Maiorescu

Lituania
Rokiskis – Onuskis

*Traducere din limba franceză
de Ileana LITTERA.
Text îngrijit de Marin DIACONU*

25 Ceea ce dovedește că (fr.)

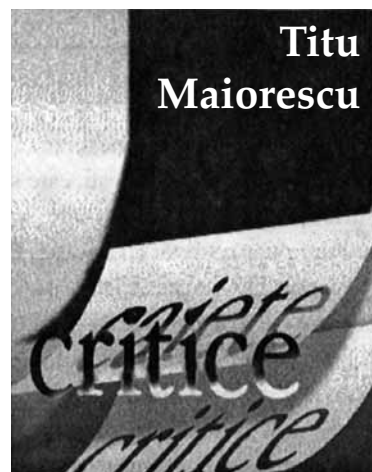
26 E și ea una din cauze (fr.)

27 Ca să lămurim chestiunea (fr.)

28 Expresia sincerei noastre recunoștințe (fr.)

Lucian CHIȘU

Titu Maiorescu și decalo(a)gele criticii literare (II)

Abstract

Partea a doua a studiului se ocupă de mutațiile petrecute în câmpul criticii literare românești, ca urmare a evoluției acesteia timp de un secol și jumătate. Autorul arată că răsfângerea unora dintre contribuțiile critice ale lui Titu Maiorescu în domeniile esteticii, lingvisticii și filologiei, ale criticii teoretice, cu preponderență universitară, pe care le stăpânea foarte bine, nu se mai număra printre abordările criticii literare actuale, chiar dacă aportul n-ar fi unul neglijabil. Separarea acestora, prin specializare, de critica literară actuală, a determinat diminuarea interesului criticilor literari contemporani pentru problemele expresiei, ale limbajului, în general față de aspectele formale ale operei literare. Abandonarea vechilor perspective duce, implicit, la revizuirea unora dintre meritele criticii maioresciene, nu în ultimul rând și din cauză că evaluarea criticului are loc dinspre prezent spre trecut.

Cuvinte-cheie: operă literară, formă, fond, logică, estetică, filologie, critică literară, Titu Maiorescu.

The second part of the study deals with the mutations that occurred in the field of Romanian literary criticism, following its evolution for a century and a half. The author shows that the reflection of some of Titu Maiorescu's critical contributions in the fields of aesthetics, linguistics and philology, of theoretical criticism, predominantly the academic one, which he thoroughly mastered, are no longer among the approaches of present literary criticism, even if his contribution was not to be neglected. Their separation, by specialization, by the present literary criticism determined the diminishing of the interest of the contemporary literary critics for the aspects of expression, language and generally for the formal aspects of the literary work. The abandonment of the old perspectives implicitly leads to the revision of some of the merits of Maiorescu's criticism, last but not least because the evaluation of the critic takes place from the present towards the past.

Keywords: literary work, form, substance, logic, aesthetics, philology, literary criticism, Titu Maiorescu.

Moto:

„Un vis al inteligenței
libere”(Titu Maiorescu).

În prima parte a acestui articol am prezentat succint profilul criticului și modalitățile în care s-a perpetuat, de-a lungul unui

secol și jumătate, „imaginea” acestuia. Vom încerca, în continuare, să desprindem unele elemente caracterizante pentru critica maioresciană, componente care, astăzi, nu mai au aceeași pondere în exercițiul critic. Este firesc ca abordările contemporane să difere mult, ca o consecință a evoluției socio-cultu-

rale continue de care trebuie să se țină cont, dar faptul nu ne împiedică să căutăm, totuși, explicații contradicțiilor existente în jurul receptării și evaluărilor la care a fost supusă activitatea sa în timpul scurs până la centenarul morții.

Așa cum s-a arătat, reproșurile aduse concepției lui Titu Maiorescu despre critică ignoră într-o anumită măsură excepționalele sale calități umane, unele native, altele dobândite: formația intelectuală de tip academic, determinarea, inteligența și incisivitatea inițiativelor luate într-un anumit moment istoric dat. Posteritatea invocă istoria mai degrabă în accepțiunea de reper, fiind, pe măsură ce datele/informațiile se acumulează, tot mai puțin interesată de semnificațiile contextuale. Aflat în mijlocul evenimentelor, în ochiul istoriei, tânărul cărturar nu face referiri la aceasta, ci la contextul ei literar, identificându-l, printr-un cuvânt mai potrivit, cu o criză pentru soluționarea căreia cere imperativ schimbarea. Între altele, preferăm termenii criză („declin”) și evoluție („progres”) deoarece sunt expresia unor judecăți de valoare. Unele dintre inițiativele maioresciene erau îndreptate „în contra direcției de azi”, fiind consumate odată cu arderea combustiei interioare a realităților respective, în timp ce „direcția nouă” reprezenta proiectul maiorescian al schimbării și, prin el, deschiderea largă a orizontului nostru spiritual. Acesta este cunoscut sub denumirea „teoriei formelor fără fond”, idee reiterată peste decenii de strălucitul său urmaș E. Lovinescu, prin adăugirea altor serii de nuanțări referitoare la necesara sincronizare a culturii române cu cele de mare prestigiu.

Revenind la formația de critic literar a lui Titu Maiorescu, un prim aspect în discuție este acela al comprehensivității sale instructive estetice și înaltei culturi clasiciste asimilate, pentru care, astăzi, cercetările de profil nu mai au aceeași aplecare, mai ales în ceea ce privește rolul normativ al celei dintâi. Trebuie, totodată, să admitem că mutațiile

estetice intervenite în răstimpul dintre atunci și astăzi, ar putea fi mai lesne metaforizate prin imaginea unei clepsidre întoarsă cu „susul în jos”, ori a unei busole care indică „nordul la sud”, așadar schimbări „interne” care alterează sensul funcțional, nu și asamblarea instrumentală.

Tânărul critic de la „Convorbiri literare” își însușise temeinic concepțiile marilor filosofi și esteticieni (Schelling, Hegel, Vischer, Schopenhauer), ideile acestora irigând fertil propriile-i intervenții în chestiunea valorii operelor literare. Estetica lui Maiorescu a fost una a cunoașterii de esență platoniciană, de contemplare impersonală a ficțiunilor artistice, de purificare și izbăvire prin descătușare de lumea comună, condiționată de formele rațiunii comune, spre a fi transfigurată în zona rarefiată a ideilor pure. Numai accesul la această lume a esențelor, ducea, în accepțiunea sa, la plăcerea estetică, la încântarea sufletească. Ideea articolelor acestui creator de stil i-a determinat pe unii dintre comentatorii activității sale să încline balanța aprecierilor mai mult către estetician, decât spre criticul literar.

La fel se prezintă situația și în privința cunoștințelor filologice și lingvistice ale criticului, cu mult peste cele ale majorității covârșitoare, reprezentative numeric, din critica literară de astăzi. Și în acest caz, este necesar să se țină seamă de imensa distanțare dintre trecut și prezent. Tânărul savant de la 1866 își scria articolele de direcție într-o perioadă premergătoare etapelor de autonomizare și de treptată separare a filologiei de critica și istoria literară, când specialiștii din aceste domenii foloseau în comun și fără disocieri analitice explicite corpusul literar-artistic. Formația sa de critic implică în mare măsură aportul de cunoștințe introduse în sfera expresiei artistice din studiile asupra structurii limbii și funcțiunii limbajului, pe care le cunoștea foarte bine¹. De pildă, în pofida faptului că generația „veche” de lingviști, constituită în oponenți ai ideilor lui, aparținea unei structuri omo-

1 „Și mai rămâne ceva de la Titu Maiorescu: exemplul însuși al necesității pentru criticul literar de a fi dublat de un lingvist”. (D. Caracostea, *Critice literare*, II, Editura Fundațiilor Regale, București, 1944, p. 96.)

gene profesional, punctele sale de vedere cu privire adoptarea alfabetului cu grafie latină având la bază utilizarea principiului fonetic au avut câștig de cauză și au exercitat o influență benefică în rândul intelectualității din acele decenii datorită adoptării lor de către revista „Convorbiri literare”, cea mai prestigioasă publicație culturală din jumătatea a doua a veacului al XIX-lea românesc. Între timp, terenul comun și piața de schimb reciproc a lingvisticii cu literatura, au fost relocate la granița dintre cele două discipline. Noua critica literară îl consideră plasate în „no man’s land”, iar frecventarea datelor de profil în paginile unui text critic ar reprezenta, mai degrabă, o curiozitate. Cu toate acestea, mult timp cercetările din spațiul comun au format cel mai important nutriment al culturii literare. Din nefericire, când se spune lucrurilor pe nume în mod tranșant, sentimentul celorlalți este că tranșant devine egal cu o negare, ceea ce este departe de adevăr. Prin urmare, spunem tranșant că această componentă lipsește din cadrul discursului critic actual, subliniind că ea s-a mutat din aria de investigații a criticii actuale în aceea a filologiei și, cu cât este mai focalizată pe suportul grafic, domeniului lingvisticii.

În critica de direcție a lui Titu Maiorescu constituentii de mai sus există cu prisosință, motiv pentru care poate fi considerat un precursor, din păcate fără prea mulți urmași, fiindcă numai o mică parte dintre critici, aparținând profesional mediilor universitare, ar putea fi asimilată modelului maioreescian, adus la zi. De altfel, în legătură cu cele de mai sus, în dezbaterile contemporane se lansează din când în când întrebarea dacă un critic literar poate fi sau nu profesor². Sau invers. În speță, aspirațiile de tip elitist și tentațiile „paradigmatice” sunt vizibile. Revistele care publică studii și articole de acest tip aparțin unui domeniu paralel, în sensul că autorii textelor se consacră cercetării literare, publicațiile lor sunt cotate

științific prin măsurare cu instrumente scientometrice, au circuit electronic și un caracter din ce în ce mai industriuos, de vreme ce factorul de impact îl reprezintă vizibilitatea autorilor, din care ar decurge și celelalte calități. Dacă restrânsa categorie de mai sus cercetează literatura artistică pentru a o releva sub forma unor „coduri culturale”, deci nu ca literatură propriu-zisă, criticii contemporani cu audiență la publicul larg cititor, considerând literatura drept „pâinea [lor] cea de toate zilele”, scriu despre efectele ei metabolice. Cei mai numeroși dintre reprezentanții acestei „secțiuni” folosesc eseul critic, aparent despovărat de concepte, creând câteodată senzația că îl cultivă în afara oricăror concepte.

Revenind la începuturile criticii maioreesciene, autorul făcea patologie, acționând drastic, cu incizii chirurgicale pentru eliminarea țesuturilor literare bolnave. Analiza critică prin grila „direcției noi” favoriza, odată cu delimitarea mai clară a cadrului scriiturii, impunerea de standarde estetice și stilistice, ultimele restrânse la combinații lexicale apte de a „mișca” simțirea și de a deveni figuri de stil. Sunt considerente care, într-alt plan, rezumă eternul conflict dintre vechi și nou. Critica lui Titu Maiorescu era totodată una de circumscriere valorică, răsturnând și instituind ierarhii, fapt ce a creat disensiuni și rănit orgolii, atât în rândul autorilor de creații literare, cât și în acela, cu mult mai restrâns numeric, al comentatorilor literari. Prezența în textele sale a unui mare număr de concepte a căror proveniență a fost deja amintită și introducerea (în aceleași texte) a unor informații recente din sferele și ele pomenite, ale lingvisticii și filologiei, au dat articolelor maioreesciene alura unui discurs înțesat de abstracțiuni, iar ulterior sentimentul „sărăciei sufletești” de care vorbea, în această privință, G. Călinescu. În contextul literar de la jumătatea secolului al XIX-lea românesc faptul era inevitabil și, deci, asumat polemic. Dar, în pofida subs-

2 „Veți descoperi astfel că literatura nu se poate preda; de la catedră se poate comunica numai ceea ce Barthes numește «codurile culturale»” (Eugen Simion, Safturi pentru tânărul critic, în „Caiete critice”, nr. 6-7 /140-141/, 1999, p. 5-10, reprodus și în *Fragmente critice (III)*, Fundația Scrisul Românesc/Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 380-388).

tratului conflictual al intervențiilor sale, nu autorul se poziționa în prim plan, ci teoriile vehiculate de el cu privire la structura ideala a creațiilor artistice. La fel, personalitatea celui despre care scria se manifesta discret, primatul operei prevalând importanței autorului. Următoarele generații vor renunța la neutralitatea auctorială și, concentrându-se asupra fenomenului receptării creației artistice, vor scoate în prim-plan, odată cu exegeza, savorile receptive, re-create și devenite, în unele situații, instantaneu, spectacol eseistic de personalitate, cum au fost, de exemplu, contribuțiile purtând semnătura lui E. Lovinescu și G. Călinescu. Ceea ce nu înseamnă că marii critici de la jumătatea secolului următor, E. Lovinescu, G. Călinescu, Pompiliu Constantinescu, Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Perpessicius nu erau foarte bine familiarizați cu lumea conceptelor. Orientarea către universul tematic și, prin aceasta, opțiunea lor pentru o critică a ideilor operei, nu excludea axa teoretică în jurul căreia coagulează creația, ori prezența conceptelor formale. Amendamentul că, acum, delimitările dintre formă și conținut au condus la abordări separate, trebuie inclus.

Sub aspect literar, Titu Maiorescu își manifestă interesul nu doar pentru combaterea fondului, ci și pentru ameliorarea formei, lucru mai degrabă trecut cu vederea în studiile consacrate criticului. Atitudinea sa față de expresia operei literare, poate fi sesizată când citează, așadar în exemplificările utilizate. De obicei au intrat în atenție și au fost perpetuate aprecierile pozitive. Însă, dacă vor fi luate în calcul exemplele negative, cum trebuie denumite exprimările nefericite pe care le înfierase în repetate rânduri, ar ieși în evidență oroarea pe care marele critic o avea față de „turtirea” acelor... opere care, în accepțiunea esteticii normative pe care Maiorescu o cultiva, ar fi trebuit să aibă forma unor corpuri perfect geometrice. „Suntem maiorescieni precum suntem pitagoreici”, conchide Alexandru Dobrescu, unul dintre monografiile criticului³. „Înveliș”

inalterabil și, în alți termeni, inamovibil, organismul literar asigură forța gravitațională care menține în echilibru universul interior al operei și într-o anumită consonanță armonia părților, așa încât nimic nu poate fi adăugat și nici clintit, fără să o altereze.

A devenit o banalitate că, spre a fi receptată, creația artistică trebuie transpusă din planul ideilor într-o reprezentare grafică concretă, prin intermediul căreia opera reconvertește prin toate atributele ei: stabilită, finită, monadică, eternă. Cum s-a arătat, schimbarea unei singure virgule din „opera unicat” ar pulveriza textul sub îndoită înfățișare, de „unu” (formă) și „multiplu” (cosmos interior), dar critica de astăzi nu mai arată interes față de acest aspect... fungibil, intrat în zona automatismelor. Pentru criticii zilelor noastre, discursivizarea aceluși „unu-indestructibil” devine inutilă câtă vreme forma este considerată o condiție sine qua non a existenței operei. Critica zilelor noastre, în special tânăra critică nu se mai arată interesată de expresivitate, de „arta cuvântului”, altfel spus de „limba” scrierilor autorilor notabili contemporani și nici de relevarea figurilor de stil sau a figurilor de gândire care au mers împreună, cum tot împreună merg limbajul și gândirea/ logica. Cu toate că în absența formei imuabile, universul de idei n-ar putea ființa, astăzi nu se mai pune preț pe „expresie” (limba națională ridicată la rang de artă), pe virtualitățile formale interne ori afinitățile creatoare de geniu al limbii, pe cele două stilistici, a operei literare și a specificului limbajului, care fuzionează în cunoscutul dicton aparținând lui Buffon: „stilul e omul însuși”. Nici acestea nu mai prezintă astăzi vreo atracție, fiind lăsate în seama subiectelor din tezele de doctorat, preparându-se așadar ca delicatele în mediul academic.

Astfel, devine limpede că exercițiul criticii maioresciene aparține timpului în care era elaborat, unui context de actualitate limitată. Cum tot la fel de limpede trebuie recunoscut că obiectivele criticii literare actuale sunt „dictate” de necesitatea adaptării ei la realitățile socio-culturale și la evo-

3 Alexandru Dobrescu, *Maiorescu și maiorescienii*, Editura Albatros, București, 2004, p. 279.

luția (progresele și, odată cu ele, efectele contrare) din anul de grație 2017. I se pot face procese de intenție lui Titu Maiorescu pentru vinovăția de a nu fi scris critică literară cum se scrie astăzi? Nu este nevoie de vreun răspuns, dar, pe de altă parte, criticul a avut, câteodată, neșansa de a se vorbi/scrie despre el, din perspectiva prezentului-se și apelându-se la generalizări. Expresia „totdeauna, cei în viață au dreptate” deține un statut privilegiat, dar nu este cazul să se abuzeze de ea pentru situațiile istorice date. Ni se pare firesc să apară o mulțime de diferențieri, nefirească este maniera în care ele sunt, uneori, formulate.

Cel de-al treilea aspect vizează caracterul/personalitatea, mediul cultural, condiția socială, educația și acumulările spirituale datorate acestora. Opiniile sunt mai degrabă divergente. În monografia sa⁴, E. Lovinescu arăta că „nu există poate în literatura noastră o personalitate mai rotunjită, mai precisă, mai prezentă și aceeași în studiile de început”. Studii de început care – ne raliem remarcii lui Eugen Simion – scot în evidență un „paradox mai greu de explicat pentru că, de regulă, critica literară este un gen de bătrânețe”⁵. Pornind de la aceleași referințe biografice și caracterologice, Z. Ornea, adaptat în monografia sa din anul 1986⁶, o observație a lui Roland Barthes, descrisă în cazul față drept „structură a existenței” sau „alcătuirea ei structurală”. În numele acestei sintagme, Z. Ornea făcea constatarea că Jurnalul, ținut din noiembrie 1855 până la sfârșitul vieții, „aparține unui «regizor» ambițios și neînduplecat, mereu atent, mereu supravegheat întru propria-i devenire”. Afirmția ar scoate la vedere latura temperamentală a caracterului său, dar, în fine,

Z. Ornea, trage o concluzie pozitivă: „Și-a voit un destin excepțional și l-a avut”.

Temperamentul criticului a fost unul polemic, dar trebuie să se aibă în vedere în continuare faptul că, în momentul apariției „direcției” noi, era imperios ca Maiorescu să aibă preocupări de „patologie” literară și să combată „beția de cuvinte” din scrierile generației anterioare, să se manifeste în demersul său tăios, rece, însoțit de argumente logice, de concepte estetice și filosofice, după cum o cereau realitățile momentului. I s-a imputat o anume cruzime, pe care polemica literară o presupune, dar acest fapt nu l-a îndepărtat de la ideile de adevăr și dreptate, în numele cărora și-a scris intervențiile critice. Acest precursor în domeniul polemicii nu căuta pricini și nici nu și-a ales adversarii, în sensul că Maiorescu n-a polemizat de dragul polemicii, stârnindu-i vălvătaie în numele orgoliului personal, ci al principiilor în care trebuia încadrată discuția. A polemizat pe marginea conceptului de formă fără fond, situație în care s-ar putea zice, adversarii l-au ales pe el. Și nu au fost puțini, iar uneori nici lipsiți de argumente. Însă, de cele mai multe ori, când Maiorescu a declanșat o polemică, se poate constata că nivelul competențelor sale în domeniu era pe măsura acelorale adversarului. Referitor la disputa dintre Titu Maiorescu și lingvistul german Hugo Schuchardt, fostul său discipol, D. Caracostea, arată că Maiorescu abordase subiectul polemic pe linia teoriilor lui Ferdinand de Saussure⁷, înainte ca ideile lingvistului genevez să fi devenit publice⁸, posedând, deci, pe lângă o logică strânsă, o foarte bună intuiție. A trăit în vecinătatea marilor concepte, pe care a

4 Eugen Lovinescu, T. Maiorescu, Editura Minerva, București, 1972, p. 258; Prima ediție Editura Fundațiilor Regale, București, 1940.

5 Eugen Simion, *Moartea lui Mercuțio*, Editura Nemira, București, 1993, p. 124.

6 Z. Ornea, *Viața lui Titu Maiorescu*, vol I-II, Editura Cartea Românească, București, 1986, 1987, p. 11.

7 „Când în polemică în contra lui Schuchardt, Maiorescu face distincția dintre *langue pensée* și *langue parlée*, și susține, întemeiat pe W. von Humboldt, că gramatica aparține primei, această deosebire vine din poziția sa de logician. Dar în același timp, nu mijeste oare aici acel *distiunguo*, care mai târziu era să fie impus în lingvistică de F. de Saussure prin deosebirea dintre *langue* (ca sistem și instituție) și *langage* ca vorbire concretă ?” (D. Caracostea, *Critice literare*, II, Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1944, p. 94.)

8 Notițele Cursului de lingvistică generală ținut de Ferdinand de Saussure au fost publicate de foștii săi studenți, Charles Bally și Albert Secheyne, în 1916.

știut să le dezvolte în conformitate cu alcătuirea lui structurală. Maiorescu este creatorul unui model de polemică pe care un secol de întrebuintare l-a păstrat intact, susține Al. Dobrescu, entuziasmându-se în fața „spectacolului”⁹ pe care îl oferea acest pionier al polemicii literare, din care ar decurge că eșafodajul textului se transforma și devenea ...eșafod. Noi considerăm că, dimpotrivă, între meritele lui Maiorescu, cel mai important este acela de a fi așezat polemica sub semnul adevărului, cuvântul cel mai frecvent al scrierilor sale.

Înainte de formula unele scurte concluzii, ne-am propus să-l „trecem” pe Maiorescu prin decalo(a)gele criticii contemporane, propuse de cei mai importanți doi critici contemporani, Eugen Simion¹⁰ și Nicolae Manolescu¹¹, când se apropiaseră de vârsta patriarhală. Adăugând că efigia marelui critic apare des în scrierile acestora, că Nicolae Manolescu i-a consacrat un doctorat lui Maiorescu și un substanțial capitol în *Istoria...*¹² sa, iar Eugen Simion o teză doctorală destinată cercetării operei celui mai de seamă urmaș al întemeietorului domeniului criticii (E. Lovinescu), dar revenind la Maiorescu în multe alte prilejuri¹³, constatările nu sunt lipsite de interes. Cele două „coduri” sunt mai degrabă complementare decât interferente, fiindcă sfaturile date de Eugen Simion se referă la atitudinea pe care trebuie s-o aibă, în genere, criticul, în timp ce decalogul manolescian privește exclusiv acțiunile întreprinse de acesta.

Fără intra în amănunte de detaliu, îl regăsim pe Maiorescu în conținutul lor prin nevoia de sistemă – cunoașterea fiind important lucru, dar sistematizarea ei și mai de preț. Fragmentarismul și caracterul oca-

zional al intervențiilor, ades folosite drept argumente împotriva validării sale în calitate de critic literar, sunt deplin compensate de vasta sa pregătire intelectuală în domeniile umaniste. Aceste elementele fundamentale, susțin de la bază arhitectura spiritelor care își datorează numai lor ceea ce sunt și au devenit. Inteligența și creativitatea sa au funcționat ca suport al ideilor promovate, prin ponderea gândirii riguroase și a proprietății de expresie, prin comunicarea lor exactă, într-un limbaj coerent și autonom. A lăsat posterității, printre altele, exemplul discursului ireproșabil, sistematic, stringent și exact, de o senină obiectivitate. A atras în jurul său talentele literare autentice și i-a dezavuat pe autorii mediocri, pe grafomani ori impostori, alungând cețurile confuziei din judecata literară. Nu a rămas criticul unei singure generații și, ori de câte ori a întrezărit semnele marelui talent, n-a pregetat să-l salute, cum s-a întâmplat, de pildă cu poezia lui Octavian Goga. Credința în dreptate și adevăr estetic, în moralitatea actului critic se manifestaseră coalescent, ca o atracție magnetică pentru personalitatea de tip enciclopedist (ceea ce rămâne și pe mai departe un deziderat) a întemeietorului criticii la noi. Deși a fost un cosmopolit, faptul nu i-au alterat sentimentul național și dorința de a face din literatura română, prin forțele proprii, tema sa principală. Subiectul predilect al discursului său critic a fost detectarea și impunerea de valori naționale. Dacă, la cosmopoliți, sentimentul național, ne mai vorbind de cel patriotic, se diminuează astăzi până la dispariție, patriotismul lui Maiorescu ar putea fi pus, dar nu integral, pe seama secolului în care a trăit. La fel cum, probabil, astăzi, dis-

9 „Înfrângerea adversarului se petrece la Maiorescu în modul cel mai spectaculos cu putință. Victoria pur și simplu nu ajunge. Ea trebui pusă în scenă, organizată, regizată, astfel să devină limpede pentru toți și să trezească entuziasmul” (Alexandru Dobrescu, Op. cit., p. 252)

10 Eugen Simion, *Sfaturi pentru tânărul critic*, în „Caiete critice, nr. 6-7 (140-141), 1999, p. 5-10; reprodus în volumul *Fragmente critice III*, Fundația Scrisul Românesc, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 380-387.

11 Nicolae Manolescu, *Posibil decalog pentru critica literară*, în „România literară”, 2003, nr. 18, p. 1.

12 Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008. p. 359-377.

13 Eugen Simion evocă „lecția” lui Maiorescu în repetate rânduri în cărțile sale, reprezentativă pentru aceste idei fiind *În ariergarda avangardei*. Convorbiri cu Andrei Grigor, Editura Univers Enciclopedic, București, 2004; ediția a II-a adăugită, Editura Curtea veche, București 2012.

pariția sentimentului național poate fi, de asemenea, arondată secolului în care trăim, și abia după nouă-înșine.

Rezultă recapitulativ că, indiferent de poziția ocupată în Panteonul literaturii românești, posteritatea olimpică a lui Titu Maiorescu are, din când în când, parte de contestări în numele cărora unii și alții declară că s-au cam săturat de prezența câte unui zeu tutelar. (Auto)preinși intelectuali subțiri, caută defecte închipuite, uneori parțiale, frăgezindu-le apoi în umori și etalându-le ca defecte etern românești, expuse la bună vedere. Spre a atenua efectul de bumerang al impresiilor defavorabile despre propria limbă, țară și neam, unele spirite rafinate, care țin la obârșia lor, le trec cu vederea invocând neîndoioasa apetență a scriitorului român pentru discursul moral. Acest defect intern, de a se vedea cu ușurință erorile celorlalți, a devenit tot mai pătimaș,

neocolindu-l nici pe Maiorescu.

Tocmai din aceste considerente, rândurile de mai jos, ale lui Valeriu Cristea¹⁴, ni se par a fi exprima, adecvat și obiectiv, situația: „Ivirea acestui om pe deplin matur în mijlocul «copiilor», unii dintre ei precari sau de geniu, ai culturii noastre de început nu a fost mai puțin remarcabilă (aș fi scris miraculoasă, dacă n-aș fi dat lungul citat de mai sus) decât apariția lui Eminescu sau Caragiale. Maiorescu a purtat de mână literatura noastră prin păduri de confuzii. După ce s-a ieșit cu bine din ele, prezența lui a părut, în mod firesc, mai puțin necesară. Când la orizont s-a ivit din nou¹⁵ masa întunecată a unei alte «păduri» și mai amenințătoare, scriitorul și mai ales criticul român a simțit instinctiv nevoia să se agațe iarăși de pulpana marelui mentor: «degetul de lumină s-a dovedit pentru atâtea generații călăuzitor»”.

Bibliografie

- *** *Amintiri despre Titu Maiorescu* (Antologie și prefață de Ion Popescu-Sireteanu, Editura Junimea, Iași, 1979).
- D. Caracostea, *Critice literare*, I-II, Editura Fundațiilor Regale, București, 1944, p. 79-141.
- Alexandru Dobrescu, *Introducere în opera lui Titu Maiorescu*, Editura Minerva, București, 1988.
- Alexandru Dobrescu, *Maiorescu și maiorescienii*, Editura Albatros, București, 2004.
- Mihai Drăgan, *Lecturi posibile. Titu Maiorescu*. G. Ibrăileanu. Editura Junimea, Iași, 1978.
- Eugen Lovinescu, *T. Maiorescu*, Editura Minerva, București, 1972.
- Eugen Lovinescu, *T. Maiorescu și posteritatea lui critică*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2009.
- Z. Ornea, *Viața lui Titu Maiorescu*, I-II, Editura Cartea Românească, București, 1986, 1987.
- Nicolae Manolescu, *Contradicția lui Maiorescu*, ediția a treia, București, Editura Humanitas, 2000.

- Dan Mănuță, *Critica literară junimistă (1864-1885)*, Editura Junimea, Iași, 1975.
- Liviu Rusu, *Scrieri despre Titu Maiorescu*, Editura Cartea românească, București, 1979.
- Eugen Simion, *În ariergarda avangardei. Convorbiri cu Andrei Grigor (interviuri)*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2005; ediția a II-a adăugită, Editura Curtea veche, București, 2012.
- Titu Maiorescu, *Opere*, vol. I, ediție îngrijită de D. Vatamaniuc, București, Univers Enciclopedic, 2005, p. V-LI.
- Andrei Terian, *Teorii, metode și strategii de lectură în critica și istoriografia literară românească de la T. Maiorescu la E. Lovinescu*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.
- Al. Theodorescu, *Critica literară românească în secolul al XIX-lea (1800-1980)*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară”, XVIII (1967), p. 21-61.

¹⁴ Valeriu Cristea, în *Modestie și orgoliu*, Editura Eminescu, București, 1976, p. 29-30.

¹⁵ Autorul face aluzie la fraza premonițională cu care se încheie monografia (1940) consacrată de E. Lovinescu ilustrului critic.

Nicolae CORBEANU

Luther 500

scrip
critice
critice

Abstract

Articolul de față prezintă, retrospectiv, un profil al lui Martin Luther, la împlinirea unei jumătăți de mileniu de când acesta a afișat cele 95 de teze pe ușa bisericii din Wittenberg (1517). Evenimentul ale cărui consecințe au avut răsunet european, a avut menirea de a reforma spiritul religios, punând la baza acestuia o nouă conștiință a libertății creștine. Alte aspecte legate de activitatea și personalitatea Luther se referă la traducerea Bibliei, la dezvoltarea limbii germane unitare (în forma ei scrisă), la accesul spre cultură și instrucție unor pături largi ale populației sau la contribuții în domeniul arhitecturii și protecției și conservării monumentelor. În continuare, sunt trecute în revistă, manifestările consacrate în Germania acestui eveniment, la originea cărora s-au aflat Ministerul Culturii, Biserica evanghelică și autoritățile federale.

Cuvinte-cheie: Religie, reformă, Martin Luther, Germania, eveniment.

This article presents retrospectively a profile of Martin Luther, at the anniversary of half a millennium since the latter displayed the 95 theses on the door of the church of Wittenberg (1517). The event whose consequences had an European echo was meant to reform the religious spirit, placing at its basis the conscience of the Christian spirit. Other aspects related to Luther's activity and personality refer to the translation of the Bible, to the development of the unitary German language (in its written form), to the access to culture and training of some large strata of the population, or to contributions in the field of architecture, protection and preservation of monuments. Further, the manifestations consecrated in Germany to this event are mentioned, at whose origin there were the Ministry of Culture, the Evangelist Church, and the federal authorities.

Keywords: Religion, reform, Martin Luther, Germany, event.

Reformatorul care avea să-și pună pecetea pe perioada de tranziție de la Evul mediu la epoca modernă, Martin Luther, s-a născut la 10 noiembrie 1483 la Eisleben în Harz și a învățat la școli din Mansfeld, Magdeburg și Eisenach înainte de a începe să studieze la Erfurt, în 1501, "șapte arte libere". Bacalaureatul și l-a luat în 1502, devenind, în 1505, magister. După ce, în cursul unei călătorii a scăpat ca prin minune de un trăsnet căzut în imediata lui apropiere, Luther s-a decis să devină călugăr la Mănăstirea augustiniană din Erfurt. În anul

1507 a fost hirotonisit preot și a început să studieze, la Universitatea Leucorea din Wittenberg, teologia și-a încheiat studiul în 1512, obținând titlul de doctor. Studiul „Epistolei romane”, epistola sfântului Pavel către romani, care face parte din Noul testament, a contribuit esențial la formarea conștiinței lui religioase.

La 31 octombrie 1517, Martin Luther afișa pe ușa bisericii castelului din Wittenberg cele 95 de teze împotriva abuzului de „indulgențe”, acțiune care avea să-l facă celebru. Publicarea tezelor lui Luther era

începutul Reformei bisericii, un eveniment crucial din istoria Germaniei și a întregii Europe. Reforma promova imaginea unui om liber, o imagine bazată pe o nouă conștiință a libertății creștine. În centrul acestei noi interpretări a libertății religioase ajungea în acest fel răspunderea proprie a fiecărui individ, decizia bazată pe conștiința fiecăruia. Interpretarea drepturilor omului așa cum sunt înțelese ele astăzi în societățile democratice avea să fie influențată decisiv de Reformă. În urma acțiunii lui, Luther a fost scos în afara legii, găsind refugiu la Wartburg, unde Friedrich cel înțelept i-a

oferit un adăpost sigur. Acolo a tradus Luther Noul testament în limba germană, traducere ce avea să fie considerată începutul Reformei. Devenit cunoscut în întreaga Europă, lui Luther i s-a permis în cele din urmă să se înapoieze la Wittenberg, unde și-a continuat lupta pentru a impune Reforma.

Pe un alt plan, traducerea Bibliei în limba germană s-a dovedit a fi de importanță decisivă pentru dezvoltare unei limbi germane unitare în forma ei scrisă, dechizând totodată calea spre cultură și instrucție unor pături largi ale populației. Se poate spune, în general, că nici un domeniu al existenței

umane nu a fost influențat într-un fel sau altul de Reformă. Mai puțin cunoscută este, de exemplu, influența lui Luther asupra arhitecturii. Lui Luther i se datorează, între altele punerea în circulație a unor importante noțiuni din domeniul arhitecturii, precum cuvântul german „Denkmal”, monument. Luther desemna cu acest cuvânt lucrări, construcții și obiecte importante, care trebuiau să rămână în memoria omenirii. Tot Luther este întemeietorul, cel puțin la nivel lingvistic, a ceea ce numim astăzi „protecția și conservarea monumentelor”.

De la acel 31 octombrie 1517, credincioșii evanghelici din întreaga Europă comemo-rează Ziua Reformei. Martin Luther, căsătorit cu Katharina von Bora, cu care a avut nu mai puțin de șase copii, ceea ce, iarăși, contravenea flagrant regulilor bisericii, celibatul fiind până astăzi un imperativ al bisericii romano-catolice, s-a stins din viață la 18 februarie 1546, în orașul său natal, Eisleben.

Aniversarea unei jumătăți de mileniu de la Reforma inițiată de Luther este un eveniment de mare importanță națională și internațională. Biserica evanghelică din Germania a elaborat împreună cu autoritățile federale și cu cele de la nivelul landurilor un program jubiliar extins pe un întreg deceniu. Din partea guvernului federal activitățile sunt coordonate de ministrul culturii, Monika Grütters.

În cadrul acestui program, doamna ministru sprijină cu sume considerabile puse la dispoziție din bugetul ministerului proiecte importante. Printre acestea se numără numeroase manifestări consacrate aniversării, precum conferințe, concerte și expoziții, dar și programe de conservare și restaurare a unor monumente și construcții importante pentru istoria Reformei. Numai pentru anul 2017 au fost alocate în acest scop 41,9 milioane de euro.

Astfel, în orașul bavarez Coburg, orașul de refugiu al lui Luther, a fost organizată expoziția „Cavaleri, țărani, luterani”, menită să zdruncine anumite convingeri, așa cum au făcut, la vremea lor, tezele lui Luther.

Sub semnul reconcilierii bisericilor evanghelică și romano-catolică, care și-au provo-

cat reciproc de-a lungul timpului numeroase răni, la 11 martie a avut loc la Hildesheim un serviciu divin oficiat în comun de înalți reprezentanți ai celor două biserici. Iar până la 31 octombrie în mai multe orașe, între altele în Statele Unite la Atlanta și New York poate fi vizitată expoziția „Here I stand” consacrată istoriei și semnificației Reformei.

Punctul culminant al anului jubiliar este considerată Sesiunea bisericii evanghelice germane care a avut loc la sfârșitul lunii mai la Berlin și în orașul lui Luther, Wittenberg. La 20 mai a fost inaugurată expoziția „Porțile libertății”, prezentată de organizatorii ei ca „Expoziția mondială a Reformei”. Teme despre tineret, spiritualitate, globalizare și dreptate scot în evidență impulsurile religioase și politice ale Reformei. În aprilie și mai au avut loc la Berlin, Eisenach și Wittenberg, mari expoziții finanțate din fonduri publice. Anul jubiliar se va încheia la 31 octombrie cu un mare serviciu religios oficiat la Wittenberg. Iar, începând din acest an, ziua Reformei va deveni sărbătoare în întreaga Germanie.

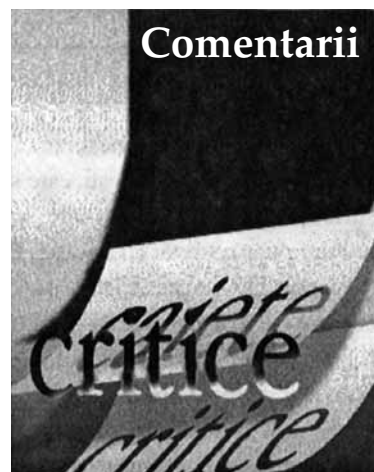
Deși Luther s-a ridicat, între altele, și împotriva dominației și controlului bisericii de către Roma și împotriva bisericii romano-catolice, până și actualul papă, Francisc, adus omagiul său întemeietorului Bisericii luterane. Împreună, papa, episcopul luteran Munib Younan, președintele Uniunii mondiale luterane, și, preotul Martin Junge, secretarul general al organizației, au oficiat un serviciu divin comun la catedrala din orașul suedez Lund. Papa a făcut apel la unitatea creștinilor, spunând, între altele: „Nu trebuie să ne resemnăm cu dezbinarea și înstrăinarea dintre bisericile noastre. Avem acum ocazia să reparăm greșeala ce a fost dezbinarea dintre noi într-un moment important al istoriei noastre, depășind controversele și conflictele care ne-au împiedecat adesea să ne înțelegem unii pe alții.”

În acest fel, comemorarea unei jumătăți de mileniu de la Reforma lui Luther poate fi considerată un important pas înainte pe calea ecumenismului.

Köln, 07.06.17

Caius Traian
DRAGOMIR

Între uman și divin (situații politice)

Abstract

Condiția umană se relevă drept ceea ce este prin faptul de a aduce în judecată și în principii o permanentă rigiditate. Divinul înseamnă înțelegere până dincolo de etică, îndurare și, astfel este iubire.

Cuvinte-cheie: drept, justiție, judecată, morală, înțelegere, iubire.

The human condition is revealed what it is by the fact of a high rigidity in judgment and in principles. The divine means understanding beyond even the ethics, reaching flexibility and, in this way, love.

Keywords: laws, justice, judgment, ethics, understanding, love.

Că omul este ființa – sau cel puțin o ființă a condiției, și condițiilor, intermediare este neîndoielnic – în Antichitatea greacă era larg acceptată definirea persoanei umane drept zeu muritor, plasarea, deci, a umanității într-o stare contradictorie. Zeul este, prin însăși proprietatea sa esențială, decisivă, o existență infinită – chiar dacă în unele religii se postulează o apariție a zeilor, eventual în generații succesive, o naștere în timp distictă a unor personalități aflate mai presus de natură, orientând procesele naturale, eventual impunându-le; oricum, odată zeul apărut ca zeu avea să dispună de nemurire, întru totul asemenea divinităților existând perpetuu fără a fi avut un început. Gândind la calitățile divine și la natura divinității vom tinde să apreciem că orice existență – reală sau mitică – deci nu numai omul, are prin însăși faptul că există, o condiție contradictorie. Așa cum omul poate prezenta calități divine și totuși muri, tot astfel zeul,

cu totul exceptat de primejdia dispariției în neființă, poate să afle întruparea prin voință, ori capacitatea generatoare, a unui alt zeu sau, pur și simplu, a neființei. Neființa însăși, lipsită de un potențial structurat, definit, ar avea, eventual, capacitatea de a nu lăsa permanent infinitul într-o unică stare, mișcându-se, deci, în timp ori, mai probabil, dincolo de timp. Omul este un zeu muritor, dar în acest caz, aristotelic precizat sau definit, ce anume nu ar aparține divinității, în calitate de miracol, redus însă la impermanență sau, mai curajos vorbind, la efemeritate. Monoteismul și, cu deosebire, creștinismul suprimă – cel puțin pentru cei care văd în divinitatea unică transcenderea problemelor contradictorii ale ființării – incapacitatea unei drepte localizări a oricărei existențe în marea existență a infinitului, și deci, implicit, a existenței omului. Omul are un loc sigur dat în interiorul timpului într-o stare a umanității sale și dincolo de

timp, aceasta în relația sa cu Dumnezeu. Deci, deși precisă, descrisă prin participarea omului la ființarea în lumea unicului Dumnezeu, modul trăirii omului în lume rămâne marcat într-un referențial dual – Blaise Pascal ne expune clar faptul că poziția omului în univers, în lume, în existență, ocupă un mijloc, un loc, un punct, intermediar între bine și rău, între înger și ființa umană muritoare, între forma spiritului și structura materiei, într-o simultaneitatea necondiționată a spiritului și materiei.

Pot fi privite, toate aceste supracondiționări venind dintr-un orizont ontologic aproape de limita capacităților perceptuale, intelectuale, spirituale, capacități oricând posibil de folosit operational, dar limitate ca exactitate a viziunii în care să ne regăsim noi înșine. Acestea pot fi, deci, privite ca utile în plasarea experiențelor noastre concrete, existențiale, vitale? Cu siguranță, da.

Dacă principiul existenței diferă în funcție de formele acesteia, între respectivele forme, atunci, indiscutabil, și experiența pe care o încercăm nu poate fi decât variabilă, sub dominanța unui principiu existențial caracteristic pentru o existență sau alta. Dacă o deosebire se impune a se releva între lucruri, activități, fapte, modalitățile angajării forței existențiale prezentă în ființe, atunci aceasta nu are cum să depindă de faptul că o caracteristică marcând decisiv un aspect al realului se va dovedi fie prezentă, fie absentă, într-un univers al faptelor și lucrurilor unei categorii, spre a lipsi ori, dimpotrivă, se va proba dotată eventual privită selectiv în cazul unei existențe contrarii, dăruită sau frustrată specific, în existența opusă celeilalte, primeia. Un zeu este o existență ce se manifestă integral, sub raportul totalității aptitudinilor pozitive de care poate dispune o ființă, dar și al restricțiilor existențiale care pot fi aplicate exprimării binelui – diferența dintre un zeu și un zeu muritor împarte universul conștiinței în două spații ce pot fi total opuse, în infinită contradicție sau, în mod condiționat deschide ființării posibilitatea intrării într-o superioară convergență. Modelul divin are capacitatea de a face din om o ființă divină – primejdia mortală așezată asupra existenței

umane poate responsabiliza omul pe calea sa deschisă de modelul divin sau îl poate descuraja conducându-l înspre o gravă decădere.

Plaja deschisă cu maximă evidență pentru balansul în care se vede implicat omul aflat între divin și uman nu poate fi alta decât cea în care toți oamenii sunt prezenți, sunt în fapt prinși oricât și-ar dori să se detașeze, de care s-ar voi emoțional dar și comportamental eliberați. Spațiul incapacității oricărui refuz eliberator de implicare cu un maxim risc se numește – așa cum oricine înțelege – nicum altfel decât politică.

La urma urmei ce este politica? Este poziționarea subiectului uman față de semenii săi – aceasta se transpune, fără a se confunda însă, cu respectivele forme în două variante de manifestare publică: justi-

ția și etica. Justiția este forma de existență a omului ca zeu muritor – etica este drumul către divin al ființei umane. Poziționarea față de semeni poate reveni la două variante de atitudine care, fără să fie total diferite conduc la autodefinirea unui statut uman care implică diferențierea absolută în două modalități absolut incompatibile reciproc: prima este aceea a egocentrismului – subiectul politic nu se interesează decât de propria sa poziție și de avantajele pe care le poate obține, politic, el însuși împreună cu susținătorii săi. Cea de a doua reprezintă deschiderea omului politic înspre convingerea și conștiința generalei egalități umane de drept, de conștiință spiritual deschisă, de voință și implicare pasională. A te dedica politicii, în acest al doilea sens revine la o înțelegere ceea ce dorește „celălalt”, „celălalt” – ceea ce aceștia au nevoia absolută de a obține – dar în plus a racorda aspirațiile „celuilalt” cu necesitățile, drepturile, aspirațiile și voința celor pe care omul politic deschis ideii libertății și egalității caută a se satisface de conivență cu aceleași aspirații ale „celorlalți”. El, omul politic, dedicat principiului egalității umane, încearcă să stabilească un drept echilibru între necesitățile celor pe care îi reprezintă și acelea ale grupurilor, națiunilor, statelor pe care nu are dreptul de a le dezavantaja și compromite nemeritat. Dacă în fața lui Dumnezeu toți oamenii sunt egali – și astfel sunt – este clar faptul că în politica liberală și egalitară principiul divin din om se află afirmat și susținut, cel puțin atâta vreme cât el nu funcționează ca un releu necesar obținerii unor avantaje practice, lipite în fond, în chip penibil, de generozitate. Oricum însă, egocentrismul primei variante, aici notate, de om politic de tip deci egoist nu are nimic a face, nici în fața lui Dumnezeu și nici a oamenilor – este adus, în scena acțiunii politice, pur și simplu răul, care nu merită a fi numit altfel decât rău.

În acțiunea publică, în totală lipsă de legătură cu politica de partid sau cu politica unor conducători acționând cu titlu personal există, așa cum s-a menționat aici, anterior, două forme de funcțiune publică în care elementul politic nu are caracterul

obișnuit a fi numit astfel dar care organizează societățile într-o manieră ce permite o desfășurare politică de o deschidere și amploare pe care sistemele de tip recunoscut politic, precum partidele nu o vor putea niciodată oferi marilor grupuri umane, precum națiunile, populațiile țărilor, precum nici formațiunilor sociale oricât de mici. Este vorba de justiție și de morală. În eseuri anterioare am arătat care este diferența – oricum enormă – între aceste două domenii definitorii pentru organizarea socială umană: justiția, dreptul, stabilește regulile activităților și comportamentelor acceptabile și nu acceptă nicio abatere de la acestea, condamnând nerespectarea scrupuloasă a legilor. Chiar și posibilitățile de abatere de la reguli, posibilități și acestea existente, sunt statuate inflexibil. Etica stabilește regulile și legile comportamentului uman dar oferă fiecărei ființe omeneste înțelegerea, inclusiv cea mai pragmatică, chiar și în caul abaterilor celor mai dificil de înțeles pe care ființa umană poate să le comită fără ca măcar să le poată – uneori – motiva sau acoperi compensator pe căi corecte și drepte. Cel care dorește să înțeleagă existența acestor două forme ale reglementării societății umane trebuie, înaintate de toate, să se aplece asupra Noului Testament – Predica de la Munte constituie cea mai strictă expunere a principiilor și legilor ființării omului în lumea istorică din totdeauna. Existența lui Iisus este o probă a superiorității iertării, prin iubire, a păcatului, a răului, a erorii. Justiția este umană – morală este o încercare de conectare a umanului la ființarea divină. Diferența dintre divin și uman? Binele poate fi aflat exclusiv prin atașament în sfera divinului – non-răul poate fi un simplu produs uman. Ceea ce este uman se relevă prin rigiditatea gândului, a principiului, a comportării. Divinul este înțelegerea maximă a imposibilității realizării supremului bine în lumea terestră. A transcende timpul și evenimentele ce izbucnesc în timp este calea umană către obținerea dreptului de a ne apropia de marile lecții ale iubirii – iar iubirea; a acorda înțelegere lucrurilor, faptelor și lumii care pare a fi de neînțeles.

Bucuria de a evada în Utopia:
**Nichita Stănescu, o călătorie
în Italia artei clasice**

Abstract

În primăvara anului 1971, poetul Nichita Stănescu vizita Italia. Estet viu, călătorul-senzitiv a înregistrat tot. Nicio percepție nu a fost întâmplătoare pentru opera sa. Sustragerea de la comanda socială își găsisese o modalitate subtilă: Italia reprezenta un timp al călătoriilor suspendat, o evadare în Utopia, sinonimă crimei de lesmajestate a acelor ani. Reabilitarea imaginarului recontextualiza spațiul livresc, agresat de "obiectivitatea" obscură a realismului științific socialist. Sedus, în interiorul limitei, poetul trăia în perioada lirismului agonizant din Măreția frigului și Epica Magna.

Cuvinte-cheie: Nichita Stănescu, poetica stănesciană, procedee de transfigurare a realului, jurnal de călătorie, inovația imaginii, eseu poetic.

In the spring of 1971, the poet Nichita Stănescu visited Italy. A living aesthete, the sensitive traveller recorded everything. No perception was random for his work. Evading the social order had found a subtle way: Italy represented a suspended time of travel, a getaway in Utopia, synonymous with the lese majesty crime of those years. The rehabilitation of the imaginary recontextualised the bookish space, assaulted by the obscure "objectivity" of the scientific socialist realism. Seduced, within the limit, poet lived in the time of agonizing lyricism between the Greatness of Cold and Epica Magna.

Keywords: Nichita Stănescu, the Stănescu poetics, reality transfiguration procedures, itinerary diary, image innovation, poetical essay.

Fixând în context momentul călătoriei/aventurii italiene a poetului Nichita Stănescu, era exact anul apariției "Tezelor din iulie" și hipertrofiei dogmatice staliniste, fatidicul 1971.

Alegoric sau simbolic, eliberează discursul de traume reale și teză al epocii, în „Nevoia de artă” și „Vremea călătoriilor”¹. Eseistul Nichita Stănescu amplifică receptarea, în maniera estetică a senzitivu-

lui Eugenio d’Orsi², în contact cu Renascențismul italian (Cinquecento).

Lipsește aporiile moderniste și obscuritatea. Perioada (textuală) a unui neoclasicism mimetic, sacramental, italianismul lui Nichita Stănescu, declanșează compoziții diafane, fără simulacre.

Asimilat, prin "viciile" (vicisitudinile) dezordinii ontice, în modernitatea târzie (late modernism³), folosind arte combina-

Grațiela POPESCU - Universitatea "Spiru Haret" București, Facultatea de Jurnalism, Comunicare și Relații Publice, e-mail: gratielapopescu2002@hotmail.com

1 Nichita Stănescu, *Nevoia de artă* (pp. 40-61), *Vremea călătoriilor* (pp. 251-274), în *Fiziologia poeziei*, Editura Eminescu, 1990.

2 Eugenio d’Orsi, *Profesiunea de critic de artă*, Ed. Meridiane, București, 1977, *Trei ore în muzeul Prado. Barocul*, Ed. Meridiane, 1971.

3 *Late Modernism as Postmodernism: The Postmodern Reader (anthology)*, Charles Jencks, Wiley; 2010

torii ale meta-fizicului, textualizează, fără disimulări prozaice tradiționale, sfidează ordinea cuvintelor, translatând corpusul textual spre postmodernism.

În 1971, Nichita Stănescu vizita Italia, descoperind o "Veneție de vis". Scurte notații asupra acestei fantastice vremi a călătoriilor sunt păstrate de biografii poetului. "Nu există o Cheie a Viselor, dar visele în ansamblul lor și prin structurile lor coerente manifestă o realitate al cărei sens global poate fi identificat"⁴.

"Dragii mei, vă îmbrățișez cu drag din inima unei Veneții de vis". (Nichita Stănescu, mai 1971, Veneția)⁵.

De altfel, e greu să fii în Veneția doar "turistic". Mistică și ireală, Veneția dispune la un alt fel de receptare a concretului, visul nu pare absurd, Divinitatea dă o notă proaspătă și prezentă, în labirintul lagunar al catedralelor, calli, campi, corti, fondamenti, piazzeta, Santa Maria della Salute, Canal Grande, numele stațiilor de "autobuz pe apă": vaporetți au nume de sfinți, totul pictat în culorile "gurmande", mediteraneene. Vremea călătoriilor italiene, când ești "bogat cu duhul", din orice geografie ai proveni, mai ales dintr-o dinastie orwelliană, comunistă...

Ca punct de fugă: recurența terorii, metodă "clasicizată" de guvernare a regimurilor comuniste, o istorie tragică și grotescă, devenită mentalitate - *Tezele din iulie*⁶ 1971, ale lui Nicolae Ceaușescu, ver-

sus apostazia, profesiunea de critic de artă, marcă stilistică a autorului, căutarea frumuseții în culorile Mediteranei (în *Nevoia de artă/ Fiziologia poeziei*⁷), o încercare de îndepărtare de tensiunile spațiului literar "cu tendință"⁸.

"La Roma m-am regăsit în Piața Capitoliului"; "mi-am spălat inima", în timp ce "ochiul din ceafă, simultan cu priveliștea dăruită frunții, înregistra în continuare mișcările monotone și înfrigurate ale unui sentiment rămas la București"⁹.

În acest peisaj, cu "Real social și real estetic"¹⁰, termeni în contrapunct, "nevoia de artă", în sens catarctic, transcrie evident revolta scriitorului, scapat de cenzura printre cuvinte, aluziv. Să ne gândim doar la anul exhibării grobianismului ceaușist, panta-gruetic, al Tezelor din iulie 1971, într-un tablou cultural sincron ic tendințelor filosofice suicidare ale celor câțiva scriitori autentici, citez din Nichita Stănescu:

"Arta are un caracter monadic și individualist./ Platon credea într-un adevăr absolut, identificabil cu divinitatea./ Arta este departe de a fotografia relațiile sociale./ Cum putem noi reflecta o epocă socială în artă?/ Adevărul nu poate fi inventat./ Starea dinamică a adevărului acceptă o pluralitate de sisteme de referință./ Rolul artei este acela de a exprima tensiunea ideilor"¹¹.

Distanță astronomică de filmul realismului științific, cel care reproduce.

4 "Regimuri ale imaginarului, sematism al imaginilor", în Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, cartea a treia, *Elemente pentru o fantastică transcedentală*, cap. 1, *Universalitatea arhetipurilor*, Ed. Univers, 1977, p. 471.

5 Ilustrată păstrată în arhiva Muzeului Literaturii Române din București.

6 Sinistrelle obligații "morale", directivele date de Nicolae Ceaușescu: „De dragul libertății de creație, noi nu putem închide ochii, nu vom admite să se scrie orice fel de literatură. Nu vom admite niciun fel de literatură care ar putea dăuna educației socialiste a poporului nostru. Nu putem accepta niciun fel de libertate pentru creațiile inspirate din concepțiile străine de ideologia clasei muncitoare, care servesc poporului, socialismului, națiunii noastre. (Aplauze vii). Este necesar ca organele noastre de partid, la toate nivelele, să-și exercite rolul de conducător și îndrumător al acestor sectoare de activitate. Nu trebuie să admitem niciun fel de critică ce încearcă să promoveze concepții estetice retrograde. Cred, tovarăși, că trebuie să luăm măsuri împotriva oricărui spirit liberalist care lasă posibilitatea să apară concepții ce nu servesc educației socialiste și comuniste". (*Tezele din iulie*, 1971).

7 Nichita Stănescu, idem.

8 O subminare livrescă, prin recurs la valorile artei occidentale, a sloganului de partid; deceniul fanatizat al derapantelor lozinci ale Partidului, amintesc de George Orwell, 1984: „Razboiul este pace./ Libertatea este sclavie./ Ignoranța este putere”.

9 Nichita Stănescu, *Sandaia lui Marc-Aureliu, Fiziologia poeziei*, Ed. Eminescu, 1990, p. 268.

10 Nichita Stănescu, *Nevoia de artă, Fiziologia poeziei*, p. 48.

11 Idem., p.48-50.

Alexandre Cingria¹² nota ceva asemănător : "Lumea fanteziei este singura lume proprie artei, pentru că este cea care corespunde legilor obiective ale viziunii. Există o lege de perspectivă afectivă, ceea ce emoționează și mărește".

Sau: "În secunda în care am văzut Pietà de Michelangelo, am devenit un om cult. Pietà este un sistem de referință. A fi cult înseamnă a avea un criteriu. De exemplu: ochiul este criteriul luminii"; "Starea de levitație a pietrei se poate realiza prin sculptură. Sculptura este arta tactilului. Tactilul ridicat la idee. Ceea ce este îmbrățișat cu ceea ce nu este. Privire cu degete"¹³; "La Roma m-am regăsit în Piața Capitoliului. Acolo trona în mijloc statuia ecvestră a împăratului Marc-Aureliu. Am iubit atât de mult ideea de măreție eternă întruchipată de această statuie"(...); " O călătorie lucidă în real te poate îmbătrâni. Numai o călătorie în ideea de real te modifică și te face să fii adolescentul etern. Ideea de real este însăși Arta."¹⁴

Noutatea discursului semantic, semiotizarea ("necuvintele"), multiplicarea sensului, impusă ca marcă stilistică, deschizând calea spre încifrata, sobra "Epica Magna"! S-a scris puțin despre creația ultimului său deceniu de viață. Momentul de „ruptură” al poeticii stănesciene devine evident în preajma anilor '70.

Se amuza uneori poetul să numească perioada celebrului 1968, „les années folles” ai socialismului nostru, perioada de relativă deschidere a sistemului coincizând cu anii tinereții sale. Demonstrând încă odată că, în fața tragicului, opțiunile sunt ele însele tragice, într-un proces de analiză a literaturii române sub guvernare totalitară, fenomenul de „scindare” a unor destine creatoare, dramatice, devine un proces recuperatoriu necesar. Este vorba despre starea dilematică, de alteritate, ivită din refuzul conștiinței artistice de a abdica într-o realitate prozaică, nefictională. De aici defulare în perioadele de deschidere, libertate provi-

zorie, când izbucnesc energiile reflexive. Privită din perspectiva istoriei mentalităților, literatura care a luat naștere atunci, prin procedee de disimulare, de ocultare, aluzive, de transfigurare a realului, a fost un organism bizar, interesant de analizat din afară, de lumea liberă.

Cu rol terapeutic pentru publicul acelor ani, exersat în lectură, pătrunderea în spațiile ficționale declanșate de metaforă era o modalitate de conservare a libertății. În deceniul 7, poetul Nichita Stănescu uzase de metaforă evadând din „realismul socialist”. „Schimbă-te în cuvinte”, suna un vers din „Epica Magna”, textualist.

În acest context, călătoria poetului în patria artei clasice – în primavara anului 1971 – cred, nu a fost întâmplătoare pentru opera sa.

„Treceam prin acel loc...Impresiile și gândurile primei mele treceri pe acolo s-ar putea strânge undeva într-o cochilie de melc cerebrală, intimidată, așteptând poate să răsară în timpul vreunui somn greu, sau cine știe când, într-un târziu de vârstă obosită când ți-ai luat rămas-bun de la vechile ordini ale existenței și sub pretextul lipsei de memorie, te risipești într-un secesionism interior în care întregul începe să se disculpe față de sine însuși, dând din ce în ce mai multă dreptate părților sale, ca un semn de lașitate a cunoașterii, sau pur și simplu ca un semn de dezinteres...”

În fine, era o lumină de după-amiază neverosimilă...”¹⁵

Italia nu mai înseamna doar un timp al călătoriilor suspendat, o evadare în Utopia, sinonimă crimei de lesmajestate a acelor ani. Notății sau vederi grăbite, Suetonius, Marc-Aurelius, Canal Grande, fațadele palatelor, celebrele Ca d'Oro, Palazzo Foscari, Palazzo Rezzonico, Palazzo Pesaro, Ponte di Rialto, aparțin unei alte lumi, Serenissima, Veneția lui Tizian, Guardi, Tintoretto sau Veronese.

La Institutul Cultural din Veneția, am luat un interviu unui poet italian local, Alfio

12 Alexandre Cingria, în *Arta contemporană și realitatea* (p.155), apud *Artă și realitate*, în Eugenio d'Ors, *Profesiunea de critic de artă*.

13 Nichita Stănescu, *Sandaua lui Marc-Aureliu*, p. 272.

14 Idem, p. 269.

15 Idem, p. 251.

Fiorentini, entuziasmat, cu vervă meridiană, de lectura poeziei lui Nichita, în italiană. Pentru cineva care nu l-a cunoscut pe Nichita și nu știa nimic despre procedeele de ocultare a literaturii sub comunism, de disimulare, ascundere într-un text metaforic, Alfio Fiorentini a avut o percepție aproape de adevăr. El a văzut la Nichita dramatism real și bucurie de copil:

"Nu sunt simplu de tradus în italiană versurile sale. Dar din ce am ascultat și am citit, afirm sincer că suntem în fața unui poet de o mare valoare, cu adevărat europeană.

E un poet care uzează de un limbaj robust, nu afectat, vlăguit, nu diseminat, cum e atâta altă poezie. De aceea, el a atins un nivel de realizare a limbajului singular. Lucrul cel mai important în această poezie este inovația imaginii.»

Există diverse rețete pentru a face critică de artă. Poetul nu este un filosof al artei, cum s-a spus exaltat. Criteriul său de selecție este subiectivitatea. Dacă am crede că „Vremea călătoriilor” înseamnă doar experiențe culturale, l-am situa, restrictiv, pe Nichita Stănescu în rândul turiștilor culturali, cohortei de oameni cu aparate de fotografiat care se străduiesc să rețină totul în sprijinul memoriei târzii, arhivei personale complete. Eseurile din „Vremea călătoriilor” ne apar ca recuperare a unor stări

poematice autobiografice, pretexte pentru meditație.

Nichita Stănescu, mitizat, fixat didactic într-un portret al poetului tânăr, imprezizibil, neliniștit, incalculabil în aproximările sale poetice, adolescent etern. Roma cuceritoare îi provoacă stări de mimetism ale gloriei eterne, temperamental. Câteva din cărțile¹⁶ publicate după acest moment indică o ruptură de stil, barocă, ermetismul unei „realități senzoriale”¹⁷.

La guerra delle parole.

Roma – 12 secole de istorie umană.

Războaie și crime celebre. Seducția asediului. PAX ROMANA.

Diminețile la Roma, cu prospețimea lor de nebănuț.

Culorile romane: mediteraneene, pastelate.

Cinele în trattoria (până și bucătăria italiană e o formă de cultură).

Temple, palate, porticuri, emoționantele Piazza del Popolo, Via del Corso, Piazza di Spagna, Piazza Navona, Piazza San Pietro, Transtevere, Villa Borghese...

O voce masculină, timbrată, din off:

„Tubiți părinți vă transmit un gând de dragoste și de dor de lângă miraculosul Coliseu roman, din Roma, Nichita” (mai, 1971)¹⁸

Bibliografie

Bérence, Fred (1969). *Renașterea italiană*, vol II, Editura Meridiane, București.
 Chaunu, Pierre (1989). *Civilizația Europei clasice*, Editura Meridiane, București.
 D’Ors, Eugenio (1977). *Profesiunea de critic de artă*, Editura Meridiane, București.
 D’Ors, Eugenio (1971). *Trei ore în muzeul Prado. Barocul*, Ed. Meridiane, București.
 Durand, Gilbert (1977). *Structurile antropologice ale imaginarului*, Editura Univers, București.
 Friedrich, Hugo (1998). *Structura liricii moderne*, Editura Univers, București.
 Kaminski, Marion (2000 per l’edizione ital-

iana). *Arte e Architettura*. Venezia, Könemann, Köln.
 Kristeva, Julia (1993). *Nations without Nationalism (European Perspectives: A Series in Social Thought and Cultural Criticism)*, Columbia University Press.
 Sorkin, J. Adam, *Hard Lines* (2004). *Romanian Poetry, Truth and Heroic Irony under the Ceaușescu Dictatorship*, Fairleigh Dickinson University.
 Stănescu, Nichita. (1990). *Fiziologia poeziei*, Editura Eminescu.
 Stănescu, Nichita (2005). *Opera Magna*, Vol.II (1966-1970), Editura Semne.

¹⁶ *Epica Magna* (1978), *Operele imperfecte* (1979), *Noduri și semne* (1982), *Respirări* (1983), *Ordinea cuvintelor* (1985), *Antimetafizica* (1985).

¹⁷ „irealitatea senzorială” la Rimbaud, în Hugo Friedrich, *Structura liricii moderne*, Ed. Univers, 1998.

¹⁸ Ilustrată păstrată în arhiva Muzeului Literaturii Române din București.

Cărările pierdute ale poeziei unei generații pierdute. *Antologia poezilor de azi (1934)*

Abstract

Studiul de față are în vedere prima antologie a „poeziei tinere” din România modernă – Antologia poezilor tineri, realizată de Zaharia Stancu în 1934 – urmărind semnificația ei în contextul evoluției noii poezii a epocii, principalele sale tendințe semnalate și, înainte de orice, fuziunea între lirismul modernist și așa-numitul tradiționalism sub semnul unui orfism de nuanță mitică sau existențială..

Cuvinte-cheie: *lirism, modernism, tradiționalism, orfism, existențial.*

This study refers to the first anthology of the “young poetry” of modern Romania – An Anthology of the Young Poets, prepared by Zaharia Stancu in 1934 – following its significance in the context of the new poetry of the age, its main signalled tendencies and, first and foremost, the fusion between the modernist lyricism and the so-called traditionalism under the sign of a mythical or existential orphism.

Keywords: *Lyricism, modernism, traditionalism, orphism, existential.*

Dacă prima antologie manifestă a poeziei „noi” din România (după discreta *Antologia toamnei* alcătuită în 1921 de Ion Pillat) a fost cea realizată, la mijlocul anilor '20, de Ion Pillat și Perpessicius – un poet-critic și un critic-poet, formați în ambianța simbolismului și a impresionismului francez, *Antologia poezilor tineri* a lui Zaharia Stancu, apărută în 1934¹ și reeditată abia în 2009², poate fi privită ca un indicator al mentalității lirice autohtone din deceniul patru al secolului XX (cu un profil asemănător, dar reunind doar fragmente de texte lirice sau

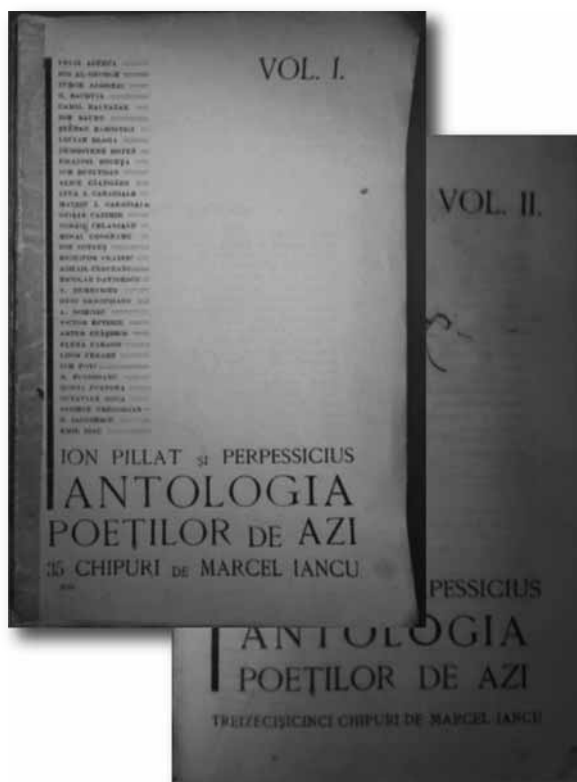
prozastice, *Antologia de imagini din poezia nouă* a lui Teodor Scarlat, apărută în același an, rămîne doar o curiozitate minoră³). Ion Pillat o legitimează, aici, ca postfațator. Și în *Antologia poezilor de azi*, și în cea a „poezilor tineri”, ilustratorii - Marcel Iancu, respectiv Margareta Sterian - sunt ei înșiși ilustrativi pentru stilul propriei generații. Antologia lui Stancu are un caracter „generaționist” și reunește, de regulă, poeți debutați în volum după 1920 sau chiar după 1930. E, de fapt, prima antologie de acest fel din literatura română, cap al unei serii jalonate, în ultime-

Paul CERNAT - Universitatea din București, Facultatea de Litere, e-mail: cernatpaul@gmail.com.

1 Zaharia Stancu, *Antologia poezilor tineri*, cu 55 de chipuri de Margareta Sterian și o postfață de Ion Pillat, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1934.

2 Zaharia Stancu, *Antologia poezilor tineri*, cu 55 de chipuri de Margareta Sterian și o postfață de Ion Pillat, ediția a doua, prefață de Eugen Simion, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2009.

3 Teodor Scarlat, *Antologie de imagini din poezia nouă*, Gruparea Intelectuală „Litere”, București, 1934.

le decenii, prin demersurile unor George Alboiu (pentru generația anilor '60-'70), Laurențiu Ulici (pentru debutanții anilor '70-'80), Alexandru Mușina, Mihail Vakulovski și, într-o variantă excentrică, Cosmin Ciotloș (pentru poezia „optzecistă”), Dan-Silviu Boerescu (pentru „nouăzeciști”), Marin Mincu, Dan Coman, Daniel D. Marin ș.a. (pentru „generația 2000”). Nu e prea clar totuși în ce ar consta „tinerețea” celor 55 de poeți selectați, câtă vreme apar aici aproape 20 de autori născuți în ultimul deceniu din secolul al XIX-lea (G. Bărgăoanu, D. Ciurezu, Mihai Moșandrei, Al. Ceușianu, V. Ciocâlțeu, Alexandru Rally, Bazil Munteanu, Teodor Murășanu, Ion Ojog, George Nichita, A. Pop Marțian, Emil Riegler, George A. Petre, Petre Strihan, Sandu Tudor, I. Valerian, D.N. Teodorescu, George Voevidca, Raymonde Han), dar lipsesc poeți de aceeași vârstă cu ei, precum Lucian Blaga, Ion Barbu, Adrian Maniu, Ion Vineanu, B. Fundoianu sau Al. A. Philippide, pentru a aminti doar numele cele mai proeminente. Dacă nu cumva prin „tânăr” se va fi înțeles cumva și „insuficient afirmat”. Cea

mai plauzibilă ipoteză rămâne cea a debutului editorial, care nu coboară niciodată sub anul 1920. Trecând peste unele inexactități prezente în mini-fișele biografice (de exemplu, Radu Boureanu s-a născut în 1906, nu în 1905, Barbu Brezianu în 1909, nu în 1908, Stephan Roll s-a născut în 1903, nu în 1904), peste diverse lacune bibliografice sau peste faptul că numele reale – dacă tot sunt date între paranteze în unele cazuri – nu apar în cazul multora dintre poeții cu pseudonim, avem de-a face cu o selecție filtrată prin sensibilitatea poetului Zaharia Stancu. Numărul mare al autorilor proveniți din cercurile „tradiționaliste” de dreapta sau de stânga și puținătatea avangardiștilor (chiar și cei câțiva prezenți aici, ca Ilarie Voronca, Stephan Roll, Virgil Gheorghiu, parțial Romulus Dianu și Sergiu Dan, au fost selectați cu texte mai cuminiți) sunt, statistic, reprezentative pentru realitatea poetică a epocii. Cine ar fi „riscat”, în 1934, cu poemele agresiv-erotice sau pur și simplu agresive ale lui Geo Bogza, condamnat penal în 1933? Nici măcar Zaharia Stancu, care îl va aduce mai târziu ca reporter la *Lumea românească* și *Tempo...* (e prezent în schimb inofensivul poet și reporter Vonstantin Lucrezia Vâlceanu, mort prematur în 1938, împreună cu care Bogza plecase în 1936 pe frontul Războiului Civil spaniol). Chiar dacă multe nume din *Antologia poezilor tineri* nu mai spun nimic decât istoricilor literari – și încă! (unora dintre poeții listați anterior li se pot adăuga nume obscurissime ca Al. Ceușianu, C. Miu-Lerca, Ioan Georgescu, D.N. Teodorescu, N. Milcu, Ștefan Stănescu), eșantionul se dovedește reprezentativ sub toate aspectele. Mulți „poeți tineri” colaborează simultan la reviste din tot spectrul literar, de la *Gândirea* la *Contimporanul*, de la *Credința* și *Floarea de foc* la *Sburătorul literar*, de la *Universul literar* la *Bilete de papagal*, *Vremea*, *Cuvântul liber*, *RFR*, diferite publicații din provincie ș.a. Era inevitabilă prezența în sumar a unor nume ale noii generații ca Maria Banuș, Dan Botta, Radu Gyr, Emil Gulian, Eugen Jebeleanu, Radu Boureanu, Horia Stamatu, Cicerone Teodorescu, Andrei Tudor, Al. Robot, Emil Giurgiuca, Barbu Brezianu, Simion

Stolnicu, Eugen Ionescu, George Lesnea, Sandu Tudor, D. Ciurezu, Paul Sterian, Ilarie Voronca, Stephan Roll, Virgil Gheorghiu, N. Crevedia, chiar Sanda Movilă și Dragoș Vrînceanu, fără a-i omite pe „iconarii” bucovineni Mircea Streinul și Iulian Vesper sau pe Zaharia Stancu însuși. Relațiile apropiate ale antologatorului – inclusiv ca director (din 1932) al revistei *Azi* – cu mulți dintre colegii de generație antologați va fi făcut, probabil, ca multe dintre texte să aibă un caracter inedit. Unii poeți nu debutaseră încă în volum (Maria Banuș, de pildă), iar pe ansamblu numărul manuscriselor nepublicate, indicate în scurtele note biografice, e mai mare decât cel al volumelor editate. Mulți dintre „tinerii poeți” de la începutul deceniului patru au fost confiscați de angajamente politice radicale, care au grevat masiv asupra receptării lor ulterioare (vezi legionarismul unor Horia Stamatu, Radu Gyr sau Mircea Streinul, realismul socialist emulat o vreme de Maria Banuș, Eugen Jebeleanu, Cicerone Theodorescu, Radu Boureanu). Alții au sfârșit în exil, în închisorile politice comuniste ori au eșuat în anonim. Câțiva au abandonat repede poezia ori au cultivat-o ca pe un *violon d'Ingres*: Eugen Ionescu după placheta *Elegii pentru ființe mici*, Bazil Munteanu, chiar Vladimir Streinu, iar Ioan I. Ciorănescu și N. Milcu, morți foarte tineri, n-au apucat să-și dea măsura. Există și un număr de poeți notabili, cărora stigmatul angajărilor totalitare le-a făcut dificilă reconsiderarea – e vorba în primul rând de Radu Gyr, Dan Botta sau Horia Stamatu. Chiar dacă Ilarie Voronca poate fi considerat, retrospectiv, unul dintre vârfurile poeziei de avangardă din România interbelică, nu găsim, între cei 55 selectați, nici un virtual poet major. Fantastul Emil Botta – de departe poetul-fanion al generației – a debutat în volum la câțiva ani după apariția culegerii lui Stancu, care nu i-a inclus nici unul dintre poemele apărute deja în periodicele vremii. Câteva aspecte ale antologiei merită o atenție specială: 1) calitatea și relevanța selecției b) tendințele „poeziei tinere” a momentului 1934 3) fizionomia sa de ansamblu. Multe dintre textele unor poeți

mărunți, ignorați sau uitați sună încă proaspăt. Bunăoară livrescul superior ironic al lui Alexandru Rally, cele câteva „pasteluri” lirice grațioase ale unor cvasi-anonimi (*Dimineață pe Bărăgan* de George Nichita, *Toamna* de George A. Petre, *Stogurile de fân* de G. Bărgăoanu ș.a.) sau crudele poeme „cu păpuși” și copii ale lui A. Pop-Marțian și Petre Strihan. Mai curând neconvingătoare apar în schimb poemele selectate din Eugen Jebeleanu (laborios, dar încă nedecantat la acea dată) și Barbu Brezianu (barbianism minor, stângaci). Unii autori, frizând veleitarismul, puteau lipsi (Al. Ceușianu, Ștefan Stănescu, D.N. Teodorescu, Ion Ojog). În cazul altora, selecția nu e întotdeauna inspirată, însă la majoritatea e cel puțin satisfăcătoare și destul de omogenă. Sunt puși bine în valoare Maria Banuș (care deschide antologia nu doar alfabetic, ci și simbolic), Sanda Movilă, Radu Gyr, D. Ciurezu, Cicerone Theodorescu, Romulus Dianu, Raymonde Han, Emil Gulian, Radu Boureanu, Nicolae Crevedia, George Lesnea și, cu asupra de măsură, antologatorul. Tendințele lirice sunt foarte diverse – nu neapărat și divergente – mergând de la un neosimbolism visător, sentimental și desuet până la confesiunea existențialistă directă (Maria Banuș, Cicerone Theodorescu), de la imagismul avangardist și manierismul cinico-ironic (Romulus Dianu, Horia Stamatu, Paul Sterian, Emil Gulian) la „expresionismul țărănesc” și social de tip Aron Cotruș (marcat la poetul proletar Ion Th. Ilea și la obscurul bănățean C. Miu-Lerca), de la hermetism și lirism ortodoxizant la litanii panteiste sau „animiste”, de la bucolice agreste, pasteluri stilizate și balade în cheie modernistă la orfismul incantațiilor „folclorice” – descântece și doine, meditații mitozofice, scenografii teatralizante.

Frapează asimilarea intimă, organică a lirismului „pur” în poezia unor autori proveniți din zona gândirismului și, în genere, a tradiționalismului ortodoxist: la Nicolae Crevedia și D. Ciurezu, la Sandu Tudor și Paul Sterian, la Radu Gyr și „eseninianul” Lesnea, la „iconarii” Mircea Streinul, George Voevidca și Iulian Vesper, cu al lor

neguros „gotic moldovenesc” (G. Călinescu va vorbi, riscat, despre „suprarealiștii bucovineni”). Predilecția cvasi-generalizată pentru transfigurarea subiectivității și muzicalizarea incantatorie (fie ea liturgică, magico-folclorică sau de altă natură), pentru metafore insolite, pentru poemul ca joc al imaginarului, pentru infuziile mitice și păgânismul htonic al viziunii sfidează vechea și ideologizanta opoziție modernism vs. tradiționalism. Faptul că neotradiționalismul nostru poetic valorifică masiv elemente de recuzită religioasă (bisericească), rurală, peisagistică și folclorizantă face din el, cum s-a observat adesea în critica noastră modernă, o subcategorie particulară, marcată de expresionism și orfism, în interiorul lirismului modernist. Oricum, un alt modernism decât cel transgresiv, „cosmopolit” și „urban”, prezent la simboțiști și avangardiști (precum Voronca sau Roll, primul fiind însă, în egală măsură, un poet al naturii bucolice, inclusiv al atmosferei rurale). Mult-invocata influență a lui Ion Barbu asupra generației lui Jebeleanu, Gulian, Stamat & Co., este și ea supralicitată. Modelele ei dominante sunt mai degrabă

Blaga, Pillat sau Adrian Maniu dintre autohtoni, Francis Jammes, Rilke, Cocteau, Claudel sau Esenin – dintre ceilalți. Între energia asumării existenței trupesti din textele adolescente ale Mariei Banuș („Mă gândesc să sorb din viață ca atâția alți golani./Dar mă frige până și aburul iute al zemii/Știți, am împlinit azi optsprezece ani”, *Optsprezece ani*) și beatitudinea purificării muzicale din *Descântecul* lui D. Ciurezu („Apă/apă lină,/cu miros de bolbotină,/neatinsă de lumină/nici de umbră de sulfină,/nici de gură de albină,/apă,/apă lină”) sau din mioritismul orfic al *Cantilenei* lui Dan Botta, poemele „tinerilor” antologate compun o gamă foarte variată de crize ale interiorității - nu și ale limbajului. Aerul de familie care unește poemele din antologia lui Stancu e dat de interiorizarea intimă a lirismului împins spre halucinația abstractă, atras de original și mitic, dar și de o intensă nostalgie a „stării de natură”, o căutare obstinată a „cărării pierdute”, pentru a relua titlul cunoscutului roman al lui Alain Fournier, foarte apreciat în mediile tinerei generații din epocă.

Diversitate exegetică și invarianți latenți în receptarea operei blecheriene

Abstract

Urmărind harta sinoptică a receptării operei prozastice blecheriene, articolul de față își propune să identifice mecanismul intern inherent scrierilor lui M. Blecher care a validat diversitatea remarcabilă a verdictelor critice. Nu doar teoriile receptării se dovedesc indispensabile studierii dinamicii exegetice, ci și câteva concepte fundamentale provenite din teoriile comunicării. În concluzie este avansată de fapt o ipoteză, aceea a existenței unui invariant latent în jurul căruia s-au coagulat structurile în mișcare ale receptării romanelor Întâmplări în irealitatea imediată, Inimi cicatrizate și Vizuina luminată.

Cuvinte-cheie: *diversitate interpretativă, invarianți, comunicare heterofilă vs. comunicare homofilă, identitate.*

Pursuing the so-called synoptic chart of the critical reception that M. Blecher's prose has encountered since his debut, up until nowadays, the present article aims at identifying the internal inherent mechanism of Blecher's writings which validated such a remarkable diversity found in the exegetical analyses dedicated to his novels. Not only the theories of reception, but also a few fundamental principles derived from the theories of communication have proven to be essential when studying the hermeneutical dynamics of Blecher's prose. In the conclusion section we propose in fact a hypothesis, that there is an underlying constant which unifies the ever-moving reception structures of the novels Întâmplări în irealitatea imediată (Adventures in the Immediate Unreality, translated into English by Michael Henry Heim), Inimi cicatrizate (Scarred Hearts, translation by Henry Howard) and Vizuina luminată (The Lit-Up Burrow).

Keywords: *interpretative diversity, underlying constants, heterophily vs. homophily in communication, identity.*

Analizând o parte semnificativă (desigur, fără revendicări exhaustive) a studiilor consacrate operei narative blecheriene nu putem să nu observăm prezența unei diversități exegetice remarcabile care caracterizează receptarea scrierilor acestui autor neconvențional.

Încă din contemporaneitatea prozatorului, comentatorii au oferit puncte de vedere destul de dificil de încadrat într-o orientare

interpretativă anume. Odată cu redescoperirea scrierilor blecheriene, amplitudinea paletei critice a început din nou să se facă simțită, chiar și ulterior perioadei de tăcere de câteva decenii. Surprinzător poate fi și faptul că trecerea anilor nu a echivalat cu o diminuare în pluralitatea viziunilor interpretative, ci, dimpotrivă, a însemnat chiar extinderea granițelor critice. Nu numai că verdictele noii critici se deosebesc semnifi-

cativ de cele ale exegezei anterioare, însă dovedesc chiar o varietate și mai evidentă în interiorul aceleiași perioade.

Astfel, dacă parcurgem fugitiv o schemă a tabloului receptării și dacă ne asumăm o organizare subtematică, observăm totuși că, în perioada interbelică, *Întâmplările în irealitatea imediată* pendulează între zona interpretativă a confesiunii de tip diaristic, caracterizată de procesul autoanalizei și de o anume transcendere a spațiului literar, cea a vizionarismului metafizic (reprezentată cel mai pregnant de una dintre cronicile lui Eugen Ionescu, în care opunea metafizicul planului psihologizant) și cea care admitea existența unui „mic roman”¹, așa cum explica Pompiliu Constantinescu, ce secondează planul principal în care „psihologismul se împletește cu metafizica”². Este vorba despre un jurnal al „unei sensibilități, al unei inteligențe, al unei singurătăți”³, un loc de întâlnire al conștiințelor, adică un apel către alteritate („Îl citești cu sentimentul de a face nu cunoștința unei cărți, ci cunoștința unui om. Ai un prieten mai mult, când ai terminat ultima pagină”⁴), și despre transcenderea literaturii, susținea vehement Mihail Sebastian, în timp ce colegul său de generație Tiberiu Iliescu identifica în prima proză blecheriană o destăinuire indiferentă, rece, fără adresă⁵, ceea ce constituie tocmai calitățile cele mai impresionante ale scrierii, pleda acesta din urmă. În repetate rânduri atribute cumva contradictorii au putut fi întâlnite chiar și în cadrul studiului oferit de același analist: de exemplu, Octav Șuluțiu

consideră prima proză un cvasi-jurnal intim, un fel de confesiune de tip unic, însă de asemenea remarcă și luciditatea scrierii. Îmbinarea este uimitoare pentru cei mai mulți comentatori interbelici: o confesiune care se folosește de aparența lucidității și a obiectivității pentru a reda mecanismele autosondării subiective constituia o apariție nemaîntâlnită. Pompiliu Constantinescu urma să rezolve dilema printr-o formulă căreia nu putem să nu îi recunoaștem acuitatea: „halucinație lucidă”⁶. Amintim și discuția din epocă centrată pe suprarealismul primei proze blecheriene (în formă, nu în esență, se înțelege din comentariile critice), dar, mai ales, pe caracterul autentic cu totul aparte. Nu despre o formulă literară ar fi fost vorba aici, ci despre un autenticism venit firesc, ca urmare a experiențelor individuale ale scriitorului. Cu alte cuvinte, Blecher, prin a sa viață tragică pe care nu avea cum să o eludeze tocmai în scris, putea fi doar autentic, în cel mai pur sens al cuvântului.

Autenticitatea, aceeași luciditate a scrierii și chiar confesiunea reprezintă puncte esențiale în studiile consacrate și celei de-a doua proze blecheriene.

Octav Șuluțiu își asumase în studiul dedicat *Întâmplărilor în irealitatea imediată*, „chiar ipotetic numai”⁷, preciza acesta, o grilă critică conform căreia autorul concret este contopit cu personajul-narator. În acest sens, cronicarul ajungea la concluzia că Blecher este un autenticist pur, pentru care obsesiile literare și metafizice exprimate

1 Pompiliu Constantinescu, „M. Blecher: «Întâmplări în irealitatea imediată», 1936, în *Scrieri*, vol. 1, Editura pentru Literatură, București, 1967, p. 315.

2 *Ibidem*, p. 314.

3 Mihail Sebastian, „M. Blecher: Inimi cicatrizate”, *Reporter*, an V, nr. 3, din 17 ianuarie 1937, p. 2, în Mădălina Lascu, *M. Blecher, mai puțin cunoscut*, Editura Hasefer, București, 2000, p. 238.

4 *Ibidem*.

5 „Îmi plăcuse în rândurile sale lipsa de adresă, indiferența accentului” sau „Era propriu-zis o confesiune fără anecdotă, o destăinuire fără dinamică și simetrie ca o imagine de fluviu turburată într-o stângace izolare. Presupuneam un serafism de înaltă puritate în aceste întâmplări fără oameni, o iluminare fără finalitate”, Tiberiu Iliescu, „Pretexte critice. Jurnal de sanatoriu”, *Meridian*, Caietul 11/ 1937, p. 29, în M. Lascu, *op. cit.*, p. 230.

6 Pompiliu Constantinescu, „M. Blecher: «Întâmplări în irealitatea imediată», 1936, în *Scrieri*, ed. cit., p. 314.

7 Octav Șuluțiu, „Întâmplări în irealitatea imediată”, *Familia*, S. III, an III, nr. 3, martie 1936, în *Scriitori și cărți*, „Prefață” de Nicolae Florescu, Editura Minerva, București, 1974, p. 199.

prozastic nu sunt simple speculații intradiegetice, ci înfățișează trăirile adevărate ale autorului și modul acestuia de a fi în lume. „Raportul dintre eu și non-eu”⁸, după formula aceluiași Octav Șuluțiu, așa cum este redat în primul roman, constituie una dintre aceste realități interioare ale prozatorului. De-a lungul timpului, tendința de a-l considera pe Blecher, am putea spune, mai autenticist decât autenticității, va fi împărțită sub diverse forme de nenumărați critici. Atât de autenticist, încât scrierile sale transcend literatura: „Întâmplări în irealitatea imediată nu e o carte de literatură”⁹, decretează Mihail Sebastian. De la același scriitor-cronicar identificăm și tipologia cititorului ideal: așa cum ne este limpede deja, tipul de literatură autentică pe care îl practică Blecher ar avea nevoie de un cititor la fel de autenticist, dispus să se lase locuit de text și să își transforme și el realitatea. Nu departe se situează comentariul privitor la *Inimi cicatrizate* al lui Miron Grindea atunci când consideră că experiența lecturii din Blecher „înfrățește”¹⁰ conștiința cititorilor (concreți, de această dată) cu cea a autorului, iar aceasta întrucât Blecher nu oferă literatură, ci, mai mult de atât, „ne-a comunicat un mesaj care depășește limitele unui gen literar ori ale scrisului, în genere”¹¹.

Însă, din cronica unui Eugen Ionescu foarte decepționat de a doua tentativă prozastică a lui Blecher, înțelegem că tocmai în trădarea pactului autenticității (în special prin mărturisirea nenaturală la persoana a III-a) ar sta originea erorii creative pe care o

comisese Blecher. „Nu tot ce este autentic și «trăit» este și o capodoperă”¹², postulează dramaturgul-recenzent. Pentru alți cronicari, turnura către epic constituie de fapt dovada maturizării literare a scriitorului româșcan, care, de acum, demonstrează „o mai mare stăpânire a mijloacelor de expresie și o mai sigură conștiință de artă”¹³ (Mihail Sebastian). Mai rar totuși decât în cazul receptării primei scrieri, este invocată și esența metafizică a celui de-al doilea roman blecherian. Singurătatea interioară – suferința metafizică –, și nu suferința fizică ar fi nucleul în jurul căruia se formează tema iubirii și cea a bolii, pledează cu siguranță Mihail Sebastian. Dimpotrivă, lipsa oricărui fior metafizic și a sensibilității lirice și plastice, realismul necizelat, „fără nicio forță transfiguratoare”¹⁴, fac din această a doua proză o nereușită, după opinia lui Octav Șuluțiu. Concomitent deci cu orientarea care repudia interpretarea *Inimilor* drept o creație despre suferința fizică, un grup însemnat de cronicari aprecia la noul roman tocmai maniera în care sondează boala și durerea fizică. Constantin Fântâneru, de exemplu, clasa scurt: „*Inimi cicatrizate* este romanul durerii fizice”¹⁵, dar și „o superioară realizare de artă literară”¹⁶.

Dezbaterea din interbelic pe marginea apartenenței celor două proze la genul romanului (cu pandantul ei – citirea biografică a scrierilor drept jurnale) va apărea și după redescoperirea, survenită la finalul anilor 1960, și îmbogățirea operei blecheriene prin publicarea *Vizuinii luminate*. În

8 *Ibidem*, p. 201.

9 Mihail Sebastian, „M. Blecher. Întâmplări în irealitatea imediată”, *Rampa*, an 19, nr. 5432, 22 februarie 1936, p. 1, în Mădălina Lascu, *op. cit.*, p. 226.

10 Miron Grindea, „Mesagiul lui M. Blecher”, *Adam*, an IX, nr. 94, 15 ianuarie 1937, pp. 5-7, în Mădălina Lascu, *op. cit.*, p. 233.

11 *Ibidem*.

12 Eugen Ionescu, „M. Blecher: *Inimi cicatrizate*”, *Facla*, anul XVII, nr. 1786, 11 ianuarie 1937, p. 1, și în *Război cu toată lumea*, Humanitas, București, 1992, p. 302.

13 Mihail Sebastian, „Despre *Inimi cicatrizate* – Cu prilejul unei traduceri”, *Adam*, An X, nr. 121-122, 15 aprilie – 1 mai 1938, pp. 1-2, în M. Lascu, *op. cit.*, p. 319.

14 Octav Șuluțiu, „*Inimi cicatrizate*”, *Familia*, S. III, an IV, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1936, în *Scriitori și cărți*, Editura Minerva, București, 1974, p. 206.

15 Constantin Fântâneru, „M. Blecher: *Inimi cicatrizate*”, *Universul*, an 54, nr. 18, din 19 ianuarie 1937, în M. Lascu, *op. cit.*, p. 244.

16 *Ibidem*, p. 245.

această perioadă se cristalizează cu adevărat orientarea interpretativă (reprezentată inițial de Al. Protopopescu și Nicolae Balotă) care pledează pentru separarea instanțelor narative și pentru înțelegerea prozelor blecheriene fără raportare la biografia scriitorului. De asemenea este menținută discuția asupra autenticismului și a lucidității scriiturii, de această dată conceptele fiind revizitate sub cupola atotcuprinzătoare a existențialismului. Într-o accepțiune mai flexibilă decât în spațiile francez și german, existențialismul reperat acum în prozele blecheriene suferă o contaminare critică: în numeroase rânduri, implică și pătrunderea existenței omului M. Blecher în literatura sa, ceea ce va reclama și identificarea unei amprente autenticiste și citirea prozelor în cheie biografistă. În contrapondere cu acest existențialism așa-zicând biografic, abundent reprezentat critic, putem sesiza și prezența unui existențialism de expresie metafizică, recognoscibil cel mai evident în studiul lui Nicolae Balotă. Ipoteza unui existențialism inerent naturii scriitorului se formulează prin studiile unor critici precum Georgeta Horodincă și Ion Negoitescu. Există, desigur, și alte trăsături ale operei blecheriene despre care se discută acum, toate aflate în măsură variabilă sub haloul existențialismului. Încă de la publicarea primei proze, comentatorii menționau, de pildă, onirismul și suprarealismul scriiturii, însă abia în această a doua etapă a receptării observațiile aveau să fie reunite și analizate sub o cupolă literară clar decupată. Totodată, există două tendințe divergente: aceea de a recepta prozele blecheriene drept jurnale, citite biografist și considerate reflecție directă a vieții reale a autorului lor, și, evoluând concomitent și antonimic cu aceasta, o orientare mai puțin reprezentată la momentul respectiv, însă cu ramificații ulterioare mai complexe, anume, a citi prozele blecheriene fără raportare la biografia

autorului lor. Astfel, dacă, spre exemplu, pentru Dinu Pillat, Eugenia Tudor Anton, Georgeta Horodincă ori Ov. S. Crohmălniceanu „opera nu poate să fie disociată de factorii biografici”¹⁷, în studiile lui Al. Protopopescu sau Nicolae Balotă premisa este tocmai separarea instanțelor, pentru a putea înțelege cu adevărat valoarea literară a universului blecherian. Se poate spune că, în esență, critica era de acord asupra spiritului existențialist al operei, însă nu și asupra întrupărilor lui și asupra contextului în care trebuie studiat. „(...) [S]ensul ficțiunilor sale nu era nici pentru el, nici pentru noi, hermeneuții scrisului său [,] unul univoc (...)”¹⁸, concluziona Nicolae Balotă, prevestind cumva traseul în continuare sinuos al receptării operei blecheriene. Dincolo totuși de propensiunile identificate, trebuie precizat și faptul că abordările criticilor nu se circumscriu absolut extremelor. Comentariile tind către unul dintre cei doi poli hermeneutici, însă nu li se suprapun vreodată total.

În esență însă, teza existențialismului propriu, adaptat interiorității lui Blecher, nu diferă de mecanismele care au stat la baza altor etichetări ale operei scriitorului. Fie că este vorba despre autenticism, despre psihologism, onirism, existențialism sau expresionism, fie despre mai noile expresii ale suprarealismului revizitat ori postmodernismului, analizele exegetice au împărțit întotdeauna concluzia că Blecher și-a croit un drum unic în cadrul respectivelor orientări și a creat doar în conformitate cu realitatea lumii sale interioare, preluând numai accente din curentele filosofic-literare.

Din perioada redescoperirii datează și frecvent invocatele analogii Max Blecher – Bruno Schulz, Franz Kafka, Robert Walser, care vor însoți traseul operei scriitorului român până în zilele noastre și vor contribui la definirea sensibilității blecheriene, fie și numai prin evidențierea diferențelor speci-

17 Dinu Pillat, „Prefață” pentru M. Blecher, *Întâmplări în irealitatea imediată, Inimi cicatrizate*, Editura Minerva, București, 1970, p. V.

18 Nicolae Balotă, *De la Ion la Ioanide*, „M. Blecher și realitatea mediată a creației”, Editura „Viitorul Românesc”, București, 1974, p. 138.

face față de literatura celor trei prozatori. În general, proza blecheriană a fost confruntată asiduu cu diverse scrieri ale literaturii universale, deși, într-adevăr, intensitatea analizelor comparatiste care a marcat în special deceniile al șaptelea, al optulea și al nouălea a scăzut semnificativ în perioada recentă. De la creația unor Lautréamont, Rimbaud, André Breton, André Gide ori Sartre, Camus și Proust, sau chiar T.S. Eliot cu emblematicul său poem *Hollow Men*, Thomas Mann, scriitorii români colegi de generație cu prozatorul (aici, pledoaria cea mai inedită aparținându-i criticului Mihai Zamfir, care oferă în capitolul „Maestrul din umbră” consacrat lui Blecher un studiu unic în epocă, rămas la fel de neurtat și astăzi¹⁹), până la paralele de ultimă oră precum cea cu opera prozatorului spaniol Ramón Gómez de la Serna, pentru a reaminti doar câteva, analogiile pe care le-a provocat universul narativ blecherian au acoperit o arie foarte extinsă și deseori imprevizibilă. Tot acest efort comparatist avea, desigur, drept motivație intrinsecă definirea bizarei lumi literare blecheriene. Găsind puncte de sprijin în felurite asemănări pe care le-ar fi comportat cu opere clasice, canonice, ori, dimpotrivă, cu scrieri minore, egal de stranii, literatura lui Blecher devenea legitimă, încadrabilă, cognoscibilă și mult mai ușor de „manevrat”. Faptul că astăzi, când Gheorghe Crăciun, Mircea Cărtărescu, Adrian Oțoiu și alți scriitori postmoderniști, însă nu numai, sunt văzuți

a proveni structural din mentalul literar blecherian, prozatorului român nu i se mai caută atât corespondenți, cât descendenți demonstrează o reasezare a operei sale în canonul literar. Pentru prima oară, creația blecheriană a trecut în categoria ascendenților care influențează.

Corporalitatea în universul literar blecherian a reprezentat de asemenea un punct asupra căruia exegeza a dezbătut, concluziile diferind semnificativ adeseori. De la corporalitatea înțeleasă strict ca mizerie și degradare fizică, suferință a trupului (opusă grupului critic care considera că, dimpotrivă, opera lui Blecher transcende condiția maladivă și atinge o problematică metafizică), la corporalitatea identitară a ultimei perioade, trupul blecherian a reprezentat o preocupare esențială a exegezei. Schimbarea vizibilă în modul de percepere a trupului blecherian a survenit odată cu studiul manolescian în care criticul pledează pentru recunoașterea a ceea ce identifică drept „însăși interioritatea fizică a corpului”²⁰. Nimic nu se ascunde dincolo de trup, întrucât corpul *este* individul, iar în interiorul viziunii „nu e loc pentru suflet”²¹. Înțeleasă mai târziu postmodernist, corporalitatea din universul blecherian devine expresie a căutării unui „trup textual”²² (așa cum apare în eseul lui Carmen Mușat) și a unei identități narrative (Simona Sora), mai mult, se poate vorbi chiar despre o „luciditate corporală”²³ care îi ia locul celei cerebrale (Iulian Băicuș).

19 Este bine-cunoscută premisa de la care pornește exegetul în elaborarea conceptului care stă la baza cărții – în spiritul stilisticii diacronice, marile opere se pot contrage la esența lor, până devin evidente așa-numitele „cifruiri” sau „nuclee semiotice” care vor conține tocmai în aparenta lor simplitate întreaga complexitate a întregului –, așa încât considerăm că ar fi redundant să o dezvoltăm mai mult aici. Ne mărginim la a aminti statutul paradigmatic pe care criticul i-l descoperă scrierii *Întâmplări în irealitatea imediată* – deținătoare a codului generativ caracteristic scrierilor deceniului al patrulea interbelic, proza blecheriană este prototipul matriceal al întregii mișcări literare pe care Mihai Zamfir o consideră, de altfel, precursora a existențialismului francez. Mihai Zamfir, *Cealaltă față a prozei*, „Maestrul din umbră. Proza lui M. Blecher și proza anilor '30”, Editura Eminescu, București, 1988.

20 Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe*, „Prin niște locuri rele”, ediție consultată – Editura Gramar, București, 2003, p. 558.

21 *Ibidem*, p. 559.

22 Carmen Mușat, *Perspective asupra romanului românesc postmodern și alte ficțiuni teoretice*, „Obsesia corporalității. Trupuri textuale”, Editura Paralela 45, Pitești, 1998, p. 58.

23 Iulian Băicuș, *Micromonografie critică: Max Blecher – Un arlechin pe marginea neantului*, Editura Universității din București, 2004, p. 32.

O altă tendință a receptării recente, corelată cu preocuparea pentru corporalitate și identitate în literatura lui Blecher, constă în contopirea protagoniștilor celor trei romane într-un prototip blecherian. Un flux continuu străbate personajele blecheriene și le dă o esență neschimbată care se perpetuează de la unul la altul. Acest model blecherian este uneori suprapus portretului autorului însuși, însă alteori este decupat ferm ca locuitor al lumii ficționale create de M. Blecher. În oricare dintre cazuri, este incontestabil că în ultima vreme (interpretarea apare inițial în studiul lui Radu G. Țeposu) cele trei personaje principale sunt considerate încarnări ale aceleiași persoane scindate identitar. Se poate spune că o ființă bolnavă identitar și aflată sub imperiul propriei corporalități (maladive), evocată la vârste și în etape existențiale diferite, își poartă drama ontică și își trăiește aventurile, evolutiv, în paginile celor trei proze.

Ultimii ani au reprezentat și o maturizare a biografismului care a însoțit încă de la începuturi receptarea prozasticii blecheriene. O parte semnificativă a exegezei de după anii '70, fie că se ocupase de latura suprarealistă, avangardistă ori autenticistă a operei blecheriene, fie că sondase corporalitatea nou interpretată în cheie postmodernistă a prozelor, împrumută ceva și din noul chip al biografismului de expresie recentă. Mai discret în comentariile de început, din ce în ce mai vizibil în cele apropiate perioadei noastre, un nou biografism care nu mai pretinde o suprapunere a instanțelor și o extensie *stricto sensu* a autorului în toate întrupările sale narrative, ci o citire completă, în care ipostazele se completează reciproc, își face simțită prezența și în interpretarea literaturii lui M. Blecher. Este vorba acum mai mult despre încercarea de a intui intimitatea interioară a scriitorului, de a reface resorturile lăuntrice care l-au ghidat

în creația sa și care pot ajuta exegeza în înțelegerea aposteriori a tot ce a însemnat universul blecherian. Apogeul este atins însă de studiul elaborat de Doris Mironescu. Criticul încearcă să reconstruiască portretul autorului, pornind de la premisa că în romanele lui Blecher instanțele nu se suprapun, ci se prezintă, așa cum autorul lor deliberase, într-un „joc complex cu registrele narrative romanesc și confesiv, eseistic și poetic, iar cititorii care îi reproșează astfel de lucruri îi fac, de fapt, jocul.”²⁴

Într-adevăr, este improbabil de stabilit proporția confesiune – ficțiune în literatura lui Blecher. Nu putem contesta izvorul pe care toate scrierile blecheriene îl împart. În mod cert, cele trei romane își extrag esența din interioritatea scriitorului și din câteva date personale definitorii pentru viața autorului real. Mai departe, artisticitatea prozatorului decolează spre ficțiune, desprinzându-se cu totul de zona mărturisirii autobiografice. Însă tentația citirii în cheie biografică este puternică în cazul unui scriitor cu o poveste de viață care i-a concurat scrierile prin neobișnuit. Este interesant de observat că inclusiv acei cronicari care nu se angajează în suprapunerea planurilor narrative apelează ocazional la vocea naratorială, din *Vizuina luminată*, în special, însă și din *Întâmplări în irealitatea imediată*, pe care, în contexte specifice, o interpretează drept credibilă și o folosesc pentru a argumenta, finalmente, chiar caracterul romanesc al scrierilor blecheriene. Astfel, însuși textul literar discutat devine sprijin în deoalarea intenționalității auctoriale. Prin apelul la fragmente de text ce par să expliciteze filosofia creativ-literară a prozatorului, cum ar fi bine-cunoscuta frază din *Vizuina luminată* „Tot ce scriu a fost cândva viață adevărată”, se creează astfel un cerc semnificativ. (Două

dintre studiile în care se întâlnește acest aspect îi aparțin lui Al. Protopopescu²⁵, critic care, de altfel, pledează pentru plasarea operei blecheriene într-un context esențialmente romanesc, profund narativ, și netributar psihologismului și temelor sale, și, respectiv, lui Dumitru Micu. Exegetul urmărește să descopere intenționalitatea artistică a autorului, însă, la fel cum au procedat și alți comentatori până la el, se folosește chiar de textul literar discutat pentru a subînțelege intenția scriitorului însuși, cu alte cuvinte, preia ceea ce spune vocea naratorială și o creditează pentru a înțelege mai bine gândul autorului²⁶.) Fenomenul nu se încadrează întocmai în ceea ce critica literară a numit *intentional fallacy*, însă prezintă unele asemănări.

Considerăm că, într-o bună măsură, „jocul complex cu registrele narrative” pe care Doris Mironescu l-a identificat reprezintă unul dintre motivele principale pentru care recenzenții au pledat adeseori atât de vehement pentru recunoașterea uneia dintre fațetele operei blecheriene. Fiind vorba despre un compus cu multe laturi, interpretări diferite, frecvent chiar contradictorii, își puteau găsi validarea.

Însă diversitatea nu s-a manifestat doar în ceea ce privește tipologizările și judecățile critice, ci și într-un plan al receptării mai subtil. Cei mai mulți comentatori îl resimt foarte diferit pe Blecher, nu doar îl analizează. Confrunțați cu o astfel de diversitate exegetică, nu putem să nu ne întrebăm care îi este mecanismul interior. Ce înseamnă această varietate? Este vorba despre un autor neînțeleș, aflat înaintea timpului său, care propune un limbaj nou pentru care receptorii nu dețin deocamdată codul adecvat, sau, mai curând, trebuie să admitem existența multitudinii de texte produse de

24 Doris Mironescu, *Viața lui M. Blecher. Împotriva biografiei*, Editura Timpul, Iași, 2011, p.27.

25 Cu precădere în cel de-al doilea studiu dedicat de critic lui Blecher apare situația: Al. Protopopescu, *Romanul psihologic românesc*, „M. Blecher. Un povestitor în avangardă”, ediția a II-a consultată, Editura Paralela 45, Pitești, 2000.

26 „Toate cele trei scrieri (adică și *Inimi cicatrizate*, în care se narează la persoana a treia) expun, probabil, numai fapte trăite («Tot ce scriu a fost cândva viață adevărată», specifică naratorul însuși), și, în consecință, sunt jurnale toate, însă niciuna nu rămâne simplu jurnal”, susține exegetul. Dumitru Micu, *În căutarea autenticității*, „Autenticitate și autenticism”, vol. II, Editura Minerva, București, 1994, p. 102.

cititorii operei, așa cum teoretizează critica de tip *reader-response*? Este indubitabil că Blecher propune realmente o formulă literară insolită pentru vremurile sale, care a nedumerit și a împins receptorii să îi plaseze opera narativă în felurite categorii în încercarea de a o „îmblânzi” prin înrudirea cu alte lucrări, de a o defini mai exact și, finalmente, de a se apropia de ea. Deși opera blecheriană conține paradigma literaturii interbelice românești, așa cum a arătat Mihai Zamfir în originalul studiu *Maestrul din umbră*, deși, conform numeroaselor studii critice care căutau să identifice omologii scriitori europeni sau români ai lui Blecher, proza blecheriană manifestă anumite similitudini cu diverse alte scrieri, ea este, esențialmente, lipsită de ascendenți, de corespondenți direcți și chiar de descendenți evidenți. Parțial, această izolare estetică a literaturii lui Blecher a condus și către atitudinea inițial refractară a unora dintre critici sau către tipologizarea forțată de la începuturi. Situația este familiară în receptarea artelor (și chiar a științelor). Atunci când audiența nu deține limbajul inovator pe care îl propune un creator, cel mai probabil îi va respinge noutatea gândirii.

În teoriile comunicării fenomenul poartă denumirea de *comunicare heterofilă*. Pandantul modelului se numește *comunicare homofilă*, ambele fiind bazate pe concepte elaborate și teoretizate în cadrul a ceea ce astăzi este cunoscută drept Școala de la Chicago. În general, cele două modele descriu comportamente interumane. Astfel, comunicarea homofilă se realizează între persoane care consideră că împărtășesc multe trăsături, asemănările fiind posibile la orice nivel²⁷. De departe, acest tip de comunicare este preferat de interlocutori, deși, în mod evident, comunicarea între indivizi heterofili²⁸ ar aduce mai multă informație

și ar fi, deci, mai benefică și mai eficientă. Cu toate acestea, natura umană înclină spre a favoriza comunicarea homofilă, întrucât modelul acesta de interacțiune comunicativă inspiră infinit mai multă încredere. Odată ce nimic din ceea ce aduce fiecare dintre interlocutori nu contrazice totalitatea credințelor și așteptărilor partenerului de dialog, comunicarea nu este resimțită drept deranjantă ori periculoasă. Însă ea nici nu îmbogățește spectrul cunoștințelor sau al trăirilor, ci doar consolidează convingeri fixate deja. Comunicarea care ar avea potențialul de a schimba atitudini sau comportamente și de a aduce noutate în orizontul ființei umane – cea heterofilă așadar – contravine egocentrismului nostru inerent și ajunge să fie considerată, în cel mai bun caz, o manifestare interesantă. Odată ce acceptăm că tot universul în care funcționează autorul, actul scrierii, textul, actul lecturii și cititorul implică o anume comunicare între instanțe, conceptele descrise mai sus pot fi considerate operaționale și în acest context mai abstract, nu doar în cazul concret al indivizilor ce se angajează într-un act comunicativ.

Receptarea operei blecheriene devine astfel un exemplu clar de atitudine în fața heterofiliei. Precum în cazul indivizilor, și receptarea tinde către comunicare homofilă, adică spre a descoperi cât mai multe straturi de interpretare tocmai acelor opere alături de care exegeza intră într-o relație de comunicare homofilă, reconfirmând și reajustând însăși homofilia ce a stat la baza interacțiunii de la bun început. Mutându-ne atenția în aria teoriilor literare, Jonathan Culler semnalează importanța competențelor literare ale receptorului: acesta nu vine *tabula rasa* la întâlnirea cu textul, ci se înfățișează echipat cu un anumit set de convenții asimilate – conform unei gramatici a literaturii –, care îl vor determina să aleagă din text acele trăsă-

27 „A fundamental principle of human communication is that the exchange of ideas occurs most frequently between individuals who are alike, or homophilous. Homophily is the degree to which a pair of individuals who communicate are similar” – Robert L. Cross, Andrew Parker, Lisa Sasson, *Networks in the Knowledge Economy*, Oxford University Press, 2003, p. 135.

28 „Heterophily is the degree to which pairs of individuals who interact are different in certain attributes” – *ibidem*.

turi ce îl vor conduce către o interpretare considerată „acceptabilă” și „adecvată”²⁹. Receptarea, ca și validarea comunicării, s-ar supune deci unor reguli supraliterare și supraindividuale. Comunicarea lectorului cu textul este circumscrisă adeseori unuia dintre cele două modele de comunicare, cu succes imediat fiind încununată doar cea homofilă, dar și regulilor asimilate de acest cititor model³⁰ (sau implicit, după terminologia lui W. Iser) care îl ajută să creeze sens în opera literară.

În receptarea artelor, sunt de notorietate cazurile (în ordine aleatorie amintite) unor Doménikos Theotokópoulos, cunoscut drept El Greco, Vincent Van Gogh, Amadeo Modigliani, Paul Gauguin, Henri de Toulouse-Lautrec, Claude Monet, Georges-Pierre Seurat, Johannes Vermeer sau Herman Melville, Edgar Allan Poe, Emily Dickinson, John Keats, Franz Kafka, H.P. Lovecraft, Jane Austen, cu toții creatori originali care s-au folosit de limbaje atât de inovatoare, încât au fost necesare perioade îndelungate pentru ca receptorii să le poată decodifica mesajul și să le aprecieze arta. În aceeași perspectivă poate fi judecată și opera blecheriană: cum nu exista o grilă care să permită discutarea unui autor precum Blecher, a trebuit să treacă zeci de ani pentru ca receptarea să îl prindă din urmă pe romancier. Dacă pentru scriitor era prea târziu, pentru opera sa însă povestea abia începea.

În afară de faptul că receptorii literaturii blecheriene nu au posedat de la început codul necesar înțelegerii, ceea ce a întârziat semnificativ interpretarea adecvată a operei, în ce îl privește pe Blecher a fost implicat și un anumit orizont de așteptare. Așa cum teoretizase H.R. Jauss³¹, orizontul de

așteptare format din aerul epocii și din cunoașterea scrierilor colegilor de generație s-a manifestat la Blecher prin încadrarea operei sale în contextul familiar al psihologismului, suprarealismului etc. Însă, în acest caz particular, a mai funcționat un orizont de așteptare creat de condiția umană a autorului. Cunoscută fiind istoria lui personală, Blecher și literatura sa nu au putut fi receptați decât în strânsă relaționare cu maladia, fie prin afirmare a acesteia, citind în prozele blecheriene o exhibare și o narativizare a bolii, fie prin negare, susținând autonomia textelor față de situația tragică în care a trăit autorul lor.

De asemenea, amalgamul semnificativ al universului narativ blecherian i-a conferit și un dinamism intern aparte, care a justificat întrucâtva schimbările consistente de receptare. În acest sens, critica a găsit motivații solide pentru a susține în egală măsură suprarealismul, psihologismul, realismul, naturalismul, latura metafizică, modernismul ori postmodernismul narațiunilor lui M. Blecher. Diversitatea interpretativă caracteristică receptării operei blecheriene nu poate fi pusă numai pe seama orientărilor critice specifice perioadei istorice respective (în plus, așa cum am văzut, verdicte exegetice incongruente apăreau concomitent, iar tendința nu s-a estompat nicicum în timp), pe seama premisei radicale care schimba fața receptării în urmă cu decenii conform căreia numărul lectorilor determină și numărul sensurilor unui text³², ori convingerii stricte că părți semnificative ale receptării se aflau, pur și simplu, totalmente în eroare. Mai mult decât în cazul altor scrieri românești ale primei jumătăți a secolului trecut, trebuie admisă în cazul literatu-

29 Jane P. Tompkins, „An Introduction to Reader-Response Criticism”, în *Reader-Response Criticism: From Formalism to Post-Structuralism*, editor Jane P. Tompkins, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1980, pp. xvii – xviii.

30 Umberto Eco, *Lector in fabula: cooperarea interpretativă în textele narative*, Traducere de Marina Spalas, „Prefață” de Cornel Mihai, Editura Univers, București, 1991.

31 Wolfgang Iser, *Actul lecturii. O teorie a efectului estetic*, Traducere din limba germană, note și „Prefață” de Romanița Constantinescu, Traducerea fragmentelor din limba engleză de Irina Cristescu, Editura Paralela 45, Pitești, 2006.

32 Trecând prin sistemele conceptuale ale unor teoreticieni precum Roland Barthes și Stanley Fish, Antoine Compagnon analizează ceea ce numește „relativism dogmatic sau (...) ateism cognitiv” în *Demonul teoriei* (Traducere de Gabriel Marian și Andrei-Paul Corescu, Editura Echinoc, Cluj, 2007, p. 77).

rii lui M. Blecher existența unei predispoziții inerente textului literar către interpretări stratificate. Cele trei romane (*Întâmplări în irealitatea imediată* constituind esența perfectată a creației literare blecheriene) formează o construcție suprapusă de semnificații care se devoalează cititorilor ținând cont de factorii istoric, social, cultural etc. în care se găsesc aceștia.

După ce am urmărit varietatea tabloului receptării, ne întrebăm, inevitabil, dacă există totuși un substrat care să lege această aparentă permanentă discontinuitate, un nucleu în jurul căruia să se coaguleze narațiunea unitară a citirii operei blecheriene. Odată ce diversitatea lecturilor aplicate era evidentă, am încercat să izolăm invariantul care unește structurile în mișcare ale receptării. Inspirați fiind de studiul pe care criticul și stilisticianul Mihai Zamfir i-l consacră lui Blecher în volumul *Cealaltă față a prozei*, am procedat la a considera exegeza prozei blecheriene, în totalitatea ei, drept un *corpus uniform* căruia am căutat să îi identificăm matricea. Așa cum Mihai Zamfir a analizat reduționist și deductiv, conform unei stilistici diacronice, operele alese până le-a contras la cifrul lor, vom aplica modelul de lectură asupra textului uniform al receptării. Considerăm rupturile față de vechile interpretări parte din traseul sinuos al aceluiași fenomen. Astfel, schimbările de lectură, dar și revenirile și reinterpretările unor teme anterioare (cum ar fi revizitarea suprarealismului din ultimii ani) trasează în fapt narațiunea complexă a exegezei operei blecheriene, iar aceasta, fie și datorită simplului motiv că citirile critice ale operei nu au fost niciodată aseptice, ci s-au construit, mai curând, ca un dialog continuu cu trecutul. Este probabil că acest fapt a fost alimentat și de înfățișarea misterioasă și neîncadrabilă sub care prozele blecheriene își întâmpină lectorii: fiind destul de dificil de cuprins tipologic la o primă abordare, acestea reclamă o documentare mai riguroasă, ceea ce conduce și spre un dialog între interpretări. Procesul nu este propriu numai literaturii blecheriene, desigur, însă, mai intens poate decât în alte situații, criticii și-au construit adeseori discursul printr-o distanțare asu-

mată sau mai subtilă față de mai vechile interpretări. Nu puține sunt situațiile în care exegeții își prezintă contribuția ca pe o corecție a in justiției făcute operei blecheriene (adeseori și lui Blecher implicit, socoteau aceștia). Pledăm așadar pentru o accepțiune incluzivă, integratoare a acestor discontinuități: privim receptarea drept un proces cumulativ, deci pretabilă a fi analizată ca un *corpus unitar*, tocmai prin aceste numeroase raportări la exegeza trecută ori complementară.

Considerăm esențială imaginea care se conturează în oglinda ținută de receptare în fața literaturii lui Blecher în același mod în care identitatea personală se formează numai în raport cu Alteritatea și cu imaginea despre sine transmisă de Celălalt. La fel cum alteritatea revelează identitatea, la fel cum suntem (și) ceea ce văd ceilalți în noi, pentru a stabili identitatea operei blecheriene este necesar să determinăm și imaginea pe care alteritatea – receptarea, în cazul nostru – i-a creat-o.

Urmărind așadar corpusul uniform al receptării și excluzând „zgomotul” (folosim termenul cu sensul din teoriile comunicării), remarcăm că nucleul care concentrează esența textului uniform al interpretării constă în conceptul *identității*. În reflectarea construită de critică prozei blecheriene, ceea ce răzbate dincolo de diferitele interpretări (tributare, și ele, într-o măsură, epocii în care erau realizate, întrucât cititorul, ca și scriitorul, se află *în* istorie) este funcția identității. Cifrul la care se raportează fiecare componentă a întregului receptării este indisolubil legat de identitate: fie că o considerăm esențială în economia universului blecherian, numind-o ca atare, fie că este implicită, identitatea reiese din analiza întregii arii a exegezei. Studiile care susțin că personajul blecherian se află perpetuu în căutarea refacerii unei identități fracturate sunt cele mai numeroase, altele câteva (cel fundamental îi aparține lui Nicolae Manolescu) pledează, dimpotrivă, pentru recunoașterea identității drept factorul opresant al vieții personajului blecherian – nu în căutarea identității se află acesta, ci în căutarea eliberării de identitatea constrângătoare, de

imposibilitatea de a fi altul decât sinele. Însă, de la primele cronici de întâmpinare aparținând unor Geo Bogza ori Mihail Sebastian, până la cele mai recente studii în manieră postmodernistă precum *Lumea și lumile lui M. Blecher* (Anamaria Ciubotaru³³) ori *Reflecții în sepie* (Dorin Ștefănescu³⁴), de la analizele care îl suprapuneau pe omul Blecher naratorului blecherian, până la cele care pledau pentru o distanțare critică a celor două entități, interpretările sunt infiltrate de aceeași dimensiune a identității.

Invariantul latent care unifică laturile ce pot părea dispartate din exegeza operei blecheriene constă, așadar, în marea temă a identității. Dacă scrutăm diversitatea verdictelor critice, remarcăm că toate subtemele sunt conectate la funcția identității. Maladia a fost judecată întotdeauna în contextul mai amplu al efectelor pe care le produce în identitatea protagoniștilor sau chiar ca boală ontică, boală identitară ori boală existențială. Existențialismul scrierilor blecheriene, despre care s-a vorbit intens în anii '70, însă care s-a prelungit de-a lungul deceniilor chiar până în câteva cronici de dată recentă, a fost înțeles invariabil ca extensie a identității și unicității autorului M. Blecher. Cu atât mai pregnant ne apare nucleul identității din interpretările care amintesc autenticismul literaturii blecheriene, din cele în cheie psihologizantă care vorbesc despre autosondarea sinelui în cele două proze narate la persoana I ori din cele care pun în valoare recuperarea intimității corporale ori corporalitatea universului blecherian. În studiile, tributare unei abordări postmoderniste și ele însele, care aduc în discuție postmodernismul *avant la lettre* al scrierilor autorului românesc corporalitatea devine identitate. Pentru prima oară, corpul depășește stadiul de purtător al sinelui, de adăpost al identității interioare, și este interpretat drept manifestare concretă a identității. Acum, corpul *este* identitatea, este per-

soana însăși, întrucât dincolo de trup nu se mai află nimic altceva. În câteva dintre studii, corpul capătă reprezentare chiar prin textualitate, toate acestea semnificând noi valențe ale aceleiași teme identitare.

Chiar și în interpretările care evidențiază latura suprarrealistă a operei prozastice se întrezărește substratul identitar, căci, la fel ca în cazul existențialismului, criticii accentuează în primul rând unicitatea pe care scriitorul o impregnează asupra stilului oniric-suprarrealist. Este ca și cum Blecher s-ar fi folosit de uneltele suprarrealiste pentru a exprima aceeași mare temă a identității.

De aceea, privind către ansamblul narațiunii receptării, pare că, doar din acest punct de vedere al matricei identitare, nu are nicio relevanță dacă exegezele se concentrează pe latura intimist-autobiografică a scrierilor blecheriene sau pe cea epic-romanescă. În oglinda critică a prozelor lui Blecher identitatea stă în centru și face legătura între toate întrupările receptării. (Și) din acest motiv opera blecheriană a permis să fie încadrată în atât de multe curente și tipologizată atât de diferit, de la roman psihologic, la text precursor postmodernist.

33 Anamaria Ciubotaru, *Lumea și lumile lui M. Blecher*, Editura Junimea, Iași, 2016.

34 Dorin Ștefănescu, *Reflecții în sepie. Arta imaginii la Anton Holban și M. Blecher*, Editura Tracus Arte, București, 2017.

Bibliografie

- Balotă, Nicolae, *De la Ion la Ioanide*, „M. Blecher și realitatea mediată a creației”, Editura „Viitorul Românesc”, București, 1974;
- Băicuș, Iulian, *Micromonografie critică: Max Blecher – Un arlechin pe marginea neantului*, Editura Universității din București, 2004;
- Ciubotaru, Anamaria, *Lumea și lumile lui M. Blecher*, Editura Junimea, Iași, 2016;
- Compagnon, Antoine, *Demonul teoriei*, Traducere de Gabriel Marian și Andrei-Paul Corescu, Editura Echinox, Cluj, 2007;
- Constantinescu, Pompiliu, „M. Blecher: «Întâmplări în irealitatea imediată», 1936, în *Scrieri*, vol. 1, Editura pentru Literatură, București, 1967;
- Cross, Robert L.; Parker, Andrew; Sasson, Lisa; *Networks in the Knowledge Economy*, Oxford University Press, 2003;
- Eco, Umberto, *Lector in fabula: cooperarea interpretativă în textele narrative*, Traducere de Marina Spalas, „Prefață” de Cornel Mihai, Editura Univers, București, 1991;
- Fântâneru, Constantin, „M. Blecher: Inimi cicatrizate”, *Universul*, an 54, nr. 18, din 19 ianuarie 1937, în M. Lascu, *op. cit.*;
- Grindea, Miron, „Mesagiul lui M. Blecher”, *Adam*, an IX, nr. 94, 15 ianuarie 1937, în Mădălina Lascu, *op. cit.*;
- Iliescu, Tiberiu, „Pretexte critice. Jurnal de sanatoriu”, *Meridian*, Caietul 11/ 1937, în M. Lascu, *op. cit.*;
- Ionescu, Eugen, „M. Blecher: Inimi cicatrizate”, *Facla*, anul XVII, nr. 1786, 11 ianuarie 1937, și în *Război cu toată lumea*, Humanitas, București, 1992;
- Iser, Wolfgang, *Actul lecturii. O teorie a efectului estetic*, Traducere din limba germană, note și „Prefață” de Romanița Constantinescu, Traducerea fragmentelor din limba engleză de Irina Cristescu, Editura Paralela 45, Pitești, 2006;
- Lascu, Mădălina, *M. Blecher, mai puțin cunoscut*, Editura Hasefer, București, 2000;
- Manolescu, Nicolae, *Arca lui Noe*, „Prin niște locuri rele”, Editura Gramar, București, 2003;
- Micu, Dumitru, *În căutarea autenticității, „Autenticitate și autenticism”, vol. II*, Editura Minerva, București, 1994;
- Mironescu, Doris, *Viața lui M. Blecher. Împotriva biografiei*, Editura Timpul, Iași, 2011;
- Mușat, Carmen, *Perspective asupra romanului românesc postmodern și alte ficțiuni teoretice*, „Obsesia corporalității. Trupuri textuale”, Editura Paralela 45, Pitești, 1998;
- Pillat, Dinu, „Prefață” pentru M. Blecher, *Întâmplări în irealitatea imediată, Inimi cicatrizate*, Editura Minerva, București, 1970;
- Protopopescu, Al., *Romanul psihologic românesc*, „M. Blecher. Un povestitor în avangardă”, ediția a II-a consultată, Editura Paralela 45, Pitești, 2000;
- Sebastian, Mihail, „Despre Inimi cicatrizate – Cu prilejul unei traduceri”, *Adam*, An X, nr. 121-122, 15 aprilie – 1 mai 1938, în M. Lascu, *op. cit.*;
- Sebastian, Mihail, „M. Blecher: Inimi cicatrizate”, *Reporter*, an V, nr. 3, din 17 ianuarie 1937, în Mădălina Lascu, *M. Blecher, mai puțin cunoscut*, Editura Hasefer, București, 2000;
- Sebastian, Mihail, „M. Blecher. Întâmplări în irealitatea imediată”, *Rampa*, an 19, nr. 5432, 22 februarie 1936, în Mădălina Lascu, *op. cit.*;
- Ștefănescu, Dorin, *Reflecții în sepia. Arta imaginii la Anton Holban și M. Blecher*, Editura Tracus Arte, București, 2017;
- Șuluțiu, Octav, „Întâmplări în irealitatea imediată”, *Familia*, S. III, an III, nr. 3, martie 1936, în *Scriitori și cărți*, „Prefață” de Nicolae Florescu, Editura Minerva, București, 1974;
- Șuluțiu, Octav, „Inimi cicatrizate”, *Familia*, S. III, an IV, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1936, în *Scriitori și cărți*, Editura Minerva, București, 1974;
- Tompkins, Jane P., „An Introduction to Reader-Response Criticism”, în *Reader-Response Criticism: From Formalism to Post-Structuralism*, editor Jane P. Tompkins, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1980;
- Zamfir, Mihai, *Cealaltă față a prozei, „Maestrul din umbră. Proza lui M. Blecher și proza anilor '30”*, Editura Eminescu, București, 1988.

Lia Brad CHISACOF

POEZIA FANARIOTĂ^{*}

pe înțelesul celor din veacul al XXI-lea (I)

Abstract

Articolul de față încearcă să clarifice chestiunile legate de începuturile poeziei române moderne. Bruschețea totuși a modernizării expresiei poetice românești precum și puținătatea pieselor ce o reprezintă devin explicabile atunci când sunt puse în contextul mai larg al poeziei fanariote cu care are o netăgăduită legătură. Poezia fanariotă de expresie greacă, de care s-au atins primii poeți moderni dintre care unii chiar au scris grecește, a reprezentat un fenomen monden al comunității grecofone din Imperiul Otoman inspirat probabil din fenomenul francez Caveau și totodată de muzica și de poezia otomană.

Cuvinte-cheie: Poezia română modernă, poezia fanariotă, Caveau, Ienăchiță și Alecu Văcărescu, Ioan Cantacuzino.

The present article makes an attempt to elucidate the beginnings of the modern Romanian poetry. The rather sudden modernization of the Romanian poetic expression and the scarcity of the representing items become more logical when set within the larger picture of The Phanariot poetry with which it undoubtedly is linked. the Phanariot poetry of Greek expression was a society phenomenon of the Greek-speaking community living in the Ottoman Empire most probably inspired both by the French phenomenon known as the Caveau and the Ottoman music and poetry.

Keywords: Poezia română modernă, poezia fanariotă, Caveau, Ienăchiță și Alecu Văcărescu, Ioan Cantacuzino.

Frumusețea și varietatea cu totul considerabile a melodiilor otomane au creat probabil dorința de a le asocia cu poezia. „Aș putea îndrăzni să spun că muzica turcească e mai perfectă decât oricare muzică europeană din punctul de vedere al măsurii și proporțiilor dar e greu de înțeles astfel încât în marea cetate a Constantinopolului, unde e cea mai mare curte din lume, cu greu

găsești mai mult de trei sau patru care înțeleg deplin temeiurile acestei arte...¹ ne spune Cantemir despre expresia muzicală otomană.

Legătura cu poezia s-a făcut și sub influență persană, iar societatea otomană a trecut în primele trei decenii ale secolului al XVIII-lea, sub domnia lui Ahmet al III-lea, printr-o perioadă de destindere în care au fost

Lia Brad CHISACOF - Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române

^{*} Acest articol se bazează pe o lucrare efectuată în cadrul Institutului de Studii Sud-Est Europene.

1 D. Cantemir, *Historia Incrementae atque decrementae Aulæ Otomanicae*, Londra 1734-35, Tom I, pp. 151-152, apud Eugenia Popescu-Judet, *Prince Dimitrie Cantemir, Theorist and Composer of Turkish music*, Istanbul, 1999, p. 22.

încurajate artele și, datorită legăturilor din ce în ce mai consistente cu Occidentul, s-a produs o schimbare reală a modului de viață care făcea ca Istanbulul, capitala imperiului, să devină o graniță dintre cele două lumi². Atunci se plasează poezia otomană³ expresie literară a *meclisului*⁴ acele petreceri cu vin, muzică și o specie de poezie ce avea ca decor favorit grădina: „Să bucurăm inima-aceasta mânărită/ La Sad abad să mergem, iubitul meu chiparos./ cu șapte vâsle barca ne așteaptă/ să mergem la Sad abad, iubitul meu chiparos.// .../

În jurul iazului alene să ne plimbăm,/ Să intonăm cântece, să recităm poezii,/ La Sad abad să mergem, iubitul meu chiparos”. Suntem în fața unei grădini publice ce simbolizează o civilizație urbană evoluată opusă spațiului privat controlat de familie, fiind scena unor întâlniri romantice și a unor pasiuni mai mult sau mai puțin platonice în sensul cel mai propriu, căci uneori existau accente homosexuale.

Legătura dintre acest tip de discurs și cel corespunzător al creștinilor ortodocși otomani, adică ceea ce avea să se numească poezie fanariotă, s-a făcut probabil foarte repede prin imitație și prin complementaritate. Când vorbim de creștinii ortodocși otomani înțelegem comunitatea de grecofoni ai Imperiului Otoman (dintre care mulți locuiau la Constantinopol) în legătură cu care se vorbește de o ordine otomano-ortodoxă, ei fiind în mod paradoxal în egală măsură independenți și totodată și buni otomani, convinși de o eternă conviețuire și desigur colaborare cu imperiul.

Imitația constă în preluarea unor teme,

cum e cea a grădinii și trandafirului: „O, *chipeș trandafir, coroana florilor/ biruitoare*⁵/ în tine văd întruchiăarea amaorului, un tânăr/ soare./ Într-adevăr, ești chiar modelul pe care ni-l/ oferă el./ Nimic nu-i lipsă din rotundul acestui minunat/ inel...”

O imagine specific otomană este cea a moliei (pervanea) care se consumă la flacăra lumânării. Observată de foarte devreme ca trăsătură comună a poeziei fanariote cu cea otomană de Manuil Gedeon⁶ relația pervanea – lumânare are o dimensiune mistică, delicata molie dăruindu-se sacrificiului de bună voie: „*Pervaneaua mi-aduce pilda tăcerii/ căci arde în foc fără ca nimeni să știe/arde săraca tăcută în culmea durerii/ dar zelul acesta e doar o prostie*”.

Poezia fanariotă are ceva și din spiritul gazelului străbătut de trei voci: a sentimentului, a religiei și a autorității⁷, altfel spus relația dintre îndrăgostitul bolnav de dragoste și asprul obiect al iubirii ar putea fi erotică sau o relație între un mistic și Dumnezeu sau, în sfârșit, o relație între stăpân și supus, elev și dascăl etc. Această posibilă lectură a discursului otoman (sau în sens mai larg, a celui islamic) regăsit în poezie își are originea în structura socială dominată de bărbați unde interdependența dintre cei puternici (bărbat, stăpân, conducător) și cei ce trebuie protejați (femeie sau băiat, învățăcel, supus) se aseamănă cu situația din Atena antică sau cu societățile occidentale pre-moderne⁸.

Complementaritatea cu poeziile creștinilor grecofoni ce aveau să se numească fanariote e foarte concretă, se recurge la texte bilingve în care o frază dintr-o limbă alter-

2 Philip Mansel, *Constantinople: City of the World's Desire, 1453–1924*, St. Martin's Press, New York, 1996.

3 Walter G. Andrews, *Ottoman Lyric Poetry: An Anthology*, University of Texas Press, Austin, 1997.

4 M. Kappler, *Two cities of beloveds, one garden of love*, în Ilia Hatzipanaiotis Sangmeister, H. Karanasios M. Kappler, H. Hotzakoglou, *Φαναριωτικά και αστυκά στιχουργήματα στην εποχή του νεοελληνικού διαφωτισμού* (Versuri fanariote și citadine din perioada iluminismului grec), Academia Atenei, Universitatea din Cipru, Atena, 2013. (De acum încolo în text va apărea ca VFC).

5 Traducerea versurilor grecești din această lucrare (cu câteva excepții pe care le vom semnală în locurile potrivite) ne aparține, iar versificarea se datorează poetului Ion Brad.

6 Το Φανάριον και αι περί αυτό συννοικίες, Istanbul, 1920.

7 Walter G. Andrews, *Poetry's Voice Society's Song Ottoman Lyric Poetry*, Seattle/Londra, University of Washington Press, 1985.

8 Mattias Kappler, *Two cities of beloveds, one garden of love*, în VFC, p. 98.

nează cu o alta din turcă. Dependența de modelul otoman în care diverse tipuri de melodii însoțeau poezii distincte adăugându-le poate un anume sens, se trădează prin păstrarea indicațiilor muzicale în multe manuscrise grecești cu caracter pur literar.⁹

Poezia fanariotă este o poezie citadină, după unele opinii „parțial semi-doctă, parțial populară”, caracterul popular venindu-i atât din inspirația folclorică, cât mai ales din caracterul anonim și din modalitatea de răspândire prin niște culegeri cunoscute ca *mișmaiale*¹⁰. La o analiză în sens european, într-o interpretare recentă¹¹, acest tip de poezie intră sub specia barocului, căci răspunde testelor ultime ale acestuia. Este vorba despre tema norocului, apoi de motivul lumii ca teatru: „În teatrul lumii, nu-i ca despărțirea nicio rană,/ Nu găsesc printre dureri alta de aceeași seamă/ Doftorul nu-i de folos, nici pe-atât vreo doftorie/ De aceea despărțitul va fi trist pentru vecie.” de simbolul sferei (pus mai ales pe seama unei lucrări de filozofie stoică ilustrată Πύναξ κέβητος, *Tabula Cebetis* ce a circulat intens în traducere neogreacă ca anexă la o gramatică a lui Contantin Lascaris¹²) și de soluția așteptării și stabilității. Trăsăturile baroce ar putea să-și aibă rădăcina în barocul grecesc de secol XVII, în esență cretan și de influență italiană.

Dacă locul nașterii poeziei fanariote este Istanbulul, în timp aceste începuturi se pla-

sează, după părerea unor istorici ai muzicii, pentru care cei mai vestiți compozitori sunt și autorii poeziilor, pe la 1770 și își vede sfârșitul pe la 1820¹³.

Cosmopolitismul Constantinopolului face ca poezia fanariotă să fie repede remarcată de occidentali și asociată, dată fiind simbioza ei cu muzica, genului deja prezent în Franța, vodevilul¹⁴. Asimilarea vodevil – „spectacol fanariot” s-a făcut de la bun început de un occidental îndrăgostit de poezia greacă fanariotă¹⁵: „Vous connoissez les anciennes chansons d’un siècle moins reculé que celui d’Anacreon, et dans le gout du vaudeville...”

Politicianul francez și membru al Institutului Franței, Pierre Augustine Guys (1720-1799) pare să fie primul vestit interesat de acest gen poetic. Poezia pe care o citează în 1771 în *Memoriile lui de călătorie*, ca mostră caracteristică îi aparținea lui... Ienăchiță Văcărescu. Vorbim foarte probabil de zorile poeziei fanariote ce trebuie plasate mai devreme decât am menționat mai sus, căci Văcărescu și Guys s-au întâlnit la Constantinopol în jurul anului 1756.

Este vorba despre singura poezie scrisă de Ienăchiță în greacă, o poezie cu un puternic caracter confesiv care îl descrie destul de bine pe înaltul dregător cărturar. El este în fond, în ciuda contextului existențial agresiv, optimist:

9 În Ms. gr. BAR nr.1349, găsim *χουσεϊνί* (Este vorba despre modul hüseyinî (v. Eugenia Popescu-Judet, *Dimitrie Cantemir – Cartea științei muzicii*, București, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, 1973, p. 134) (αυτό π'είναι το δικόν μου, τι κακόν το ροιζικόν μου...f. 1r), *τζεργκιάχ* Este vorba de tonul čargiah, „modul tonurilor perfecte” (*ibidem* p. 221. Ποια να είναι τάχα πάλιν, η αξία της οργής f. 1v) (*μαχούρι* Este vorba despre modul mähûr. (*ibidem* p. 134, 231 αρχήν εκ βάθους έκαμα, ψυχής τε και καρδιάς f. 3r) (*ατζέμ κιουρδί* Este vorba despre modul adjem (*ibidem*, p. 133) δεν ημπορώ εξαπαντως αυτήν την δυστυχίαν f. 3v) (*σεκιάχ* Este modul segiah (*ibidem*, p. 270) κάθε της καρδιάς μου μέρος, εκυρίευσεν ο έρως/με τραγικήν ορμήν 4v) *εβιάτζ* Probabil modul evč (*ibidem*, p. 271).

10 În limba română cuvântul μιζμαγιά, sub forma *mezmaiaz*, nu are, după cunoștința noastră, decât o singură ocurență, datată 1801, în Ms. rom. BAR 322.

11 Iliá Hatzipaniotis-Sangmeister, *Εις το θεάτρον του κόσμου: αποτυπώσεις του μπαρόκ στα φαναριώτικα στιχουργήματα*, în VFC, pp. 27-88.

12 *Επιτομή των οκτώ του λόγου μερών και άλλων τινών αναγκαίων συντεθείσα παρά Κωνσταντίνου Λασκάρεως του Βυζαντίου*, Milano, Δημήτριος Δαμιλάς și Dionigi Paravicino 1476.

13 Ioannis Plemmenos, *Εν έλλειψει ποιήσεως αληθούς λαϊκά πρότυπα στη φαναριώτικη μουσικοποιητική παραγωγή*, în VFC, pp. 423-448.

14 În una dintre antologii, și anume Ms. No. 725 de la biblioteca Genadion, întâlnim formula τραγούδια χορευτικά, cântece de dans.

15 Pierre Augustin Guys, *Voyage ...*, tome premier, p. 28.

Με δυστυχίες πολέμω με βάσανα ως το κενό
Είμαι και κινδυνεύω, και να χαθώ κοντεύω
Στο πέλαγος των συμφορών με επικίνδυνον
καιρόν
Μ' ανέμους ολατρίους, σφοδρούς και
εναντίους
Με κύματα πολλών καιρών? αναστεναγμών
Θάλασσα φουσκωμένη, πολλά αγριωμένη
Οπού αφρίζει και φυσά με σαγανάκια
περισά,
Σύνεφα σκοτισμένα και κατασυγχισμένα,
Και να φανεί μια σωτηρία, να ιδούν τα μάτια
μου στεριά
Γλυκά νερά να εύρω, πάσχω και δεν ηξεύρω
Ν' άραξω και δεν ημπορώ γιατί λιμένα δεν
θορώ.
Μ' απελπισίαν τρέχω στα άρμενα που έχω
Που με αυτά καν να πνυγώ ε σελαμέτι να
ευγώ
Και τούτα αν βαστάξουν, εμπορούν να με
φυλάξουν.

Cu greutatea mă lupt, cu chinuri grele
La margini de prăpastii duc arca vieții mele
Pe marea ca bolnavă, pe timp primejdios

Cu viforul ce urlă din adâncimi, de jos,
Cu valurile-nalte ca timpul ce-mi arată
O mare furtunoasă, mereu învolburată
Cu spuma ei murdară și respirând furtună
Întunecați toți norii deasupra mi se-adună
Salvare sper, ca ochii-mi să vadă doar
pământul
Șuvoi de apă dulce să curgă legănându-l
Doar cum să ancoriez când nu se-arată

Limanu-acela-n care, disperată
Ancora mea se-mplântă și, totuși, numai ea
De marele înec mă va salva.

Poezia a apărut însoțită de o traducere franceză, s-a tradus apoi în germană și s-a publicat în 1805¹⁶. Această ediție a fost re-tradusă în franceză și publicată în 1807, la Paris. Manuscrisul original al poeziei a rămas la A. Buchon de unde a ajuns la J. Nepomucène Lemerrier fiind din nou tradusă în franceză și publicată în *Chants héroïques des montagnards et matelots grecs*, la Paris, în 1825.¹⁷

Istoria literaturii române citează *Με δυστυχίες*, într-o versiune cu versuri de opt silabe (practic versurile de 15 silabe sunt împărțite în două) care se potrivesc unui tipar trohaic regăsit în poeziile românești ale lui Ienăchiță. (Încă din 1879¹⁸ modelul poeziei sale *Amărâtă turtura* a fost căutat de filologii români care l-au crezut italian¹⁹,

apropiindu-se apoi de adevăr, când i s-a identificat inspirația folclorică românească²⁰. Ariadna Camariano „a decis” că era o traducere din greacă²¹. În fapt, cele două texte, cel grecesc care face parte din corpul fanariot și poezia lui Ienăchiță, au pur și simplu în comun o temă²²).

Ienăchiță Văcărescu era fără doar și poate organizatorul și consumatorul unui gen de spectacole legate de poezia fanariotă din al cărei grup de autori facea parte. El găzduia aceste reprezentații în casa lui de pe Podul Mogoșoaiei. Dacă ideea era originală sau se lega de un obicei oriental al curtezanelor care colindau casele însoțite de un instrument muzical sau avea vreo legătură, fie ea și indirectă, cu asociația comesenilor literați *Caveau* putem să speculăm.

16 Jacov-Levi Salomo, în *Bruchstücke zur näheren kenntniss des heutigen Griechenlande*, Berlin.

17 Apud N.A. Gheorghiu, *Ienăchiță Văcărescu popularizat în Apus*, în *Viața românească*, XXXI, nr. 12, 1939, pp. 43-57.

18 În B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, București, pp. 442-444.

19 Aceasta era opinia lui Hasdeu iar ipoteza a fost apoi preluată de Ramiro Ortiz în a sa *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, București, 1916, p. 206.

20 M. Gaster, fragment din *Fisiolog*, în *Archivio glottologico italiano*, X, (1886).

21 Ariadna Camariano, *Influența poeziei lirice neogrecești asupra celei românești*, București, 1935, pp. 16-17.

22 C. Cârstoiu a demonstrat că, pe când poezia greacă era publicată în *Efectele amorului*, respectiv în 1792, Văcărescu și-a scris poemul la moartea celei de-a doua soții, adică în 1780.

Singura legătură directă din secolul al XVIII-lea din spațiul românesc cu *Caveau* nu o are Ienăchiță, ci un manuscris grecesc din Moldova²³, datat 1769, în care nu numai că o poezie a lui Louis Philippe de Ségur e reprodusă, ci e și tradusă respectându-i-se ritmul și rima. Este vorba despre *Certain Vieillard*.

O posibilă conexiune cu *Caveau*, neobservată până acum și fără semnele inspirației directe, este cea a *Poeziilor Becherilor* cuprinse într-un manuscris de la Veria²⁴ din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Sunt parodii, respectiv versuri de pahar și erotice care nu au legătură cu textele inițiale ale melodiilor celor mai cunoscute imnuri bise-

ricești bizantine pe care le folosesc. Așadar melodii foarte cunoscute, eventual și accesibile, erau suportul unor cântecele de pahar: „Gura-mi voi deschide ca să torn vin din cel mai dulce/ alb, negru, roșu, muscat frumos,/ ca să cânt,/ mi s-a înveselit duhul/ vinule binecuvântat și de toți dorit” sau de dragoste: „Buzele îți sunt vopsite ca mărul cel roșu/ iar ochii îți sunt negri ca pana corbului/ sprâcenele îți sunt arcuri întoarse/ lumina mea, să trăiești a mea sultană”. Cântece de pahar fără relief și marcate de conjunctură. Vom reveni puțin mai jos la *Caveau*.

Contrastele vieții bucureștene, în fapt ale societății românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, reies dintr-o relatare a episco-

23 Ms.gr. B.A.R. 116 f. 89v. Poezia franceză s-a publicat într-un volum în 1802, *Comédies, Proverbes et Chansons*, par Joseph-Alexandre Ségur, in-8, Paris, Colnet, an X.

24 Vezi Hariton Karanasios, Ασμάτα των μπεκρηδων και ερωτικά τραγούδια από χειρόγραφο της Βεργίας του 18ου αιώνα, în VFC, pp. 153-171.

pului Grigorie al Argeşului, arhimandrit, pe care Văcărescu îl invitase la el. Aşadar, plecat de la locuinţa sa aflată în atmosfera presupunem hieratică de la mitropolie, Grigorie ajunge, nu prea departe ce-i drept, pe Podul Mogoşoaiei, unde în jurul locuinţei lui Ienăchiţă vede: „o mulţime de oameni dotaţi cu felurite arme, seimeni, slujitori, arnăuţi, panduri.” Episcopul era şocat de agitaţie: „fel de fel de strigări s-auzeau, totodată răsunând trâmbiţele, surlele şi tobele; mulţime de cai, mulţime de cai nechezând, povolnici, iedecuri cu harşale de sus până jos strălucind de aur şi de argint...” Făcându-şi curaj să meargă mai departe şi ajuns la casa scării unde erau oameni „înarmaţi cu sulite lungi, cu buzdugane groase, cu puşti, cu pistoale”. Plin de spaimă „păşi înainte, nevăzând pe cineva care să mă oprească” şi ajuns „la uşa sălei celei mari”. Acolo are un adevărat şoc, multiplele gărzi fioroase nu făceau decât să păzească cu străşnicie... un spectacol: „acolo îmi străpunse vederile lumina flăcărilor mânele şi picioarele în fiare de nişte mangale de tomбак poleit, un sunet plăcut de viori, de naie, de tambure, amestecat cu glasuri femeieşti, dulci şi pătrunzătoare, mă fermecară şi pare că îmi legară mânele şi picioarele în fiară...” Fermecat aşadar de ceea ce vede, prelatul îşi aminteşte de condiţia sa şi desigur se retrage în demnitate: „nu ştiu cum d-odată mă aflai sculat răpede şi, în fuga mare, trecând peste câte spusei, abia am nimerit poarta cea mare a curţii şi am mulţumit lui dumnezeu, căci m-am văzut cu picioarele sloboase scăpat de asemenea ispite”²⁵

Al. Odobescu dă la rândul său o descriere a acestor reprezentări cu uşile închise, descriere ce duce mai departe relatările martorilor direcţi²⁶: „Cu toate acestea se vede că el nu cădea în totdeauna într-aşa exces de conştiinţă şi mai adesea nu sta mult la îndoială ca să culeagă florile plăcerii; intra sa locuinţă, plină de toată îmbilşugarea unei vechi curţi boiereşti, nobilul poet ştiuse

a se înconjura, cu o rafinare adevărat orientată, de toate mulţumirile spirituale, de toate desfătările simţurilor. O mulţime de fete, tinere şi gingaşe nimfe şi baiadere, îmbrăcate cu cele mai luxoase veşminte, cu rochii şi şaluri, şi de sevaiau, cu ii de borangic şi zăbranic bogat cusute, îl slujau, unind pe lângă serviciul casnic şi talentele desfătătoare al danţului, al cântării şi al muzicii instrumentale. Nou Agamemnon el se înconjurasă de o mulţime de Briseide. Nici Tersitul nu lipsi petrecerilor sale şi Pitulicea ţiganca, bufon femeiesc ce alerga atunci prin casele boiereşti, propunând tutulor serviciile sale înlesnitoare, deştepta adesea râsurile oaspeţilor prin titlul familiar de vere spătare! prin declaraţiunile amoroase şi prin cânticile de dor ce avea adresa veselului boier”. Sursa lui Odobescu pare să fie şi Mihail Perdicari.²⁷

25 Al. Odobescu, *Opere* (ed. Marta Anineanu, Note V. Căndea), vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1967, p. 65.

26 Al. Odobescu, *Opere*, Bucureşti, 1971, vol. II, p. 45.

27 Respectiv Ερμηνλος ή δημοκριθηρακλειτος Μηχαήλου του Περγδικάρι ιατρού, 1817, vol. I, p. 19.

Am „stabilit” așadar că Ienăchiță joacă un rol important în scoaterea la lumină a poeziilor fanariote care în versiunea sa nu erau decât textele unor reprezentații *sui-generis*. Scrisese probabil *Cu greutățile...* în vremea când a trăit la Constantinopol și, întors acasă, a continuat într-un fel sau altul jocul versurilor acestora mai mult sau mai puțin ocazionale, muzicale prin definiție și conotând, fără a-și propune desigur, contextul de viață al autorilor.

Aici putem să detaliem, fără a avea, așa cum arătam și mai sus, probele unei „inpirații”, modul de funcționare al societății, mai bine zis al asociației amicale *Le Caveau* care se trăgea din *Le Concert des Enfants de Bacchus*, o asociație de cântăreți și petrecăreți activă prin 1630. *Le Caveau*, al cărei nume venea de la localul în care era găzduită, era la rândul-i o asociație de cântece și petreceri fondată în 1729. Activitatea sa consta în reuniuni amicale în care se cântau cântece pe versuri compuse de cei de față care și-l propuneau reciproc pe primul. Membrii săi erau nume destul de bine cunoscute: Piron, Collé, Gallet, Crébillon fiul, Fuzelier, Sallé, pictorul Francois Boucher care le prezenta comesenilor noile sale tablouri, compozitorul Jean Philippe Rameau și cântărețul Pierre Jélyotte. Societatea va avea o urmașă cu același nume (1759-1789) și apoi multe altele dintre care ultima avea să dispară în 1939, după 105 ani de existență.

Convenția inițială era aceea ca să nu se răspândească cântecele aduse la masă, dar în final asociații au căzut de acord să le publice într-un caiet lunar al cărui prim număr avea să apară în 1796. În total au existat 52 de numere până în 1802. Noii membri erau admiși în această jovială asocierie cu condiția de a aduce un nou cântec la fiecare masă, ei între timp având reale suc-

cese auctoriale la Théâtre du Vaudeville de care *Le Caveau* se afla foarte aproape.

Din al doilea *Le Caveau* a făcut parte enciclopedistul Marmontel, tradus destul de mult atât în greacă, cât și în română. La un moment dat, acolo era prezentat actorul englez Garrick care nu juca, neștiind franceză, ci făcea practic spectacole de pantomimă.

Cunoscutul cântec *Frère Jacques* este rodul reuniunilor din *Le Caveau*.

Caracterul amical (o amiciție exclusiv masculină), lipsa intenției publicării și implicit anonimatul, în sfârșit, lejeritatea sunt trăsături regăsite și în poeziile fanariote. Acestea nu au fost publicate ca atare, ci doar implicit în câteva împrejurări.

Prima dintre acestea era o culegere de proze traduse din franceză (*Les contemporaines* a lui Restif de la Bretonne) de Rigas Fereos și intitulată Σχολή των ντελικάτων εραστών (*Școala amantilor delicăți*). Ea s-a publicat la Viena, în 1790. *Școala amantilor delicăți* cuprinde povestiri ce se desfășoară în Franța, dar unii dintre eroi au nume grecești. Aceste proze par să aibă drept ultim mesaj integrarea occidentală a subiecților din Răsăritul Europei, posibilă prin căsătorii mixte al căror secret a fost până acum comportamentul „delicat” al tinerilor veniți din Est. Aceste proze, ca și părțile *Efectelor amorului*, au versuri intercalate. E vorba de 23 de poezii despre care Anteia Frantzi e de părere că-i aparțin exclusiv lui Rigas Fereos²⁸, dar dintre care câteva sunt scrise în opinia lui Leandros Vranousis de Alecu Văcărescu²⁹.

Al doilea „debușeu” este romanul, anonim și el (istoriografia literară este acum unanimă recunoscându-i ca autori pe Ioannis Karatzas și pe Athanasie Psalidas), probabil special conceput pentru a pune în

28 Anteia Frantzis, Μισμαγία Ανθολόγιο φαναριωτικής ποιήσης κατά την έδοση Ζηση Δαούτη (1818), Βιβλιοπολείον της Εστίας .

29 Lucrarea a avut ecou printre români , fapt pentru care stau mărturie două traduceri. Una datează din 1804 și aparține lui Niculae Udeanu. Este vorba de Ms. rom. BAR nr. 4337 și 4336 ale Bibliotecii Centrale Universitare de la Cluj-Napoca, intitulate *Școala delicatului amor*. A doua traducere din Rigas Fereos a fost făcută de Ioan Beldiman la Iași, în 1818, și este intitulată *Istorie a celor mai gingașe amoruri a Parisului* (Ms. rom. BAR. nr. 126). De remarcat că cei doi traducători nu observă mesajul ascuns al prozei sau din pudoare traduc εραστής – amant prin *amor*.

valoare versurile fanariote. El se intitulează *Efectele amorului*³⁰ și a apărut la Viena în 1792.

Acțiunea începe în capitala Imperiului Otoman, văzută ca un oraș occidental. Privirea auctorială se oprește îndeosebi la zonele locuite de vestici, în speță cartierul de reședință al ambasadurilor, Pera „în care înflorește libertatea locuitorilor nu mai puțin decât în părțile europene”³¹. Imediat este amintit Parisul „vestit pentru meșteșuguri și științe, care întrece orașele domnițoare ale Europei”. Poveștile de dragoste din care se alcătuiește romanul sunt trei. Prima îi are drept protagoniști pe îndrăgostiții cei mai norocoși Gheorgache, fiul unei capucheae și Elenița, doi creștini ortodocși ce sfârșesc prin a se căsători. Gheorgache citește un roman franțuzesc de dragoste. Cea de-a doua poveste este mai puțin fericită și eroii săi sunt armeanca catolică Horopsima și Andreas, dragoman al bailului venețian. Din cauza diferenței de religie, legătura lor nu ajunge la căsătorie, după cum nici Antonache din Zagora, secretarul lui Alexandru Mavrocordat Firaris, eroul celei de-a treia povești de dragoste, aflat la Poltava, unde încearcă să învețe rusește cu Ioan Liubici, nu-și vede dragostea răsplătită de localnica Barbara Grigorievna. De fapt Antonache trebuie să plece în grabă cu stăpânul său, iar Barbara, ni se povestește, se căsătorește cu un tânăr hărăzit ei de familie. Inserată în cea de-a treia poveste este o a patra³², cea a lui Francesco și a Polinei (să fie o intenționată inversiune de sexe între Francesca di Rimini și Paolo Malateste din *Infernul* lui Dante³³ ce era atunci de curând tradus din franceză în rusă?) ce se desfășoară la Paris. Este o tragică poveste de amor,

căci protagoniștii, din clase sociale diferite, își văd idila confruntată cu prejudecățile părinților, ceea ce îi conduce spre sinucidere. De supărare moare și tatăl lui François, cel ce se opunea pasiunii fiului. Această istorioară ar putea să fie o subtilă laudă adusă zonei geografice din care se trag autorii în care, par ei să sugereze, toleranța e mai mare.

Poezia lui Ienăchiță Văcărescu *Cu greutate ...* își află, în mod atipic pentru o piesă fanariotă, a doua oară publicarea aici. Este în fapt una din cele 188 de poezii cuprinse în *Efectele amorului*. Aproximativ 100 dintre acestea, nu și poezia lui Ienăchiță, deci aproape două treimi, se regăsesc în manuscrise păstrate în România.

Practic absentă din roman, realitatea musulmană transpare din cântecele turcești presărate în text.

Efectele amorului nu a fost tradus niciodată în română.

Al treilea loc în care găsim poezii fanariote este publicația greacă *Efimeris* de la Viena³⁴. În 1797, în paginile sale apar treisprezece poezii dintre care una îi aparține lui Iordache Golescu (scrisă în limbă greacă antichizantă fără legătură cu creațiile fanariote), iar alta lui Alecu Văcărescu.

Intră așadar în scenă un al doilea Văcărescu, Alecu, în fapt cel mai prolific dintre Văcărești și mai legat de fenomenul fanariot. Ereditatea poetică a acestui Văcărescu era foarte bogată. Mama sa, Eleni Rizos, era fiica lui Iacovache (1716-1779), cunoscut ca poet și traducător al lui Racine și Voltaire. Fratele tatălui ei, Ioannis Rizos Manes (?-1760), a scris *Războiul versurilor* (Στοιχειομαχία), publicat la Veneția, în 1746. Vestita doamnă Tianitis care citea până la

30 Mario Vitti (ed.) I***K*** Έρωτος αποτελέσματα: Ιστορίες ηθικοερωτικές 1792, Atena, 1993. ίας,

31 Mario Vitti (ed.) p. 38. Este o remarcă asemănătoare cu cea despre București din piesa de teatru scrisă pe teren românesc *Vârtejul nebuniei*, vezi Lia Brad Chisacof *Antologie de literatură greacă din Principatele Române*, București, Editura Pegassus Press, 2002.

32 Mario Vitti (ed.), *op. cit.*, pp. 214-228.

33 Vezi Pamela Davidson, *Russian Literature and Its Demons*, New York – Oxford, Berghahn Books, 2000, din care reiese că Dante era cunoscut în Rusia din 1762 și tradus (putem presupune publicări fragmentare care să o preceadă pe cea finală) în 1798.

34 Vezi Mihalīs Lasithiōthakis, Alkistī Sofou, *Ποιήματα και τραγούδια στην Εφημερίδα των Μαρκίδων* (1797), în VFC, pp. 209-226.

adânci bătrâneți versuri fanariote era sora celor doi menționați mai sus. Frate cu Eleni Rizos-Văcărescu era marele spătar Gheorghe Rizos care a tradus *Guarini* din Torquato Tasso. Fiul lui Gheorghe Rizos, deci vărul primar al lui Alecu, era Iacob Rizos Rangabe (1779-1855), tatăl lui Alexandru Rizos Rangabe (1809-1892), un cunoscut om de litere și diplomat al tânărului stat grec. De asemenea Iacovache Rizos

Neroulos (1778-1849), dregător în Principate sub Constantin Ipsilante și Ioan Gheorghe Caragea, istoric (a scris o istorie a revoluției grecești din 1821) și scriitor (a scris câteva piese de teatru și versuri), era alt văr primar al lui Alecu³⁵.

El este în fapt primul care include versurile sale românești și ale părintelui său într-o proză, traducerea cărții populare *Erotocritul*³⁶, echivalent perfect al unui roman sentimental, din 1787, făcută pe când se aflau în exil la Nicopole. Putem să presupunem că Alecu este cel care dă tonul includerii versurilor fanariote în proze sentimentale, model urmat în *Efectele Amourului* și de Rigas Fereos (care, în *Școala amanților delicați*, include chiar versurile celui de-al doilea Văcărescu).

Creația sa poetică este bogată, i se cunosc pe lângă traducerea menționată mai sus 68 de poeme în română³⁷, 8 în greacă³⁸ și 2 cu versuri intercalate greco-române. După părerea istoricului grec Leandros Vranousis³⁹, alte câteva cunoscute poezii fanariote sunt ale lui Alecu și anume: „Τάχα ξέρεις πως πεθάνω (Știi oare că mor)⁴⁰; Είναι ευμορφιά μεγάλη που δεν την έχει άλλη (E o mare frumusețe pe care nu o au altele)⁴¹; Τύχη μου πε με τι θαρρείς και τι σκοπόν πια έχεις (Noroace îmi spune ce crezi și ce țintești)⁴²; Ψυχή μου, τι αδημονείς, όταν σε πω πως δεν πονείς (Suflete de ce ești nerăbdător când îți spun că nu te doare)⁴³; Το να αγαπώ μιαν εύμορφη (O frumoasă să iubesc)⁴⁴; Πως σε αγαπά εις άκρον η ψυχή μου αν ιδείς (Că sufletul meu te iubește foarte tare dacă vezi)⁴⁵; Εγώ πως

35 L. Vranousis, *op. cit.*, p. 604.

36 Publicată de Eugenia Dima ca *Poemul Erotocrit al lui Vincenzo Cornaro în cultura română*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.

37 Vezi Dan Grădinaru, *Alexandru Văcărescu, Insula Sf. Elefterie, un geniu din secolul 18*, București, Editura Nord Sud, 2015.

38 Vezi Elena Piru, *Poezii Văcărești Scrieri alese*, București, Editura pentru Literatură, 1961, pp. 42-52, și Cornel Cârstoiu *Poezii Văcărești. Opere*, București, Editura Minerva, 1982, pp. 356-375.

39 L. Vranousis, *Εφημερίς 1797, Προλεγόμενα*, Atena, 1995, p. 605.

40 Aceasta este o poezie extrem de populară întâlnită în șase antologii.

41 Poezia a trecut în *Efectele amorului* și în încă două culegeri.

42 Poezia nu a circulat foarte mult.

43 Regăsită în Codicele Grammatikos și în manuscrisul de la Muzeul Benakis.

44 Muzeul Benakis.

45 Muzeul Benakis.

Τι ασύστολος⁴⁹

Ο κόσμος όλος (3238)όλως(287)
Εφτασε να ναι ψευτιά και δόλος (3238)
δόλως (287)

Κάθε φιλία
Άκρως δολία
Εν ενί λόγω έχθρα τελεία.

Όλη κοινότης
Μια υπουλότης
Αλλοιωμένη η ανθρωπότης.

Οπού γυρίσεις
εχθροί επίσης
δεν βρίσκεις ένα που να ελπίζεις.

Καθείς εμπρός μου
Είναι δικός μου
Κι ευθύς που λείψω είναι του κόσμου.//
(3238 23)

είμαι δούλος δικός σου (Că eu sunt al tău rob)⁴⁶; Μέσα στες τόσες ομορφιές όλου αυτού του κόσμου (Printre atâtea frumuseți ale lumii întregi)⁴⁷.

Una dintre poeziile sale mizează pe o referențialitate conflictuală, foarte prezentă de altfel în poezia fanariotă și pe bună dreptate, căci răzbate tocmai cruda realitate a repetatelor conflicte armate: „Armele-n vreme de pace/ Știu că izbânzi nu pot face,/ Nici a face vreo pornire/ Când nu văd împotrivire.../ Fiindcă armele tale,/ pornindu-se fără cale/ Și-n liniște îi fac bătaie/ Și-n mii dă chipuri o taie!...// Nu vor dă leac să învețe,/ Că trebuiește blândețe/ Iar nu **ράzboaie** și **oaste**/ La inimi ce vrând sânt proaste⁴⁸.

Poezia ce-i apărea în ziarul *Efimeris* de la Viena, în numărul din 3 iulie 1797, este o poezie extrem de tristă, o poezie a dezamăgirii:

Fără sfială
Și socoteală,
Lume-ntreagă te minte și-nșeală

Orice prietenie
A ajuns viclenie
Într-un cuvânt doar vrăjmășie

Șireată
Și strică
S-a făcut societatea deodată

Unde te-nvârtești
Dușmani găsești
Nu-i unul în care să nădăjduiești

Fiecare mă ține
De bine
Numai cât timp e cu mine

⁴⁶ O poezie extrem de cunoscută din corpusul fanariot, regăsită în *Școala amantilor delicați, Efectele amorului*, Muzeul Benakis, Dionisie Fotino *Noul Erotocrit*.

⁴⁷ Muzeul Benakis.

⁴⁸ Elena Piru, *Poezii Văcărești*, București, pp. 348-349. Aici menționăm și variantele din Ms. rom. nr. 3238 și 287.

⁴⁹ Poeziile grecești ale lui Alecu Văcărescu au fost preluate cu traducerile lor din Elena Piru, *op.cit*.

Όλοι γεμάτοι Με μια απάτη δεν βρίσκεις ένα να ρίξεις μάτι. Αν προς το θείον Ιερατείον (τάξει 3238 σters) Τάξεις το βρίσκεις με προσοπείον.//287 20 v Ευχάς σε (3238)σοι (287) δίδει Με τόσα είδη Πλην σε δαγκάνει κρυφά το φύδι. Εις άλλα μέρη Δεν δίδει χέρι Ευρίσκει σκότος το μεσιμέρι.	Nimeni nu-i Pe fața cui Ochii cu încredere să-ți pui Popa de l-ai întâlnit, Ți se dă drept sfințit, Dar masca pe față și-a potrivit Cât te nimerește te blagoslovește Și ca șarpele pe ascuns te otrăvește Oriunde ai porni În lină zi, Ca noaptea întuneric vei găsi.
---	---

Cu urgiile ei negre cât mai curând s-o sfârșesc. Nu au fost acestea singurele poezii cu deschidere mai largă ale lui Alecu. Fascinat de marele succes al traducerii făcute de el poemului cretan *Erotocrit*, Dionisie

Fotino a dat la rândul său o versiune neogreacă mai accesibilă intitulată *Noul Erotocrit* (Ο νέος Ερωτόκριτος), cu versuri rimate în care le inserează și pe cele ale lui Alecu:

Κακοριζικόν μου στήθος αν και τώρα πια φρονείς

? εις τους πόνους, βέβαια παραφρονείς,
Η υπομονή εξεύρω ότι ως έναν καιρόν
Αντιστέκεται στα βάρη των δεινών και
συμφορών
Αφου όμως καταστήσει μετά λόγου ν'ατονεί
Λέγεται απηλπισία, κι όχι πια υπομονή.//
287 30v
Λοιπόν να καιρός να σκάσεις, που αι φλόγες
να φανούν,
Να σε κάψουν να τελειώσεις δίχως να σε
τυραννούν,
Στο ξής εσύ να βγάζεις αναστεναγμούς
βαθείς
Είναι πλέον εντροπή σου πρέπ' αφεύκτως
να χαθείς
Η συντέλεια σου μόνον είναι εν σε ωφελείς
Γιατί τα άλλα όσα κάμνεις όλα
είν'ανωφελή,
Εις την γην και εις την 'Αδην ίσως και εις
τους ουρανούς
Την σημερινήν σου θλίψιν δεν την ειδ' ακόμι
νους,
Όθεν πέθανε και χάσου για να διεί κοινώς
το παν
'Ερως χωρισμός, και λύπη εις τον τάφον πως
σε παν

Inimă nenorocită, ești nebună de mai crezi
C-ai putea să-nduri durerea pe care-o simți și
o vezi.
Știu că răbdarea se prinde suferințele să-nfrun-
te
Și că vreme le ține pieptul, oricât ar fi de crun-
te.
Dar când puterea-i slăbește, atunci nu mai e
răbdare,
Nu mai poartă acest nume, ci se cheamă dispe-
rare.
Timp e ca să crăpi acuma, să zbugnească flă-
cări mari
Și mistuită de ele fără chinuri să dispari.
Căci de astăzi înainte din adânc a suspina
E-njositor și rușine și nici folos n-ai afla.
Numai dacă pieri, atuncea îți poate fi de folos.
Altfel ori și ce vei face e desigur de prisos.
Pe pământ, în iadul negru și nici în ceruri
vreodat
O întristare mai mare nicicând nu s-a mai
aflat.
Mori deci ca să dai o pildă de cum merg către
mormânt
Amor, jale despărțire și oricare jurământ.

